اروابناد غني خان

له څېړنوال دکتور عبدالغفور لېوال سره د غنيخان د شاعرۍ د ځينو اړخونو په اړه مرکه

مرکوال: انجنیر عبدالقادر مسعود

د ګېږو وږو پلوشو میناتوریست

د ادب او فرهنګ درنو مینه والو!

اروابناد غني خان د نومهالي افغاني فرهنګ یو یاد او نوموتی شاعر، لیکوال، انځورګر، مفکر او سیاسي مبارز وو، چې پر معاصر پښتو شعري بهیر یې خورا زیات اغېز پرېښی دی.

د غني خان په اړه ډېرې تبصرې، لکینې او ویناوې شوې دي. دغه شاعر په عام ولس، ادبي مجالسو، کرهکتونکیو او مبصرینو کې خپل مینهوال او کله کله منتقدین لرلي دي.

که څه هم غني خان د خپل ژوند په اوږدو کې فعال سیاست کړی دی او یو مهال د هیندوستان د پارلمان تر غړیتوب پورې هم رسېدلی، د خپل نوموتي پلار، پاچاخان، ملګرتیا یې کړې ده، زندان ته تللی او جلا وطنۍ ته اړ شوی دی، خو له دې ټولو سره سره د هغه شهرت په شاعرۍ او انځورګرۍ کې زیات دی.

په روستیو لسیزو کې د دغه ستر معاصر شاعر ګڼ شعرونه د ښلابلو سندرغاړو له خوا سندریز شوي دي، په پښتو موسیقۍ کې د غني خان د شاعرۍ انګازې او د ده د کلیاتو بیا بیا ځلي خپرېدا ښوولې ده، چې خلک د دغه ځانګړي سبک خاوند شاعر له شعرونو سره څومره مینه او لېوالتیا لري. غنيخان د فلسفي شاعر، لیوني، رند، عارف، دودماتوونکي، یاغي او د جنون و جانان د شاعر په توګه پېژندل شوی دی. ګڼ کره کتونکي په دې باور دي، چې د غني خان د شاعرۍ سبک هماغومره چې د ده پر ژوند ځانګړی او یوازې په ده پورې منحصر وو، تر ده روسته آن تر نن ورځې پورې، چې ښایي د هغه د شاعرۍ له پیله نږدې یوه پېړۍ تیرېږي، همداسې ځانګړې او بېسیاله پاته شوې ده. ولې د غنيخان شاعرانه سبک ځانګړی او بېسیاله دی؟ دا پوښتنه داسې دقیقو علمي، انتقادي – تطبیقي (پرتلیزو) او هنري بحثونو او کره کتنې ته اړ دی، چې د هغو له مخې د غنيخان هنر، تفکر او لیدلوری وپېژندل شي. تر دې وړاندې چې د دغو ګڼ اړخیزو پوښتنو په ځواب پسې ووځو، لومړی به د غني خان لنډ ژوندلیک ته تم شو:

غني خان پر ۱۹۱۴ زېږدیز کال کې د پښتونستان د هشنغر په کلي کې دې نړۍ ته سترګې پرانیستې دي. هغه د خدایي خدمتګارانو د تحریک بنسټ ایښودونکي، فعال مبارز، سیاسي، معنوي او نامتو مشر، فخر افغان خان عبدالغفار خان مشر زوی وو.

غني خان لومړنی زده کړې په هغه ازاد قومي ښوونځي کې پیل کړې، چې باچا خان او د هغه دوستانو د غریبو هلکانو لپاره په اتمانزو کې جوړ کړی وو. هلته زده کړې د ټولو لپاره په وړیا ډول وې. غني خان لسم ټولګی په بري سره پای ته ورساوه. د باچا خان دا خیال وو چې له غني څخه یو لوی اسلامي عالم جوړ شي، نو ځکه یې په غني خان اووه کاله عربي دودیز علوم ولوستل. باچا خان ډېر وخت په جېل کې بندي وو او یا به هم د خپل قومي سیاسي غورځنګ د تبلیغ لپاره په دوره وتلی وو. غني خان په دیني مدرسه کې د دیني ارزښتونو او اوصولو په برخه کې خپلې زده کړې بشپړې کړې او وروسته بیا د لوړو

زده کړو لپاره لندن ته ولاړو او هلته د لوېديز فرهنګ له لويو ارزښتونو سره هم اشنا شو. وروسته بيا غني خان امريکې ته ولاړ او د امريکې په لويزيانا ايالت کې په زده کړو بوخت شو.

د غني خان د اثارو لويه برخه شاعري او هنري منثور اثار دي، چې پر ۱۳۶۴ کال کې يو ځل بيا په کابل کې ټول او چاپ شول. ده خپل اثار نه يوازې په پښتو ژبه خو په انګليسي ژبه يې هم کښلي دي. د غني کليات د افغانستان د قومونو او قبايلو وزارت له لوري چاپ شول، چې د هغه د اثارو تر ټولو لويه او معتبره نسخه بلل کېږي.

غني خان پر (۱۹۹۶) زېږديز کال کې مړ شوی دی.

خدای بخښلي غني‌خان څو اړخيز شخصيت درلود. د هغه د سياسي ژوند ځينو برخو ته نغوته وشوه، په شاعرۍ کې د ژور تخيل او فکر خاوند، شاعر، نثر ليکونکی، رسام، مجسمه جوړونکی، پياوړی انځورګر او مصور وو.

وړاندې مو هم نغوته وکړه، چې د غني خان د څو اړخيز شخصيت پېژندنه او د ده د اثارو شعري او نثري هستونې، فلسفي ، عرفاني او هومانيستي روح لا ډېرو سپړنو، ويناوو، خبرو اترو او ليکنو او څېړنو ته اړتيا لري. پرهمدې بنسټ ما د ده د ښپېړ او پوره پېژندګلوي په تړاو د افغانستان د نوموتي شاعر، پياوړي ليکوال او ځير کره کتونکي څېړنوال دکتور عبدالغفور لېوال سره ځانګړې مرکه ترسره کړې ده، چې د هغې په ترڅ کې مو د غني‌خان شاعري د نوې ادبپوهنې، هنرپوهنې، ارواپوهنې، معياري کره‌کتنې او سبک‌پېژندنې له اړخونو څېړلې ده. موږ وغوښتل، چې له ښاغلي دکتور لېوال سره د غني خان د شاعرۍ او هنر پر هغو اړخونو تم شو، چې تر اوسه لږ ځله بحث پرې شوی او هغسې ژور او ساينټيفيک لاهم څېړل شوی نه دی، څنګه چې بويه.

تاسو به په دغه مرکه کې زموږ د زماني د يوه لوی شاعر د شاعرۍ او فکر هغه اړخونه وپېژنئ، چې ښايي له ډېرو کلونو همداسې تياره پاتې وو. زه باور لرم، چې تر دې مرکې روسته به د غني‌خان د هنر او هنري شخصيت په اړه لانور بحثونه هم راوپارېږي، چې له سره يوځای کېدو روسته به د پښتنې هنر د کره‌کتنې او ادبپوهنې پر بدايه زېرمه يو نوی پوړ ور زيات کړي او د دغې څانګې ليدلوري و تيوريک ارونه و ريښې به لا پسې پياوړې کړي.

دا زما پوښتنې او دا هم د ښاغلي دکتور لېوال ځوابونه:

مسعود: ښاغلی لېوال صاحب، ځيني ليکوال او شاعران وايي، چې شعر څلور توکه (فکر، احساس، تخيل او آهنګ) رانغاړي، خو پوهاند مجاور احمدزيار د يوه ژبپوهاند او ورسره ورسره د ادبپوهاند په توګه په خپل اثر ((پښتو بدلمېچ - پښتو شعر څنګه جوړېږي؟)) کې دغه شمېره پينځه ښوولې، ((ژبه- آهنګ- احساس- انديشه- خيال)). تاسې په دې اړه څه ليد لرئ؟

لېوال: مننه، ډېر مو اورېدلي، چې ويل کيږي: د شعر تعريف سخت دی. شعر د بڼې، جولې (شکل) له مخې، شعر د منځپانګې و جوړښت له مخې او شعر د منځپانګې د سرچينې او د راپنځېدو د څرنګوالي له

اړخه د پېژندلو وړ دی، ځکه نو له دومره ګڼاړخيزوالي سره په يوه لنډ و ساده پېژاند (تعريف) کې يې ځايېدل سخت دي. هغوی چې شعر له ادبياتو بېلوي او د ناژمنتيا له اړخه يې په نګه هنرونو کې شماري، هغوی د شعر د منځپانګې په لاشعوري سرچينو ډېر بحث کوي. خو له دې ټولو سره سره د شعر لپاره يو نومهالی تعريف داسې شوی: « شعر په لنډه او اهنګينه ژبه د اند او تخييل عاطفي تړون ته ويل کيږي.» په دې توګه وينو چې د شعر بنسټي رغوونکي توکي (عناصر)؛ ژبه، فکر يا اند، تخييل او عاطفه دي.

پخوا باور داسې و، چې ژبه د ادبياتو لپاره د خامو موادو حيثيت لري، لکه رنګ د انځورګرۍ يا خښتې و ودانيز توکي د معمارۍ لپاره خام مواد دي، همداسې ژبه د يوه ادبي اثر (شعر يا بل هر ځېل) لپاره خام مواد دي. دا نظريه تر دې روسته نوره زړه و نامنلې وګڼل شوه، چې ژبه پخپله د يوه ژوندي ارګانيزم په توګه رامخکې شوه. تر رغښتوالي Structuralism فيلوسوفيک – ژبپوهنيز تفکر راروسته ژبه د ژوند په هره برخه کې بنسټي وګڼل شوه او په ادبياتو کې ارزښت خورا محوري او بنسټي وګڼل شو. زموږ د قدرمن استاد پوهاند دکتور زيار نظر پر همدې بنسټ ولاړ دی.

پخوا باور داسې و، چې افکار او خيالات د ژبې په وسيله تمثيليږي، اوسنی باور داسې دی، چې ژبه د افکار او خيالونو په جوړښت کې ونډه لري. هر عصبي فعاليت تر دې روسته (وجود – حضور – Existence) مومي چې ژبه مانا وروبښي، ناڅاپه دې پايلې ته رسيږو، چې په حقيقت کې افکار او خيالات په خپله د ژبنيو توکيو يو سره اوبل شوی وجود دی. په شعر کې ژبه همدومره مهمه ده، لکه فکر، تخييل، عاطفه او تصور. دا په شعر کې ښکلې، نښېځلې، توږلې ورنه شوې (صيقل شوې) ژبه ده، چې د شاعر عاطفه، اند او تخييل هستوي، موږ ته يې رالېږدوي او او موږ په هغه حس کې شريکوي، چې شاعر يې لري. شعر ژبنی هنر دی.

مسعود: ((ژاک مارتين)) پخپل يو نامتو اثر کې داسې کښلي دي:

((کله چې شاعر شعر ليکي له خپل ځانه بيګانه کيږي. دا چې ولې داسې کيږي؟ لامل يې يو اروايي او رواني حالت ګڼي....))، مارتين د خپل اثر په پای کې کاږلي دي: ((شاعر په شاعرانه الهام سره رواني لوري پياوړي کوي.))

تاسو د دغو نامتو ليکوال د خبرو پر لاسوند په شعر کې الهامونه، خيالونه، احساسات او عاطفي انځورونه څه ډول ارزوئ؟

لېوال: مخکې مو وويل، چې شعر لاشعوري سرچينه لري. څه مانا؟

تر زيګموند فرويد روسته د نوې اروپوهنې ډېر تمرکز په انسان کې تر شعوري پوړ لاندې د نيمه ويښ شعور او تر هغه لا پسې لانديني پوړ تحت الشعور باندې وشو. نوې اروپوهنې د انسان شاته تېل وهل شوې او ځپل شوې غوښتنې، غريزې، ګرومونه يا عقدې، کرکې، ويرې، عواطف او احساسات له منځه تلونکي نه، بلکې يوې ژورې کندې ته د رسوب کولو په شکل ترسيم کړل، چې د لارې موندلو په صورت کې بېرته د راوتلو هڅه کوي. روسته د فرويد شاګرد (کارل ګوستاو يونګ) پر خوبونو د تجربو پر مهال د دغې لړۍ نورې پوړۍ هم وموندلې او دا نظريه علمي او پراخه شوه. يونګ ويل، چې تر فردي لاشعور ها

خوا قومي او ټوليز (جمعي) لاشعور هم شته، چې د انسانانو تر منځ ګډ دی او نسل په نسل فردي لاشعور ته ورلېږدي، دا د غريزو، عواطفو، ويرو، مينو او کرکو يوه لويه زېرمه ده، چې لرغونتيا يې تر لومړنيو زړېبلګو رسيږي او موږ يې شتون په شعوري ډول نه شو درک کولای، تر دې چې د دغې زېرمې فعاليت زموږ خوبونو ته بڼه ورکوي او په ځانګړيو رواني حالاتو کې سر راپورته کوي.

ښايي په همدې اړه د غنيخان دغه تمثيل له موږ سره د لاشعوري ساحې په پېژندنه کې مرسته وکړي:

په لکها کاله اوده وي	يو ساعت له رابېدار شي

څو لکها به نور اوده وي	چې روان د مرګ په لار شي

شاته تور يو سمندر دی	مخکې لا توره بلا ده

مينځ کې يو د شبنم څاڅکی	په غورځنګ لکه آبشار شي

د آدم ژوره د کتو دی	د ده توره دريابې ده

داسې تلو داسې راتلو کې	دی بېخوده شي خمار شي

د ارواپوهنې دغو موندنو په چټکۍ سره ادبياتو ته مخه کړه او د شلمې پېړۍ ادبيات يې په ارادي بڼه تر اغېز لاندې راوستل. ادبپوهانو د دې نظريې پر بنسټ د کلاسيکو او لرغونيو ادبياتو بيا سپړنه او کره‌کتنه پيل کړه او په دې بڼه يې په خورا لرغونيو اساطيري اثارو کې هم د لاشعوري پېښو څرګنده او مهمه ونډه وموندله. د ادبياتو له قلمرو سره د اراپوهنې ګاونډيتوب له خوبونو، اسطورو، زړو باورونو، عرفاني تمايلاتو، ميتافيزيکي اړيکو او انساني سېمبولونو او زړېبلګو هم له ژبني هنر سره خورا پېچلې او نږدې اړيکې راوسپړلې. ايله دغه مهال د هغو رواني ځواکونو سرچينه او ځای‌ځايګی وموندل شو، چې پخوا مو د الهام، کشف، شهود او اشراقي موندنو په نومونو پېژندل.

په دې بڼه د شعر او په ټوليزه توګه د هنر د زېږنځای په اړه هم دا ژوره ديالېکتيکي لانجه يوې پايلې ته ورسېده، چې څا به شعر د الهام و شهود بڅی ګاڼه خو الهام و شهود يې په علمي/ تجربي بڼه راپېژندلای نه شو. هاخوا د الهامي ځواک منکرانو به شعر داسې ژبنی هنر باله، چې د فکري رياضت او ځواکمن تفکر په مرسته رامنځته کيږي. تر دې زماني تخييل هم يوازې يو فکري فعاليت ګڼل کېده. دوی ويل: تخييل په حقيقت کې ناريښتينی تفکر دی، چې له منطقي پولو تيريږي او د «داسې ده!» پر ځای «که داسې وای!» رامخکې کوي.

د اروا‌پوهنې نويو موندنو تخييلي منځپانګه په لاشعوري زېرمو پورې وتړله او د خوب و شعر تر منځ يې پوله لکه د يوې نرۍ رڼې (شفافې) پردې په بڼه ترسيم کړه. دوی وويل: کله چې موږ خوب وينو، نه پوهېږو چې دا ناريښتينې څېرې، څيزونه او پېښې دي، هماغه شبېه موږ په خوبونو داسې باور لرو، لکه ريښتيني حوادث چې وينو. شعر هم همداسې دی، په شعر کې شاعر جدي دی او د خپل هنري منطق په مټ غواړي پر تاسو خپل شعر ومني:

«که احسن او اکذب اوست!»

اوس نو دا خبره سمه بریښي، چې شعر الهام، شهود یا اشراقي پېښه ده، چې د یوه ځانګړي رواني – عاطفي حالت په دننه کې زیږي. سرچینه یې لاشعوري عواطف، احساسات، غرایز یا ګرومونه دي، چې روسته بیا د تفکر په مرسته قالب مومي، اهنګینه ژبه یې د بیان ښکلاییز سینګار وي او تخییل دغه د برېښنا په شان ځغلنده ځرک د یو بشپړ تصویر تر بریده د لېږد وړ ګرځوي او مخاطب ته رسیږي.

شاعري هم یارانه ده　　　نه په زور نه په زارۍ شي

نه په چل نه په هنر شي　　　نه په مال نه په خوارۍ شي

شاعري لکه باران دی　　　کله تندر ګړزهر شي

ناګهانه داسې شرق شي　　　چې صحرا هم سمندر شي

راځئ د دې ټولې پروسې یو تمثیل د انځورګرۍ په هنر کې وګورو: انځورګر یوه ښکلې ښځه په خوب کېویني، چې د جنت د یوې ونې لاندې ولاړه ده، ټول خوب همدومره دی. سبا چې انځورګر راپاڅیږي، د خوب یوه شېبه یې په یاد ده، لکه یوه ځغلنده برېښنا، انځورګر غواړي دا شېبه خوندي او تلپاتې کړي، رنګ، مویک او سپینه پرده رااخلي، تر دې روسته د تخییل پراو پیلیږي او انځورګر هغه الهامي شېبه په خپل ذهن کې په یوه بشپړه تابلو بدلوي، بیا نو د هنري تجربې، رنګونو، د سیوري او رڼا ترکیب او فکري انتظام په مرسته یوه ښکلې تابلو انځوروي، چې لیدونکي یې په لیدو نه مړیږي. عجیبه خو دا ده، چې انځورګر نه پوهیږي، هغه ښکلې ښځه چې انځور کړې یې ده، څوک ده؟ چېرته ده او د ونې، ښځینه ښځې، له پاسه را خورې وړانګې او رڼاوې څه مانا؟

د (یونګ) ارواپوهنیزه نظریه وایي: د انځورګر په زړه ناخوداګاه (قومي او ټولیز لاشعور) کې د (حوا) اساطیري تصور، جنت، او الهي رڼا د یوه وسواس او تمایل په شان په میراث پاتې وو، چې ناخاپې یې د خوب پردې ته راغلی، د انځورګر دا شېبه په یاد وه او د تخییل په مرسته یې بشپړه کړې ده. په دې توګه دغه تابلو د (حوا) په نامه نومول کیږي.

داسې خوبونه، شهود او الهامي شېبې هر انسان ته ورپېښیږي، په بله ژبه موږ ټول دغه رواني لاشعوري پانګې ته لاسرسی لرو، خو د انځورګر، شاعر یا بل هنرمند توپیر له ټولو نورو سره دا دی، چې دوی یې د خپل هنر و تخییلي ځواک په مرسته له نیست څخه راهستوي او موږ ته یې هم د لیدو وړ ګرځوي، خو عادي وګړي یې هېروي. په دې توګه وینو، چې هره شېبه په میلیونونو بالقوه هنري اثار د انسانانو په اروااوو کې تر هستېدو مخکې ببرته مري، یوازې هنرمندان و شاعران یې له بالقوه حالته بالفعل هستۍ ته راولي او تلپاتې کوي یې.

خوب وینم عالمه که یې څوک راکړي معنا

پروت یم سر مې اېښی د خپل یار په زنګانه

خوب وینم چې پورته په هوا لکه د باز شومه

کیناستم په بام د محمود سترګې د ایاز شومه

پورته د خاموش زړګي نه خوږ د مینې ساز شومه

خرڅه مې په حورو کړه د ډمو زمانه

خوب وینم چې ناست یم د جینډي په یخه غاړه

شا مې اسویلو کې لکه سره شمع ولاړه

سرې شونډې مسکۍ شوې راته یې وې چې ژاړه ژاړه

څکه دې د زړه وینې دا شراب دي مستانه

خوب وینم عالمه که یې څوک راکړي معنا

خوب وینم چې باغ دی د ګلونو او ماښام دی

سرې سترګې ساقي د ساقي سرو ګوتو کې جام دی

لاس په ستار پروت لیونی مست لکه خیام دی

اړي پرې نرۍ نرۍ د مینې افسانه

خوب وینم عالمه که یې څوک راکړي معنا

خوب وینم چې سپینه سپوږمۍ پاس په خندا راغله

ما له محبوبه په شرم شرم خندا راغله

شونډو کې شراب او په کوکۍ کې قضا راغله

سُر خمار یې راکه پیمانه په پیمانه

خوب وینم عالمه که یې څوک راکړي معنا

تر پایه...

مسعود: ګران لیوال صاحب د یو شمېر لیکوالو او څېړونکو د خبرو پر لاسوند خدای بخښلی غنيخان څو اړخیز شخصیت درلود. هغه سیاست پوه، ټولنیز پوه د ژور تخیل او فکر خاوند، شاعر، نثر لیکونکی، رسام، مجسمه جوړونکی، پیاوړی انځورګر او مصور وو. تاسو د ده په شعري او نثري هستونو کې د ده څو بُعدي شخصیت څه ډول څېړئ ؟

لېوال: د غنيخان زماني، کورني چاپېریال، ژوند شرایطو او فکري فضا له ده څخه ګڼ اړخیز شخصیت جوړ کړ، د ده شخصیت لړ و ډېر د شرایطو، کورنی او ټولنیز موقف له نظره خوشالخان خټک ته ورته دی.

که څه هم موږ به ډېر په دغه مرکه کې د غنيخان پر شاعری، انځورګری او هنري - فرهنګي هڅو تم شو، خو ښه ده، چې د هغه د شخصیت د ګڼ اړخیزو ځانګړنو پېژندنه هم وکړو. ښايي دې پوښتنې ته ځواب ومومو، چې ولې او چا غنيخان «غني» کړ؟

هو، غنيخان سیاست کړی و، ټولنیز شخصیت و، مګر د ده د شخصیت جوهر د هغه په شاعری او انځورګري کې څرګند و. په سیاست کې دی د پلار ترسیوري لاندې و او هغه تاریخي دوره چې ده په کې ژوند کاوه، دومره ترخه وه، چې د ده سیاسي بریاوې یې له سترګو پرې ایستلي دي. که څه هم په سیاست کې یې هم څه بریاوې په برخه شوي وې، په ۱۹۴۵ کلونو کې د هیندوستان د پارلمان تر غړیتوب پورې ورسېد، که څه هم لا ځوان و، خو د خپل استعداد او فصاحت له برکته یې په پارلمان کې ځانګړی ځاي ورخپل کړ. له لویه سره غنيخان په یوه سیاسي چاپېریال کې رالوی شو، پلار یې پاچاخان (عبدالغفار خان) دخپلي زماني پاموړ سیاسي – ملي شخصیت و. غنيخان د همداسي چاپېریال په دننه کې د هغه مهال تر ټولو نوموتیو سیاستوالو مهاتماګاندی، جواهر لعل نهرو او ګڼو نورو سره له نږدې اشنا و. ده د پښتنو ځوانانو د راغونډولو او انسجام لپاره پر ملتپاله تفکر ولاړ «زلمی پښتون» ډله جوړه کړه. شاعر او عاطفي غني، پرعکس په سیاست کې پرګماتیست او د عمل فکر درلود، ان چې په ډېر ادب یې د خپل پلار د عدم تشدد سیاست په وړاندې هم د اعتراض غږ پورته کړی دی. د ده په ژوند پېښو کې لولو، چې د مرتجع او ښکېلاکپلویو ځواکونو په تېره بیا انګریزانو او مسلم لیګیانو له خوا د خدایي خدمتګارو په وړاندې ګواښونه زیات شول، نو غنيخان شاوخوا اتیا زره پښتانه زلمیان راټول کړل، چې د خدایي خدمتګارو ژوند او فعالیتونه خوندي وساتي. غنيخان په ډېر زلمیتوب کې، هغه مهال، چې د اعلیحضرت شاه امان الله په وړاندې انګریزپلوی پاخون وشو، وغوښتل د یوه روغتیايي پلاوي په ترکیب کې د اماني لښکرو مرستې ته راودانګي، چې انګریز یې مخنیوي وکړ. غنيخان په سیاسي هلو ځلو کې سختۍ ولیدې، زندانونو ته ولاړ، تر تعقیب لاندې و، دلته او هلته یې څارنه کېده. د پاکستان له بدمرغه زېږون سره سم مسلم لیګي واکمنی ونیوه او شېږ کاله یې بندي کړ. دا ټولي پېښي روسته د هغه په شعر او انځورګری کې سر راپورته کوي. د هغه سیاسي ارمانونه، خاطرې، هڅې و ربړې چې ګاللي یې دي، دلته و هلته د هغه په کلام کې وینو او که څېرمن کره کتونکی یې شعرونه وشني، پوهېږي چې په ځینو شعرونو کې یې جدي سیاسي مسایل ځان څرګندوي. په ټولیزه توګه، د غنيخان ملي فکر، هېوادپالنه، د خپلو خلکو د یووالي او تُند ټولنیز انتقادي چلند پرېمانه موتیفونه د هغه په شعرونو کې موندلای شو. غنيخان د

خپلو خلکو او ټولنې د روسته پاتې والي عناصر په سختۍ ټکولي او په دې برخه کې يې شعر د روښانتيا او وينتيا پريمانه څرکونه لري.

مچ د زمري سترګې شکوي ماشی د اوښ وينه

خدايه! ستا دا عجيبه دنيا توره ده که سپينه

مږ لسو ګيدړو ببر شېر په بونډۍ چرګه کړ

سپور شغال په پړانګ دی د غرڅو و ښکار له ځينه

ناسته ده د ډم د لندن لور په سرو وريښمو کې

لور د لوی شېرشاه لور يې په لاس دی لو له ځينه

مست مغروره سر د پښتون ټيټ سترګې يې ښکته دي

شرم داسې شرم چې شرمونه شرموينه

په دې مرکه کې به د هغه د شعر په ځانګړنو روسته تفصيلي خبرې وکړو، خو د نثر په اړه يې ښايي يادونه وکړم، چې له غنيخان څخه د بشپړ راپاتې نثري پښتو کتاب په اړه – چې خپور شوی وي- زه کومه څه نه وينم. داسې ويل کيږي، چې د هغه يو شمېر ليکونه راټول شوي وو، چې يوه برخه يې په پښتو وو. له دغو ليکونو پرته يې ما کوم نثري بشپړ اثر نه ليدلی او نه مې يې په اړه څه اورېدلي دي. ځينو سرچينو په انګريزي ژبه د هغه يو کتاب ياد کړی، چې (پټانز) نوميږي. د غنيخان څو ليکونه او د شعرونو په اړه د هغه منثورې شرحې چې ما کتلي، روان، خوږ، لنډ او له تعقيد و تکلف پاک پښتو نثر يې دی.

ما د غنيخان انځورګري، مجسمې او هنري تابلو ګانې په ځير کتلي دي. په دې برخه کې يې د کورنۍ په تېره بيا ګران ملګري مشال خان (د غنيخان لمسی او د کور ځلانده مشال) د صميمي ملګرتيا مننه کوم. غنيخان د خپلې شاعرۍ په اندازه – او حتی په ځينو برخو کې تر شاعرۍ زيات – په خپل تجسمي هنر کې د جلا سبک و لارې خاوند دی. ځينې کارونه يې د موډېرنيزم ګڼې ځانګړنې په ځان کې لري، ښايي په ګوته شمېر پښتنو انځورګرانو کې دی، چې خپل رواني حالتونه د رنګ او مويک په مرسته ترسيموي. د غنيخان انځورګر ذهن يوه نرينه او يوه ښځينه څېره ډېره منعکسوي. هغه نرينه چې دی يې انځوروي، داسې ايسي، چې د ده خپل تجسم په بېلابېلو رواني حالتونو کې ښيي. سېمبوليزم يې ټوليز سبک دی، خو په ځينو انځورونو کې يې د کوبيزم سبکي رګونه هم له ورايه ځان څرګندوي. خان ځان انځور کړی دی، خو چوپ يا صامت پورتريت نه، بلکې داسې انځور چې خپل رواني حس يې ورلېږدولی دی. په دغو ځان انځورونو کې غنيخان خواشينی، متفکر، بې پروا او کله کله بشپړ ناهيلی وينو. د غنيخان انځورګري له هنري – رواني پلوه ښايي بل ځای په تفصيل وارزول شي، خو په مجموع کې ويلای شو، چې د ده دا هنر په هېڅوجه د هغه تر شاعرۍ کم ګڼلای نه شو.

پورته څرګندونو ته په پام، موږ د غني‌خان د ژوند درې مرحلې پېژندلای شو:

د ماشومتوب په نازولي دوران پسې د ځوانی، ښکلا، زدکړو، سیاست او فعالیت خوځنده دوره، چې له مینې، کړاوونو، تجربو او خوږو ترخو ډکه دوره ده. درېیمه دوره د پاخه، مجرب، ارام خو دننه یو توفاني غني وینو، چې شعر لیکي او انځورګري کوي. له فعال سیاسته یې لاس اخیستی یا ناهیلی شوی دی، ټول ژوند یې د تجربو، دردونو، مینو، عاطفو، ناهیلیو او حسرتونو په یوه خزانه بدل کړی، چې خپلو مخاطبانو ته یې شاعرانه کوي. په دې پړاو کې غني‌خان عرفان او د ژوند و هستی په اړه فیلوسوفیکو پوښتنو ته ورننوتلی او په دې توګه یې په دغه پړاو کې خپل تلپاتې هنري اثار پنځولي دي، چې ښايي روسته پرې په تفصیل وغږېږو.

مسعود: د غني‌خان لومړنی شعرکوم دی او څه وخت یې کښلی دی؟ تاسو د ده لومړنی شعر څه ډول ارزوئ؟

لېوال: د غني‌خان هغه ژوندلیک چې اروابناد استاد بېنوا په «اوسني لیکوال» کې کښلی یوه له دقیقو بایوګرافیو څخه دی، ځکه استاد بېنوا له غني‌خان سره خورا نږدې ملګرتیا لرله، یو بل ته یې لیکونه کښل او ښکاري، چې استاد بېنوا د غني‌خان له ژوند پېښو په جزئیاتو خبر و. استاد بېنوا لیکي:

« د ۱۹۲۹کال د جولای ۲۳ نېټه وه، چې غني‌خان د څورلسو کلونو په عمر په بمبئی کې د لندن په نیت د اوبو جهاز ته وخوت او په همغه ورځ یې خپل لومړی شعر د « تسلی» په نامه ولیکه...» :

د تهمت نه به جهان کې څوک خلاص نه شي

چې اسمان وي کله کله وي وریځې

چې کم اصله وي په هېڅ هم نه خپلیږي

چا غږلي دي د شنو شګو نه مځې

د قالین برابری به کله وکا

که هزار رنګه شي رنګ بون او بروځې

که د وچو په ډېری کې ته یو لوند يې

ګمان مه کوه چې ته به ونه سوځې

د مردانو کار د پلک ځواب په سوک دی

هسې نه چې کړې ژړا لکه د ښځې

چې وخت راشي ښه زړه تش کړه غني‌خانه!

څو د قهره به لړمن کې پټ پټ سوځي؟

دا څنګه شعر دی؟

په تاريخي کره کتنه کې د يوه متن ارزونه د هغه فرهنګي چاپېريال، تجربو او د پنځوونکي ترمخ ايښي متون څرګندولای شي. يو څورلس کلن زلمی هغه هم په ۱۹۲۹ زېږدي کال کې، چې لا د پښتو متونو چاپ و خپراوی تقريباً په نشت شمار و. دې ټولو ته په کتو دا خورا وچت شعر دی. د خوشال خان اغېز پرې له ورايه ښکاري او داسې څرګنديږي، چې غنيخان هاغه مهال خوشال لوستی و.

د مردانو کار د پلک خواب په سوک دی

هسې نه چې کړي ژړا لکه د ښځې

له دې اغېز سره سره، په دغه لومړني شعر کې هم د غنيخان تشبيهات نوي دي. د کلاسيکو ديوانونو تشبيهي نشخوار يې تکرار کړی نه دی. « چې اسمان وي کله کله وي وريځې» دغه استعاري جمله خوندور نوښت لري. که انسان د اسمان په اندازه لوی، روڼ، لوړ او واکمن هم وي، بيا يې هم وريځې مخ ورپټولای شي، انسان او اسمان، وريځې او تهمت په ښکلي بڼه سره تشبيه شوي دي.

مسعود: مهرباني وکړئ د غنيخان د اثارو په تړاو په لنډه توګه خپل ليد راسره شريک کړئ؟

لېوال: په پښتو شاعری کې د غنيخان بېلابېلې ټولګې لکه: د پنجرې چغار، پلوشې او پانوس بېلې بېلې خپرې شوې دي، تر دې چې د هغه بشپړ کليات په کال ۱۳۶۴ لمريز کې د افغانستان د قومونو اوقبايلو وزارت په کابل کې خپور کړ، د تدوين، سمون، اهتمام او سريزې زيار يې سرمحقق زلمي هېوادمل ايستلی، چې بيا روسته ګڼ ځلې چاپ شوی دی. خو اصلي کيسه دا ده، چې د دغه کلياتو تر چاپ راروسته بيا د غنيخان تر مړينې ۱۳۷۴ پورې خامخا هغه نوره شاعري هم کړې ده، شخصاً ماته څرګنده نه ده، چې د هغه دغه لس کلنه شاعري بېله خپره شوې که نه؟ په هر صورت ښه به وي دلته يې په ټينګار يادونه وکړو، چې بويه دغه لس کلنه شاعري يې د ځانګړي چاپ ترڅنګ د يوه باصلاحيته مدون له خوا پر کلياتو وراضافه او بشپړ کليات يې بياځلي چاپ شي.

تر دې ورهاخوا د هغه (پټانز) نومی انګريزي کتاب هم دوه ځلې چاپ شوی يو ځل په بمبئی (مومبای) او بياځلې په پېښور کې. غنيخان دغه کتاب خپل پلار (پاچاخان) ته ډالۍ کړی دی.

مسعود: غنيخان په ډېرو سختو او تورو جيلونو کې ډېرې بدې او ترخې شپې او ورځې تيرولئ په هماهغه وخت کې يې د (پنجرې چغار) په نوم شعري ټولګه چې د ليکوالو له نظره د شعر د نړی شهکار ياد شوی کښلې ده. ولې دې اثر دومره شهرت وموند؟ تاسو د دی کتاب شعرونه او د غنيخان د ژوند دا پړاو څه ډول ارزوئ ؟

لېوال: د پنجرې چغار د يوه ياغي تفکر خاوند شاعر حبسيات نه، بلکې د ازادی د حسرت نوستالژيک رواني فورانونه دي، چې په کلاسيک مفهوم د حبسياتو يا د زندان د دورې له شاعری سره څرګند توپيرونه لري.

غنيخان خپل دا کتاب خپلې مېرمن ته په دې شعر ډالی کړی دی:

یو خوب د شاعر په جامه انساني

یوساز دور- دراز ښکلی خوږ اسماني

یو ګل د جنت په خصلت رحماني

یو جسم ناري یو زړګی نوراني

شوله داسې پیدا د غنی دلبرا

په غیرت پښتنه په ښایست ایراني

لومړۍ دودماتونه: په ۱۹۵۳ میلادي کې یو پښتون ټول تابوګان ماتوي او خپلې مېرمنې ته شعر لیکي، ښکلا یې په کې ستایي او ځانګړی ټاکلی مخاطب لري، د یوې مجهولې ښکلا ستاینې پرځای لوستونکي ته د ښکلا پته ښيي او د خوشال په وینا: « په ښکاره ناره وهي چې....»

ومو ویل، چې غني په زندان کې نه د مسعود سعد سلمان په شان د نای د حصار له زندان څخه د ازادېدو په ارمان چیغې سورې وهلې

نالم ز دل چو نای من اندر حصار نای

پستی گرفت همت من زین بلند جای

آرد هوای نای مرا ناله های زار

جز ناله های زار چه آرد هوای نای

او نه یې هم لکه خاقانی شروانی له بندیخانې څخه د خلاصون لپاره د مسیحي روم د قیصر مدحه په دې هیله کړې، چې پر شروانشاه د خپل اغېز له مخې زور واچوي، چې دی راخلاص کړي:

فلک کژروتر است از خط ترسا

مرا دارد مسلسل راهب‌آسا

نه روح الله در این دیر است چون شد

چنین دجال فعل این دیر مینا

من اینجا پای بند رشته ماندم

چو عیسی پای بند سوزن آنجا

ان لا د زنداني اشرف خان هجري په شان د شکایت سړی نه دی، چې وایي:

یا دکن د غم وطن، ښادي یې نشته

یا په ما غمونو شپه کړه مبتلا یم

غنيخان په زندان کې هم خپلې زولنې نه شرنګوي، د معشوقې د پایزېب په شرنګا پسې لیونی دی:

په نظر کې مې | د باغونو خیال
په نصیب کې مې | لاره د غرونو
عجیبه اچار | مې اچولي دي
د ګلونو | او د غمونو
په غوږونو کې | شړهار د ساز
د ګنګرو پایزېب | او خندا اواز
ډوب مې زړه لټوي | بل څه نوی ساز

... ترپایه

داسې نه ده، چې په زندان کې پر غني سختۍ نه وې. نه! غني د زندان سختۍ هم تصویر کړې دي، خو دی فکر کوي، چې وچ شکایتونه شعر نه، منظومې ساندې دي. غنيخان که د زندان چاپېریال ترسیموي هم په خورا هنري بڼه یې ترسیموي:

پنسن مې «بخمیر» روک که قلم تش د سیاهۍ نه

کوټه کې یخ او تریخ لوګی، بهر یخه سیلۍ

دماغ مې پرېشانه زړګی پریوتی د مستۍ نه

خیالات مې روک نوستلي غنم وهلي په پرلۍ

د غنيخان په زنداني شعرونو کې « د فریدون د مور خط» شعر له نثري مقدمې داسې څرګندیږي، چې اوس به نو شاعر د زندان له سختیو شکایت کوي، په خپلې محبوبې پسې به ژاړي او خپل نوي زېږېدلي زوی «فریدون» لیدو ته به خپله تلوسه شاعرانه کوي، ځکه ده لیکلي، چې په زندان کې ناروغ او خپلې ناروغې مېرمنې ته خواشینی وم، چې په دې کې زیری راغی چې زوی مې پیدا شو. دا شعر د ناهیلۍ، درد او خوشالۍ له ګډون څخه د جوړ احساس پر مهال لیکل شوی دی. مګر کله چې شعر پیلیږي، ګورو چې شاعر د خپلې محبوبې «مېرمن» له خولې نه ځان ته مخاطب دی.

ما د دوو لېو خاورې تا له ژوند او جهان جوړ که

خپلې مينې داسې يوړم بل مې تا له جانان جوړ که

دا چې زه د وفا ډکه د جنون جهان له لاړم

دا مې لال هغلته وموند د همه لالونو ښکلی

په دغه مخاطبه کې د غنيخان محبوبا هغه ته حوصله ورکوي، خو يوازې په عاطفي خبرو نه، بلکې په داسې مستدلو استعارو او تلميحاتو، چې شاعر د زندان او ان د دغې نړۍ له ژوند څخه ډېر ورپورته هغې سترې معنوي نړۍ ته بيايي، چې هره سختي وزغملای شي او د ابدي وصال په تمه دا درد و رنځ هېر کړي.

ته چې شوې د اور بڅرى زه هم سره لمبه د اور شوم

چې ستا زړه په تالاش سر شو، زه شوم لاره، زه امام

دا چې ستا شونډې شوې تږې د مستۍ د سرو شرابو

دا خو ځکه زه جانانه هم شراب شومه هم جام ...

ترپايه

د غنيخان يوه بله زنداني شاعرانه خاطره د «چينډخ» شعر دی. د دې شعر لپاره د زندان چاپېريال يو تمثيلي دريځ وربښلی دی، نور نو شاعر له بېلابېلو ژويو او الوتونکيو سره خبرې کوي، هم ژوي او هم د ده ديالوګ/ مونولوګ ژور او سېمبوليک دي. دی د شعر په منثوره مقدمه کې ليکي: «... کله به تور قارغه لکه د يو جمهوري وزير اعظم د شور او چل نه ډک په ديوال کيناست...» د دغه شعر سېمبولونه ټول د سپړلو وړ دي، ښايي بېلابېل شخصيتونه ورڅخه مرام وي، ښايي هر يو يې د غنيخان په ژوند کې يو مهم کرکټر تمثيلوي، څوک خبر؟

مخ دې د شيخنو په شان نه خاندي اوښيار دی

ښکلی دې اواز لکه د ژرندې د غرار دی

سترګې بټې بټې، بغې بغې تشې تشې

چغه دوه منی غريبه، توره دوه اوربشې

د زندان چاپېرېال شاعر ته سوژه ورکوي، الهام وربښي او د خپلو افکارو د تمثيل لپاره کرکټرونه ورکوي. ځکه خو پايله اخلو، چې د غنيخان حسيات په زندان کې د نړۍ د نورو شاعرانو له تجربو څخه بېله او مستثنى ده.

مسعود: هر شاعر او لیکوال د خپلو لیکنو او شعرونو لپاره ځانګړی ادبي سبک او ښوونځی لري. ویل کیږي چي غنيخان یو له هغو پښتنو شاعرانو څخه دی، چي ځانګړی سبک او ښوونځی یې درلوده. تاسي دا سبک او ښوونځی څه ډول ارزوئ؟

لېوال: دا خبر ریښتیا ده، چي غنيخان د ځانګړي سبک خاوند شاعر دی، بلکي لا ویلای شو، چي په نومهالیو شاعرانو کي د یوې ځانګړې لارې راپیلوونکی دی. دا، چي وایو د ځانګړي سبک خاوند دی، نو دا ورسره باید ومنو، چي له نورو سبکونو یې لاره بېله ده. کومې سبکي ځانګړني لري؟ دې پوښتنو ته د ځواب ویلو لپاره باید سبک وپېژنو:

سبک Style ګڼې پېژندني لري، د «سبک» وییزه مانا د سرو او سپینو زرو ویلي کول او په کالبونو کې اچول دي، اصطلاحي مانا یې هم شیوه، تګلار، طرز او ځانګړنه ده. یوه عامه پېژندنه یې په تېره بیا په هنر و ادبیاتو کې د هغو ځانګړنو وحدت دی، چي د یوه تن په اثارو کې لیدل کیږي. خو دا مهمه ادبي اصطلاح په دومره اسانۍ او عام پېژند کې نه ځاییږي، ځکه د سبکونو تشخیص بیا سبکپوهني یاStylistics ته اړ دی، چي د دغې پوهني معیارونه او Disciplines د سبک پر ځانګیز او تخصصي پېژند اغېز ښندي او ان بدلوي یې. موږ په رحمان بابا کې څه لرو، چي شعر یې د خوشال خان خټک تر شعره ځانګړی کوي او موږ یې پېژنو؟ حمید مومند ولې موشګاف ګڼو؟ سبک یې څه دی؟

ولي وایو، چي شیدا د هیندي سبک ممتاز استازی دی؟ د دوی تولو تویپرونه بیا له روښاني مکتب (دولت، ارزانی، میرزا) او نورو سره څه دي؟ په شعر کې د سبکي ځانګړنو یووالی او ګډون یوازې په ژبه پورې تړلي نه دي، لیدلوری، موتیفونه، د تفکر اوژبې ترمنځ اړیکي او رغښتتوکي نورې سبکي ځانګړني دي. فورمالیستیک اړخونه د سبکپوهنې مهم ارکان دي. په ادبي اثارو کې موږ ژبني سبکپوهنه Linguistic Stylistics او بلخوا ادبي هغه Literary Stylistics لرو. پردې بنسټ ښایي د یوه سبک د پېژندلو لپاره درې پړاوونه په پام کې ولرو:

۱ـ ځانګړی لیدلوری، ۲ـ غوراوی، ۳ـ د ارزوني او کره کولو تول پارسنګ او معیارونه

د ژبني سکښت، سیمبولونو او استعارو، اصلي موتیفونو او فکر تکرار او تناوب موندل مرسته کوي، چي د لیکوال یا شاعر سبک وپېژنو، خو د دغه تکرار او تناوب د علت پېژندل د سبکپوهني علمي ځواب ورکولای شي.

خوشال ولي ویل:

څو وانه خلي له غلــــــــــیمه انتقام

مــرد نه خوب کا نه خوراک کا نه ارام

یا :

کل ګټنه ده د تورې   که کابل دی که کشمیر

مېړني دي چې یادیږي   په سندرو هم په ویر

او:

د تورو په میدان کې چې سودا وي د سرونو

هغه زمان مي ګوره تل به سور وي زما اس

خو رحمان بابا ویل:

کر د ګلو کړه چې سیمه دې ګلزار شي

اغزي مه کره په پښو کې به دې خار شي

ته چې بل په غشیو ولې هسې پوه شه

چې همدا غشی به ستا په لور ګذار شي

ته چې بل ته کوهي کنې هسې پوه شه

چرې ستا به د کوهي په غاړه لار شي

کله، چې موږ د دغو دوو سترو شاعرانو پر شخصیتونو، کورنیو، زمانو، د روزنې شرایطو، فکري ځانګړنو او ژوندپېښو څېړنه وکړو، نو راته څرګندیږي، چې خوشال یو پوځي – سیاسي مشر و او د شعر حماسي منځپانګه یې د خپل ژوند د تجربو محصول دي، خو پرعکس رحمان بابا یو متصوف، ارام، انزوا پسند او اخلاقي واعظ و، چې نړۍ یې په سوله او اخلاقي موازینو ولاړه لیده.

د دې دواړو شاعرانو د نړۍ لیدونو ترمنځ توپیر د دغو توپیرونو تکرار او پر شعري رغښت یې اغېز او د کره کولو لپاره یې تولپارسنګ د دوی سبکي توپیرونه هم رابښوولای شي او د دواړو سبکونه هم.

د غنيخان سبک پېژندنې ته د ورننوتلو لپاره موږ باید له فورمالیستیکو ارزونو تومنه ولرو. روسي فورمالیستانو په یوه ادبي اثر کې ژبنی جوړښت د اثر تر تولنیز، اخلاقي، ارواپوهنیز او فکري اړخونو مهم ګاڼه. دوی په دې باور و، چې شاعر یوه نوې ژبه رامنځته کوي، چې له عامې ژبې سره توپیر لري. فورمالیزم د ۱۹۱۵ څخه تر ۱۹۱۷ کال پورې د لومړۍ نړیوالې جګړې پرمهال رامنځ ته شوی مکتب دی، مهمې څېرې یې ویکتور شکلوسکي، ایخن باوم، یوری تنیانو، یاکوبسن او ولادیمیر پروپ دي.

په پښتو نومهالیو ادبیاتو کې غنيخان هغه شاعر دی، چې له فورمالیستیک لیدلوري یې د شاعرۍ سبک د ښه پېژندنې وړ دی.

اې د پستو سترګو ښاپیرۍ، چې ستا دي یاد که هېر

هغه دوزخونه تېر او هغه جنتونه تېر

یو بڅری نور چې به کړ کل جهان له نوره ډک

یو رنګین نظر به غمګین زړه کړ د سروره ډک

«پستې سترګې» څه مانا؟ دا ترکیب د غنيخان تر همدغه شعر پورې اوریدل شوی و؟ یا هم «رنګین نظر» دا څنګه ترکیب درته ښکاري. د ښکلا پنځوني لپاره په ژبه کې رغښتي بدلون. فورمالیستانو پر دې ژور ژبپوهنیز او ماناپوهنیز بحث کاوه.

فورمالیستانو له واحدې مادې څخه د بېلابېلو بڼو خاوند توکیو د جوړولو توپیر د سبکپوهنې لپاره غوره بېلګه ګڼله. دوی فکر کاوه چې که موږ ویلې شوي موم ولرو او همدا ویلې موم د بېلابېلو شکلونو په قالبونو کې تویې کړو، نو شېبه روسته به یو اس، بله کوتره، یوه ونه او ښایي بلخوا یوه پیاله یا صراحي ولرو. که څه هم اصلي ماده (موم) یو دی، ښایي رنګ یې هم هماغه یو رنګ وي، خو ترې جوړې شوې بڼې بېلابېلې دي، ولې؟ ځکه قالبونه بېلابېل وو. ژبه، تخییل، تفکر او ان وزن و اهنګ به ګډ وي، خو د یوه شاعر له قریحې به مرغۍ الوځي او د بل شاعر له ذوق څخه به د اسونو یو خېل په منډو وي. مهمه دا ده، چې تخییل خوځښت ولري. د روسي فورمالیزم یو مخکښ ولادیمیر پروپ په دې باور و، چې که د یوه شعر یا کیسې جوړښتي عناصر په یوې لرغونې عقیدوي سرچینې کې ریښه ولري، همدغه عقیدوي رنګ به له ورایه ځان څرګندوي، که دا شعر په حماسي بڼه کښل شوی وي یا عاشقانه یا مثلاً عرفاني. د ده له نظره ذهني موتیف په خپله په یوه داسې شکل بدلیږي، چې د اثر رغښت یا فورم جوړوي.

د فورمالیزم له نظره په سبکپېژندنه کې دوه نوموني مهمې دي: «اشناییتوړنه» او «رابرسېرونه».

اشناییتوړنه؛ شکلوفسکي په دې باور و، چې زموږ درک د بیا بیا ځله تکرار له امله له ګڼو مفاهیمو سره عادت کیږي، داسې لکه د سیند غاړې هستوګن، چې د سیند له غږ سره اشنا دي او داسې وي لکه نه یې چې اوري، خو که له بلې سیمې نابلده څوک راشي، نو د سیند غږ به له ورایه اوري او فکر به کوي، چې یو غږ نوی دی. په دې توګه که موږ ژبه داسې وکاروو، چې زموږ ادراک نوښت ته ورسیږي همدغه بهیر ته «اشنایي توړنه» وایو. په سبکپوهنیزه څېړنه کې که څېړونکی د یوه شاعر په متن کې رابرسېره شوې اشناییتوړنې تشخیص او وشنې، همدې ته رابرسېرونه ویلای شو:

زړونه پټ په نور لکه لیده وي په کالو کې پټ

مرګ و په خندا بانګ د زرکو په نارو کې پټ

خیال به د نسیم په شان ګلونو له ماښام له ته

عقل مرور د حورو ساز له او خیام له ته

تن کې مې زړګی نه و، یو لال و د شغلو نه ډک

سترګې د هر رنګه، هر اندام د ولولو نه ډک

اول داسې وګڼئ، چې غنيخان څه وايي؟ همدغه څه په عادي خبرو کې بيا ووايــاست يا يې وليکئ، وګورئ، چې غني څه بدل کړي دي، ستاسو له «اشنا» وينا سره يې توپيرونه کوم دي؟ زړونه څنګه په نور پټېدلای شي؟ داسې پټ لکه ليدل په جامو کې. مرګ څنګه په خندا کيږي؟ او بيا د زرکو په نارو کې پټيږي؟ خيال څنګه لکه نسيم ماښام مهال د ګلونو ليدو ته ورځي او مرور عقل خيام او حورو ته ورځي [په يوه ژبني قالب يا فورم کې خيام، حورې، ساز، مرورعقل] څنګه سره يوځای کيږي؟ سترګې څنګه له رنګونو ډکيږي؟ او... اساسي پوښتنه دا ده، چې ولې شاعر داسې ژبه د خپلې وينا لپاره ټاکلې ده؟ هر ترنګ څه ډول نوې (مانا) رامنځته کوي؟ داسې مانا چې پخوا زموږ په عادت شوي ادراک کې نه وه؟ همدغه نوې ماناوې او نښې رابرسېره کړئ، ګورئ چې ستاسو له اشنا ادراک سره څومره توپيرونه لري؟ دا ټولې هغه ځانګړنې دي، چې د غنيخان سبک ټاکي. کاشکې د دکتورا يا ماسترۍ کوم تکړه محصل ته د ماناپوهنې او ژبنې فورماليسم له نظره د غنيخان د سبک پېژندنې تيزس وروسپارل شي، دا ډېر اوږد علمي بحث دی او په دې وړه ليکنه کې نه ځاييږي.

د غنيخان سبک دومره ممتاز او ځانګړی دی، چې د ادبياتو يو مبتدي زده کوونکی هم کړلای شي، د لوستلو له يو څه رياضت روسته د هغه شاعري – پرته له دې چې نوم يې پرې کښل شوی وي – وپېژني.

د غنيخان لويه سبکي ځانګړنه د هغه د شعرونو ژبه ده. شډله، بومي، ناسولېدلې او ډېره ګردودپاله هشنغرۍ ژبه. د غنيخان د ژبني سبک پر ځينو ځانګړنو به وړاندې هم وغږيږو، خو دلته يې د ژبني سبک دا ځانګړنې وګورئ:

غني په ژبه کې له متلونو، ګړنو، کړنو، ولسي اصطلاحاتو او په خلکو کې دود کنايو او استعارو څخه کار اخلي:

د تهمت نه په جهان کې څوک خلاص نه شي　　　چې اسمان وي کله کله وي وريځې

چې کم‌اصله په هېڅ هم نه خپليږي　　　چا غړلې دی د شنو شګونه مزې

د قالين برابري به کله وکا　　　که هزار رنګه شي رنګ بوڼ او بروزې

که د وچو په ډېرۍ کې ته يو لوند يې　　　ګومان مکوه چې ته به اونه سوزې

د مردانو کار د پلک ځواب په سوک دی　　　هسې نه چې کړي ژړا لکه د ښځې

چې وخت راشي ښه زړه تش کړه غنيخانه　　　څو د قهره به لړمون کې پټ پټ سوزې

«چې اسمان وي کله کله به وي وريځې» «کم اصل په ډېر څه نه خپليږي» «چاغړلې دي د شنو شګو نه مزې»، «رنګ و بوڼ او بروزې د قالين برابري نه کا» ، « د و چو له زوره به خامخا لامده سوزي»، « مېړونه د پلک ځواب په سوک ورکوي»، « په لړمون کې پټ پټ سوزېدل» ټول په زړه پورې ولسي – فولکلوريک اصطلاحات او متلونه دي. د غنيخان شعرونه له پښتني فولکلور څخه مالامال دي.

د دود ادبي معيارونو په تېره بيا قافيې، رديف او ان قراردادي وزني رکنونو په وړاندې ناژمنتيا؛ په دې شعر کې ورېځې، مزې، بروزې، سوځې، ښځې، بياځلې سوځې سره قافيه شوي دي. په قافيو کې روي توری يوازې د تلفظ په اعتبار کارول شوی دی. قافيه يو بيت روسته تکرارشوې ده. دا ټول هغه څه دي، چې غني پخپله هم اعتراف پرې کوي، چې ډېره يې پروا نه ساتې.

غنيخان د ژوند چاپېريال تر اغېز لاندې له بغاوت ډکه شاعري کړې ده، باغي فکر د هغه د سبک يوه محتوايي ځانګړنه ده. له قشري ملايانو او سياسي شويو شيخانو سره يې ورانه ده. يوځانګړی عرفاني ليد لري. د سېمبولونو، استعارو، تشبيهاتو، کنايو او تمثيلونو رنګارنګي او بدايه زېرمه يې د شعرونو بله سبکي ځانګړنه شمارلای شو.

د کلاسيکې شاعرۍ رګونه يې په هماغه پخوانۍ زمينه کې ساتلي، خو د دې ترڅنګ يې ګڼ شاعرانه موتيفونه، اصطلاحات او مفاهيم نوي او نومهالي دي. د هغه له شعرونو سرې له ورايه پوهېدلای شي، چې د شلمې پېړۍ يو هيندوستان ليدلی پښتون شاعر دی، چې په انګريزي ژبه، عربي او اسلامي علومو برلاسی دی، خو باور يې د انسان له موډېرنيتي سره تړلی. انسانمحوريت يې د تفکر بله سبکي ځانګړتيا ګڼلای شو.

د منځپانګې له نظره د غنيخان سبک ټولې هغه ځانګړنې شمېرلای شو، چې په دې مرکه کې به وار په وار پرې خبرې کيږي.

د غنيخان سبکي ځانګړنه داسې ده، چې دی تر ځان وړاندې د بل هممهالي پښتون شاعر د رغښتوالو ځانګړنو تر اغېز لاندې نه دی، خو تر ده روسته ګڼ شاعران په ځانخبرې يا ځان ناخبرې بڼه د ده د سبک تر اغېز لاندې راغلي دي.

مسعود: غنيخان وايي:

ستوري ته اسمان کې يوه ورځ ووې هلال

خدای آدم له مينه وکړه موړ له تش جمال

زه به په خندا وکړم دا خپل ښايست د کمال

ماله که يو څاڅکي مينه راکړې څوک په سوال

مينه حقيقت حسن سايه د حقيقت ده

حسن له زوال شته مينه نه لري زوال

تاسو د غنيخان ښکلاپيژ درک، احساس او پوهه د ده په شعرونو کې او په تيره بيا په دا پورتني شعر کې د مينې، حسن او ښکلا په اړوند څه ډول ارزوئ؟

همدا راز، تاسو مطلقه مینه، حسن او ښکلا، طبیعي او هنري ښکلا، او معنوي ښکلا د غنيخان په شعرونو کې او د ده دیالکتیکي تفکر په دې برخو کې او د ښکلا پېژندنې په تړاو څه ډول ارزوئ؟ مهرباني وکړئ په دې برخو کې د ده د شعرونو څو بیلګې راته په ګوته کړئ.

لېوال: یو څه چې ښکلی وي، موږ وایو: «ښه ښکاري!» دلته (ښکلی) له (ښه) سره په یوه مانا اخیستل کیږي. بل ځای وایو، پلانی ښه انسان دی. یعني د خیر ښېګڼې سړی دی. له خورا لرغونیو زمانو د خیر و شر په مخامختیا کې ښکلی د خیر او ناښکلی (بدرنګه = زشت) د شر په کتار کې شمارل شوی دی. دا د نوي زماني کیسه ده، چې ځینې زهرجن مارونه هم خلکو ته ښکلي ښکاري او بدرنګه شوپرک (اسمانځکالی) ګټور او ښه مخلوق بولي. ښکلا دومره د لرغوني بشر لپاره مهمه وه، چې ډېر ځله یې د (خیر) او (ښکلا) مفاهیم سره ګډ کړي دي، لرغونیو بابلیانو، سوریانو او مصریانو ښکلا مطلق خیر ګڼله او هیندیانو د تناسخ د باور په لړۍ کې فکر کاوه، چې شریر انسانان په راتلونکیو معادونو (بیاځلي ژوندپېر) کې د بدرنګه موجوداتو په بڼه نړۍ ته راځي.

لرغونیو انسانانو ښکلا د ښېګڼې په کتار کې شمارله، خو د یونان په طلایي دوران کې فیلوسوفانو ښکلا د یوه بېل او خپواک ارزښت په توګه راوپېژندله.

تر دې روسته، ښکلا پېژندنه Aesthetics [په فرانسوي Esthétique] یو پراخ فیلوسوفیک، ارواپوهنیز، هنري او ټولنپوهنیز مفهوم شو. ښکلا د بشریت په رواني او ان فیزیولوژیک تکامل کې ډېره ونډه لرلې ده. ګڼو پوهانو پخپله هنر د ایستیتیک بچی ګڼلی دی، بشریت د ځان تر ښکلا روسته د چاپېریال او بل «انسان» د ښکلا په اړه پریمانه خبرې پنځولې دي، روسته د افکارو او تخییلاتو ښکلا هم پرې وراضافه شوې ده. د انساني – فیلوسوفیکو پوهنو په بحثونو کې اپلاتون ښکلا د لومړني ایډیال په قالب کې راپېژندله، هغه د مُثل نظریې پر بنسټ باور درلود، چې ښکلا پخپله یوه بېله هستي یا وجود دی، چې د لومړنیو مُثُلونو په بڼه یې هستېدل له لومړي سره د هستندوی په اراده کې وو. اپلاتون هم ښکلا له خیر سره ورته یا نږدې ګڼي. اپلاتون د (مېلمستیا) تر سرلیک لاندې خبرو اترو کې وایي: « پر دې نړۍ ښکلي څیزونه د ریښتیني ابدي ښکلا له مثال څخه تومنه اخلي.» اپلاتون نظم او تناسب (انډول) د ښکلا فضیلت او بنسټ بولي. روسته په انځورګرۍ، مهندسۍ او اناتومي کې پر تناسب ټینګار د اپلاتون د دغې لومړنۍ نظریې مخینې ته وررسېږي. بل یوناني ستر فیلوسوف ارستو که څه هم، چې په ځینو برخو کې خیر او ښکلا سره ګډوله. ده د (کالون) اصطلاح د خیر او ښکلا دواړو لپاره یوشان کارولې ده، خو دی د ښکلا جوهر تر یو بریده د (څیز) په ذات کې پلټي، حال دا چې خیر له ذاته را بهر د کړنې په پایله کې زیږي او حادث دی. ارستو هم ښکلا په نظم، تناسب، تقارن او [هرڅه په خپله اندازه] کېویني. ارستو په شعرپوهنه یا پویتیکس (بوتیقا= بوطیقا) رساله کې وایي: د توکونو (جزُونو) د سم او منظم ترکیب پربنسټ شعر ښکلا مومي.

اپیکور بیا خبره اروپوهنې ته راکاږلې، دی وایي: ښکلا فضیلت دی، او هغوی، چې غریزه او (خوند) د ښکلا لپاره مهم ګڼي، له ښکلا نه به تلپاتې ګټه ترلاسه نه کړي. نیو اپلاتونیانو هم د اپلاتون خبره سره بیا شاربله او داسې شننه یې ترې اخیسته، چې حقیقي ښکلی واحد ذات دی او دنیوي ښکلا یې انعکاس دی:

(الله جميل و يحب الجمال) ښايي نړيوال عرفان ته دا مفهوم هم له دې باوره رالېږدېدلی وي، چې مجازي ښکلا کړلای شي موږ حقيقي ښکلا ته ورسوي.

له کلاسيکانو څخه پر تناسب و تقارن ټينګار تر نومهالي فيلوسوفي پورې رارروانه وه، تر دې چې جرمني فيلوسوف ايمانوېل کانت په دې اړه د ټولېز ذوق خبره رامخکې کړه. کانت (د حکم د ځواک کره کتنه) کتاب کې ښکلا له ميتافيزيک څخه رابېله کړه او د ښکلاخوښوونې انساني ذوق يې د ښکلا د هستۍ لپاره مهم وګاڼه. ده وويل: « هغه څه ښکلي دي، چې د ټولو خوښ شي» که څه هم روستيو ښکلاپوهانو د «ټولو» قيد رانرم کړ او ويې ويل، چې (ټول) اړ نه دي، خامخا دې يوه واحده ښکلا خوښه کړي، خو که ګڼ (اکثريت) ذوقونه يې خوښ کړي، ښايي د اجماع وړ ښکلا يې وګڼلای شو. کانت تر ذوق ورهاخوا د ښکلا د عينيت (Objective) او ذهنيت (Subjective) مسئله هم راپورته کړه او پر دې يې ټينګار وکړ، چې هرڅيز په عيني بڼه د خپلې ذاتي ښکلا په اعتبار ښکلی ګڼلی شو، خو کله چې ذهني کېږي، هلته يې نو بيا زموږ د ذوق په هينداره کې انعکاس مهم دی، چې موږ يې ښکلا منو که نه؟

ترديې را دېخوا نويو فيلوسوفانو د ښکلا مسئله نوره هم پېچلې کړه، ګڼې انتزاعي فرضيې يې ورپسې وتړلې او په يوه ديالکتيکي بحث کې يې ښکلا او ذوق دواړه سرګردان کړل. ستونزه دا وه، چې د پوهنو له څانګېزه کېدو سره په دې اړه نوې پوښتنې راپورته کېدې؛ يوه واحده ښکلا د ټولو لپاره ښکلې ده؟ ايا زموږ په ذهن کې وار له مخه جوړ شوي چوکاټونه د ښکلا په تثبيت کې ونده لري؟ ايا ښکلا له زمان، مکان، ژوند چاپېريال، اقليم، ټولنيز اندواکر، عمر او اروايي حالت سره بدلېږي؟ ولې په تاريخ کې کله لوړه پوزه او کله کوشنۍ هغه، کله لويه خوله او کله په نشت شمار خوله ښکلې برېښي؟

تنګه خوله يې په مثال د ميږي سترګه
نه غلط شوم چې مثال يې نه پيدا دی

په هيندوستان کې د جام په شان غټې سترګې ښکلې وې، حال دا، چې توړکتوکمو شاعرانو به نېغه دارې بادامي تنګې سترګې خوښولې. کيسه يوازې له زمان و مکان سره د ښکلا د بدلانه تر بريده هم لانجمنه نه وه، د نوې اروا‌پوهنې او لاشعوري زېرمو راڅرګندېدا د ښکلا خوښوونې خبره نوره هم پېچلې کړه او بشريت ورو ورو د حضوري – وجودي فيلوسوفانو ښکلا په داسې پېښو، غريزو، خاطرو، غوښتنو او هيلو پورې وتړله، چې زموږ په ګډ – قومي لاشعور کې زېرمه شوي، نه زموږ په اراده کې دي او نه يې هم د راڅرګندېدو پر وخت پوهېږو. که د امريکا د لويې وچې د بومي هستوګنو (سورپوستو اينډينانو) لرغونې موسيقي زموږ خوښېږي، ښايي ورسره ګډې زړې خاطرې لرو، حال دا چې تر ځو لسيزو مخکې پورې دغه وګړي د بلې دنيا موجودات ګڼل کېدل.

پوهېږم د ښکلا خوښوونې په اړه مو سريزه اوږده شوه، خو مجبور يو، کله چې د يوه مهم فيلوسوفيک هنري مفهوم په اړه خبرې کوو، بايد سره پوه شو، چې پر څه غږېږو.

غنيخان په پښتنو کې له په ګوته شمېر شاعرانو څخه دی چې ښکلا ته هم په عيني ارزښت ګوري، هم ذهني – عرفاني او الهی.

حسن دی بس حسن، چې هم خدای دی هم جانان دی

دې فاني مکان کې بل مشال د لامکان دی

غني‌خان د اپلاتوني مُثُل په شان خپله او د دونیا ښکلا د ښایست د دریاب یو څاڅکی ګڼي:

دا زما بې‌خودي واړه یو نظر ستا د قرار دی

دا زما دریاب د حسن ستا یو څاڅکی د خمار دی

یا:

اوه تپوس د حسن مکړه   سمندر شي څوک تللی؟

څوک سپوږمۍ شي رانیولی   څوک زهرا شي ښکلولی

حسن پلار د میني او مور د عشق

په کې پټ دی ټول سپین او تور د عشق...

زموږ شاعر ټوله هستي ښکلې ګڼي، د ده له نظره ښکلا لکه پټه مانا په هر توک کې نغښتي ده، چېرته د (رڼا) او چېرته د (رنګ) په بڼه. کله کله د (سرور = خوښۍ) په شان حسي شوي، یا لکه عطر په ګل کې پټه. غني‌خان هر هغه څه د ښکلا ښکارندوی (مظهر) ګڼي، چې موږ د خلقت په راز یا د خالق په شتون باوري کوي. غني‌خان فکر کوي، چې ښکلا د هستۍ پرتم (عظمت) دی. غني‌خان خپلې ایډیالي ښکلا ته (خیشت = ښایست او حسن) وایي. ګل، رنګ، رڼا، څاڅکی، شمع، لمر او نور د ښکلا لپاره استعارې او سېمبولونه دي.

دغه سترګې چا کړې جوړې خیشت ته ورې او حیرانه

په ګلونو کې چا خور که دا خایشت د «لامکانه»

چا که جوړ ځان له مکان خپل روک زما د ګل امکانه

زه په څاڅکي کې ډوبېږم، سمندرِ بې پایانه

ایا د غني‌خان له نظره د ښکلا اخلاقي پېژاند هم د کلاسیکو فیلوسوفانو په شان د (خیر) په مفهوم اخیستل کیږي؟

اوس نو دا جدي پوښتنه ده.

اړ یو، چې په دې اړه د دوو بېلو نظریو یادونه وکړو. ښکلا که یوه معنوي مفهوم وي، نو باید هر هغه څه چې وار له مخه د اخلاقي ارزښتونو پر بنسټ (ښه) را پیژندل شوي وي، هغه (خیر) او په پایله کې (ښکلی) دی. ختیز عرفان له دې لارې ځان (خیرمطلق) یا خدای ته رسوي. معشوق ښکلی دی، خو خالق

يې تر دې/ ده لا ډېر ښکلی دی. مجنون د ليلی د حسن له برکته په خدای مين شو او دواړه په اسمانونو کې ستوري شول.

خوشال بابا فرمايي:

صورتګر چې ښه صورت په ديوال ساز کا

کل عالم يې په صفت زبان دراز کا

د هغه نقاش په صنع نظر نه کا

چې له څه څاڅکي نه دا نقش و طراز کا

خوشال فکر کوي، چې خدای هستي د ښکلا د يوې تابلو په شان انځور کړې ده. د خلقت موخه (غايه = هدف) حسن، ښايست (خير) دی. موږ پر ديوال انځور شوی تصوير (هستي) ګورو، خو د نقاش کمال ته نه ځير کيږو. خوشال غواړي، له جمال څخه حقيقي جميل ته ورلوړ شي. عارفانو همدا لاره و سلوک ټاکلی دی.

نيشاپوري عطار فرمايي:

نقاش صنع را همه لطف تو بود قصد

بر ګل نوشت نقش تو و بر ګلاب بست

د اپلاتون د مُثل تمثيل وايي: څو کسان په يوه مغاره کې مخ پر ديوال ناست دي، د مغارې مخې ته اور بل دی او ناست کسان يې رڼا پر ديواله ګوري، د غار له خولې چې هرڅه تيريږي، سيوري يې پر ديوال ښکاري. د اپلاتون له نظره دا مجازي تصويرونه د حقيقت مثالونه دي. رڼا بهر ده او موږ يوازې د حقيقي هستي سيوري وينو. عرفاني تفسير يې دا دي، چې موږ د دغو خوځنده تصويرونو له مخې ريښتيني (نور) ، (خوځښت) او د ټولو خالق وپيژنو.

غني دا ښېښه داسې تمثيلوي:

ستوري ته اسمان کې يوه ورځ ووې هلال

خدای آدم له مينه ورکړه موږ له تش جمال

زه به په خندا ورکړم دا خپل ښايست د کمال

ما له که يو څاڅکی مينه راکړي څوک په سوال

مينه حقيقت، حسن سايه د حقيقت ده

حسن له زوال شته مينه نه لري زوال

غنيخان هم د حسن په دوو ځاڅکو پسې ګرځي او په دې لټون کې يې درياب موندلی:

زه وم غل د دوو ځاڅکو تا د حسن درياب راکړ

ما په چل چونګ ډکولو تا د مينې سيلاب راکړ

جام مې وړی و يو ګوټ له ډوب درياب کې د سرور شوم

د منصور له پښو له لاړ وم، ليونی شوم، زه منصور شوم

(زه) + (منصور) = (شوم). هماغه د (انالحق) تکرار دی.

خو د ښکلا په اړه دويمه نظريه هم له غنيخان سره شته او هغه د ښکلا عيني شتون او د (خوند) د معيار له مخې يې د (خير) له مقولې خپلواک حضور دی.

نوموتې ايراني شاعرې فروغ فرخزاد مجنون (د مجنون پرسوناژ) يو (ځانځوری) مازوخيست ګاڼه، چې د ليلی په مينه کې يې بېځايه ځان د مرګ کندې ته ګوزار کړ. دا وايي: د نن زمانې ليلا ګانې نور نو د هغو مجنونانو لپاره جوړې نه دي، چې تر اوسه د ولې سيورې ته ژاړي، خو ليلا بيخي خبره نه ده، چې څوک پرې مېين دی.

د ښکلا په اړه نوې نظريه وايي: ښکلا په ګل کې شته، په معشوقه/ معشوق کې شته، په طبيعت کې هم. موږ حس او عواطف لرو، چې له دغې ښکلا خوند واخلو، نه دا چې هغه دومره ذهني کړو، چې هم ځان او هم ښکلا راڅخه ورکه شي.

غنيخان له دې دويمې نظريې سره هم بلد دی او د دغې ښکلا لپاره تر ټولو ژوندۍ استعاره (خوند) ګڼي:

چې نه خوند لري نه جوش، نه سرور او نه خمار

تش خمونه اغشتل وي، د جنون او د دلدار

غني له خدايه غواړي چې همدا دونيا ورته جنت کړي او ښايست د (خوند) په ښه کې پرې وڅښي:

اې د لوی فضل مالکه ما له دا دنيا جنت که

فارموله يې ده اسانه، د درې توکو نه جوړيږي

لکه ويلي مې دي سرکې، بس جانان، ځواني او جام

چې زما ليوني سر پې کله کله مشغوليږي

غني هغه بله (ايډياله) ښکلا د ملا لپاره غوره بولي:

او هغه بل د مرګه پس مې ملاجان پسې خيرات که

تش د حورو په خوبونو که د خوار ګذاره کیږي

ما له دلته یوه راکه غونډه، مسته، تکه سپینه

مینه ناکه، سپینه شمع، چې لمبې وهي بلیږي

یا:

وایي: ملاجان چې په جنت کې حورې پنډې دي

غټې غټې سپینې سپینې، مستې او بربنډې دي

تر پایه

ښکلا د (خوند) پر زمکه او ښکلا د (خیر) او معنویت پر زمکه که تیس او انتي تیس و ګڼو، نو غنيخان ورڅخه یو په زړه پورې سېنتیسس راباسي. دی وایي: که یې (خیر) ګڼئ یا (خوند) خو (مینه) په کې ارزښت دی او مینه د ښکلا له خالق سره ده، نه د جنت لپاره.

تا له ملا جانه رب دې درکړي جنتونه ډېر

اوس یوه شوم چې ولې دا اوړده کوې لمونځونه ډېره

له دې اړخه د (وایي ملاجان) شعر ټول د غنيخان په زړه پورې سېنتیسس دی، چې د ځان او ملا ترمنځ یې د ښکلا په پېژندنه کې د پورته یادو شویو دواړو نظریو له لیدلوري توپیرونه ښوولي دي.

مسعود: ګران لیوال صاحب تاسو په ښکلا پېژندنه کې د رنګ او رنګونو فکتور څه ډول ارزوئ، او دا راته وویاست چې غنيخان په خپلو شعرونو کې له دې فکتور څخه څه ډول ګټه پورته کړې ده؟

لېوال: غنيخان انځورګر (نقاش) دی. د ده له نظره (رنګونه)، (سیوری) او (نور = رڼا) ځانګړي او خورا ارزښتمن مفاهیم دي.

رنګ رڼا د خپل ځیګر پرې خورو نه

دومره ښایست وي چې زما دی طلب څومره

غنيخان رنګونه استعاره کوي، د مانا په مانا یې غړیږي. دا جمله به ګونګه درته ښکاره شي، خو راځئ د بلاغتپوهنې له نظره ورته وګورو. ویل کیږي، چې ادبیات د مانا مانا ده. او دا په تشبیه، استعاره، کنایه، تلمیحي اشارو، سېمبول او د مجاز په ډولونو کې د مفاهیمو دویم (ثانوي) مانا ته ځان رسول وي. تاسو یو بوټی وینئ، چې شین ډنډر او شنې پاڼې لري، په سر کې یې له تکو سرو پاڼو یوه ټولګه جوړه شوې ده. دغه بوټي ته په ټولنیز قرارداد کې – چې مونږ یې ژبه بولو – د (ګل) نوم اېښوول شوی دی، همدا چې تاسو دغه بوټی ګورئ، ماغزه مو درته وایي، چې دا ګل دی. شین بوټی مانا (ګل) . دا یوه مانا شوه. خو کله چې حمزه شینواری وایي:

ګله خیر دی، چې مې ستا په زړه کې ځای شته

که د بوی غوندې وحشي او پریشان یم

دلته نو (ګل) هاغه شین او سور بوټي نه دی، دلته د ګل مانا (معشوقه) ده. ګل د پرسونیفېکېشن (شخصیت ورکولو) د تشبیهي - استعاري پروسې په مټ په معشوقې بدل شوی دی. ژبې او بیا ادبیاتو زموږ ذهن د یوه بوټي له تصور څخه یوه ښکلي انسان ته راورساوه، ادبیات مانا دغه ذهني پروسه. د مانا مانا یعنې دا.

د غنيخان په شعرونو کې راغلي رنګونه یوازې په طبعیت کې نغښتي ګلونه نه دي، چې له ګډون او ترکیب څخه یې لیدنی ښکلا زیږي. د غنيخان رنګونه استعارې او سېمبولونه دي، چې موږ د دوی تر شا یوې پټې شوې بلې (ثانوي) مانا ته وربولي.

یو ټکي د رنګ کې دریاب رنګارنګ

یو ځاځکي د ساز کې هم سوز او هم شرنګ

موږ په شعرونو کې د رنګونو دوه ډوله حضور وینو:

لومړی؛

غنيخان:

ګونګټ د سوټو په ډېرۍ پورته، زېړې لولکې ته د نور بیان کئ

چینجی د خاورې په ممبر بره، کیسې د حورو او د اسمان کئ

دلته زېړ (ژېړ) رنګ د لولکې لپاره د څرګندوی ستاینوم (صفت تشخیصیه) په توګه کارول شوی دی. زېړ دلته یوازې رنګ دی. که څه هم د بلاغتپوهنې له نظر له (نور) سره چې روسته راغلی یو ډول تناسب یا مراعات النظیر جوړوي. خو د لولکې د تشخیص لپاره یو وصفي قید دی، تر دې هاخوا کومه بله هنري مانا نه ښندي.

دویم؛

غنيخان:

دا لکها زره کتابه، موږ دا یو ټکی زده کړی

که تک تور وي هم خیسته شي، یار چې ستا د زنې خال شي

دلته تور رنګ خپل سېمبولیک ارزښت لري. په دې بیت کې «تور» تر «خال» ځانګړی دی. خبره په تور رنګ کې ده. په لومړۍ مېسره کې «ټکی» ورسره مانیز تجنیس لري، چې یو ځل بیا تناسب او مراعات النظیر جوړوي. د سېمبول یو ارزښت د هغه هنري موقعیت دی، چې په کې راځی. د یار د زنې خال تور

دی. که څه هم تور په عامه مانا د تیارې او بدمرغۍ نښه ده، پخپله غنيخان هم په نورو شعرونو کې له تور رنګ څخه ګڼې منفي استعاري ماناوې اخیستي دي، خو که همدغه تور رنګ د یار د زنې خال شي، بیا نو د ښکلا په سېمبول بدلیږي.

پخپله «رنګ» هم د غنيخان په شعر کې یو عرفاني مفهوم لري. راځئ وګورو دغه عرفاني مفهوم څنګه کارول کیږي؟

د فاطر سورې په ۲۷ م آیت کې لولو:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهَا ۚ وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بِيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَغَرَابِيبُ سُودٌ.

ژباړه:

ودې نه لیده، چې خدای له اسمانه باران راووراوه او له هغه مو بېلابېلې او رنګارنګې میوې راوپنځولې؟ او په غرونو کې مو لارې و رګونه رنګارنګ؛ سپین، سره، تور او رنګین هست کړل.

رنګ او نور سره تړلي دي، نور دی، چې رنګونه د لیدو وړ کوي، په بله ژبه رنګ د نور یا رڼا غبرګون او تجلي ده.

شیخ اشراق شهاب الدین سهروردي او ابن عربي باور درلود، چې هرڅه د خدای له نوره رامشتق شوي دي. مخلوقات د مطلق نور او تیارې تر منځ هغه هرڅه دي، چې د تیارې، تروږمۍ او رڼا ترمنځ د رنګونو په مرسته لیدل کېدلای شي.

«رنګ» په یوون/ یووالي (وحدت) کې د ګڼون (کثرت) د تجلي سېمبولیک تمثیل دی. کامل وحدت بېرنګه دی، چې د رڼا/ نور ذات دی. بېرنګه رڼا د رنګونو په مرسته لیدوړ کیږي. ګڼون د رنګونو په مرسته ګورو، رنګونه موږ له ګڼون څخه یوون ته وررسولای شي.

دهلوي بېدل فرمایي:

خیال مایل بی رنگی و جهان همه رنگ

چو غنچه محو دلم بوی آشنا اینجاست

غنيخان د یوون و ګڼون دغه مفهوم بیخي زیات کارولی او د رنګ په عرفاني مفهوم یې تمثیل کړی دی:

زه یو تور د تیارې سورۍ، ته د زمکې اسمان نور

بې کنار دریاب د رنګ ته زه یو څاڅکی د سرور

یا

دا مسته رڼا دا مینه حورې او ماښام

څه رنګین سراب دی د لیدلو پو هېدلو

یا

زه یمه مخلوق خو د خالق د رنګه ډک یمه

زه کامل کمال، زه سُر رباب یمه د ټولو

یا

اې د مینې فرښتې اې د نور او رنګ قصې

ښاپیرۍ ته چا بندې کړې د غمونو د کوڅې

او

دلته دې تور رېګستان کې زه د رنګ او نور لمبه یم

د ښایست چپه نغمه یم، کرشمه د لا مکان

د غني په شعرونو کې د «رنګ‌محل» مفهوم ډېر ځله له رڼا او لیدلو سره پیوست راغلی دی. رنګ‌محل د رڼا او تیارې تر منځ د شهود برزخ دی:

محفل شوه رڼا شمعې له سوز روکېدل شو

او چا له رنګ‌محل کې پټې سترګې ړندېدل شو

یا

شوم نصیب کړي جوړ توره پنجره د رنګ محله

مینه او غرور کله ساقي کله امام شي

له (ړوند) – نه لیدلو، تیاره، رکود، نیستي ، هېڅ څخه تر لیدلو، هستۍ، پیدایۍ او رڼا پورې یو پول شته، چې هغه له رنګونو جوړ دی، غني‌خان دغه رنګین پول ته د بوډۍ ټال استعاره هم کارولې ده:

تیاره تندر، روکېدل دي زه لټوم د بوډۍ ټال

د امید نه جوړومه کله رنګ کله وصال

زه د ځان کل مرضونه خپل حکیم یم د کمال

اې زما مغروره یاره زه خالق ستا د جمال

مسعود: ویل کیږي چې غنيخان یو ریالیست او رومانتیک شاعر دی. دی په خپله شاعرۍ کې خپل نوښتونه لري او د بیلابیلو ادبي مکتبونو ځانګړتیاوې لري، خو د رومانټیسیزم رنګ یې ډېر پوخ دی. تاسو په دې اړه څه لید لرئ؟

لېوال: په اول سر کې باید ووایم، چې په ختیځ کې شاعري او نور ادبي اثار هم به هو او کټ مټ په هغو مکتبي ځانګړنو خامخا نه شي تول پارسنګ او ارزول کېدای، چې په لویدیځ کې رامنځته شوي او تعریف شوي دي. د رېنسانس په فرهنګي انقلاب کې اروپا د یو شمېر ټولنیزو بدلونونو شاهده وه، چې له دې بدلونونو سره هممهاله ادبیات او فرهنګ هم بدلون مونده او له علمي، تخنیکي، هنري، سیاسي، اقتصادي او ټولنیزو انقلابونو سره نوي ادبي مکتبونه هم د ټولنیز ذوق اړتیا ته په پام او هم هغو فکري – رواني بدلونونو ته په کتو، چې په لیکوالانو کې بدلېدل، رامنځته کېدل.

د دې لپاره، چې د لویدیزو هنري – ادبي مکتبونو له نظره د غنيخان شاعري وارزولای شو، راځئ له مشهورو مکتبونو څخه دغه مکتبونه دلته وپېژنو، چې تاسو یې یادونه کړې ده. دا به هم نه هېروو، چې دلته د هر مکتب هغه تر ټولو ساده او اسانه پېژند رااخیستل کیږي، چې لوستونکي ژر پرې وپوهېدلای شي:

د اتلسمې پېړۍ په پای کې د اروپا یو شمېر رومانتیکو لیکوالو د رومانتیک یا خیالاتي (خیالپاروونکي) مکتب بنسټ کېښود. Romanesque په اروپایي ژبو کې افسانهيي مانا لرله، د رومانتیسیزم پلوي شاعرانو عقل د کلاسیکو اثارو ځانګړنه ګڼله او دوی د عقل په وړاندې ډېر د «احساس» ، «ولولو» او خیالپنځوونې پلویان وو. [همدلته ده، چې موږ وایو د لویدیزو مکتبونو ځانګړنې پرختیزو هغو د تطبیق وړ نه دي، ځکه په ختیځ کې کلاسیک اثار هغسې عقلاني نه دي او نومهالي یې دغسې احساسي یا خیالپنځوونکي] کلاسیسیزم د یونان و روم د زړو اثارو پلوي کوله، خو رومانتیکانو- مثلاً - د شکسپیر اثار د استناد وړ ګڼل. کلاسیکان د څرګند او روڼ بیان پلویان وو، خو رومانتیستانو به د منظرو په رنګونو او پرتم کې خپلې ویناوې پېچلې. د رومانتیسیزم پلوي لیکوالو دعوه کوله، چې د خپلو احساساتو د بیان لپاره یې د بیان نوی ډول پنځولی او د زړو لیکوالو په شان د ماتو شویو احساساتو د بیان مړ او خوبولی بیان نه خوښوي. د رومانتیسیزم لومړني څرکونه په انګلستان کې څرګند شول او د نولسمې پېړۍ په رابرېدو جرمني، فرانسې، اسپانیې او روسیې ته ورسېد، خو ډېره وده یې په فرانسه کې وکړه. لامارتین، الکساندر دوما، ویکتور هوګو، آلفره دوموسه او ژرژساند یې نومیالي څېرې دي. د رومانتیسیزم په تاریخ کې ۱۸۳۰ میلادي کال د اروپا د ادبي انقلاب کال ګڼل شوی، ویکتور هوګو او ملګرو یې رومانتیسیزم د ازادۍ، هنر او شخصیت مکتب اعلان کړ. دوموسه دومره د ازادۍ او هرراز پولو د ماتولو پلوي وو، چې ویل یې: پرېږدۍ د عقل او او طبیعت ترڅنګ خپل احساسات او ولولې هم راڅرګندې کړو، باید پرتې ووایو، د شاعر ولولې د خلکو ولولې دي.

خو دغه وګړنۍ ولولې ډېرې ونه پایېدې، احساساتي رومانتیسزم ورو ورو په ټولنیز رومانتیسیزم بدلېده، د سوسیالیستي تمایلاتو په زیاتېدو سره ادبیات د پرګنو د غوښتنو او احساساتو د بیان التزام ته اوړېده ورکوله.

بالزاک دغه اوښتون چټک کړ او د «انساني کومېډۍ» په ليکلو يې ټولنيز رومانتيسيزم د رياليزم تر درشله ورساوه. ځيني خلک بالزاک د رياليزم له مخکښانو ګڼي. هغه په دې باور و، چې د يوه وګړي شخصي احساسات او د هغه د فردي ژوندپېښې هرڅومره که ډراماتيکې هم وي، د ټولنې په درد نه خوري. رياليزم ټولنيز ارزښتونه تر فردي ولولو غوره ګڼل او په دې توګه «هنر د هنر لپاره» دوران چې د رومانتيسزم په لمن کې زېږېدلی و، خپل ځای «هنر د ژوند لپاره!» ته پرېښود، چې د رياليزم د نوي مکتب بنسټ يې پياوړی کړ. په ۱۸۴۳ کې (شانفلوري) په خپلو ليکنو کې د رياليزم مانيفيست اعلان کړ او ځان يې رياليست وګاڼه. شانفلوري او دورانتي روسته په رومانتيسيزم او رومانتيکو مخکښانو کلک ګوزارونه وکړل او هغوی يې سادګان وبلل، د دوی په نظر ليکوال بايد ټولنيز ژوند، د خلکو دود دستور او حقايقو ته پام وکړي. په ادبي ځيلونو کې رياليزم په داستاني ادبياتو ډېر تمرکز کاوه. ځکه د ټولنيز ژوند واقعيتونه په داستانونو کې ښه ترا انځورېدلای شول. رياليستيکو ادبياتو د خپلې هممهالې ټولنې جوړښت، ستونزې او اړتياوې بيانولې او د ټولنې د بېوزلو کارګرو دردونه او ژوند پېښې يې تمثيلولې.

اوس که د داسې لنډې پېژندنې (څرګنده ده، چې پر دغو مکتبونو بايد ډېرې خبرې وشي) روسته، وغواړو د غنيخان په اثارو کې د دغو مکتبونو ځانګړنې وڅېړو، خبره بدليږي، ځکه موږ د يوه ختيځ ميشتي شاعر په اړه خبرې کوو، چې که څه هم په لويديځ کې يې ژوند کړی، د انګريزي ژبې له ادبياتو سره اشنا دی، لويديځ هنري – ادبي مکتبونه پېژني، د لويو لويديزو شاعرانو اثار يې لوستي، خو روح يې شرقي دی. عرفان ته يې تر لويديزې فيلوسوفي تمايل زيات دی او د خپلو کلاسيکانو متون يې هضم کړي دي.

ډېر خلک به مې ګنهګار وګڼي که ووايم: په ختيزو ادبياتو کې رياليستيکه شاعري تقريباً نه شته. ان ديداکتيک يا تعليمي نظمونه (نه شعرونه) هم رياليستيک نه دي، ځکه ان تعليمي نظمونه هم په ايډيالي راتلونکې کې پېښيږي.

په داسې حالت کې پايله اخلو، چې غنيخان يوازې په خپلو ځينو هغو نظمونو کې څه ناڅه رياليست دی، چې ټولنيزه کره کتنه په طنز کې بيانوي. تر دې هاخوا په ځينو شعرونو کې رومانتيسيست او نور بشپړ سېمبوليست شاعر دی.

روسته به د غنيخان په شعر کې يو شمېر رومانتيکو رګونو ته اشاره وکړو، خو کله چې وايو هغه تر ډېره بريده سېمبوليست شاعر دی، نو ښايي په دې برخه کې تم شو.

خو لومړی راځئ، له سېمبول او سېمبوليسم سره اشنا شو.

لرغونيو انسانانو د هر شي، پديدې او مفهوم لپاره قراردادي غږيز سېمبولونه وټاکل د غږونو يوې سېمبوليکې مجموعې د يو څه مفهوم رساوه او بيا چې د غږونو دا مجموعې سره منظمې شوې ژبه يې رامنځ ته کړه، روسته يو څه پرمختللیو انسانانو د دغو غږونو لپاره ليکني (انځوريز) سېمبولونه (اشکال) وټاکل او چې سره يو ځای يې کړل نو ليک ترې جوړ شو، بيا ټولنيز شويو انسانانو هنري او مذهبي سېمبولونه او نښې رامنځ ته کړې چې د دوی د فرهنګ او تهذيب نښه شول، په دې توګه وينو چې سېمبولونه له ډېر پخوا څخه له انسانانو سره مل دي او انسانان د هغو له رامنځته کولو، پرې پوهېدلو او ورڅخه د ګټې اخيستنې له منطق سره اشنا دي. آنيه لا يا فه د خپلې ليکنې (په ليدنيو هنرونو کې

سېمبولیزم) په پېل کې لیکي : د سېمبولیزم تاریخ ښیي، چې هر څه سېمبولیک ارزښت موندلای شي ... انسان د هغه تمایل له مخې چې سېمبول جوړوني ته یې لري، اشیا او شکلونه په سېمبولونو بدلوي (او هغوی ته زښت ډېر اروایوهنیز ارزښت وربښي). هم په مذهب او هم په لیدنیو هنرونو کې کاروي په دې توګه سېمبول او سېمبول جوړوني یوازې په لیدني (بصري) هنروونو کې نه، بلکې روسته په شعر او ادبي اثارو کې هم خپل پاموړ ځای وموندہ. د یوه انتزاعی قرارداد په توګه سېمبول تر وګړنیز (فردي) ارزښته ډېریو ټولیز (جمعي) ارزښت دی، نو د همدې لپاره له نورو ټولیزو پوهنو سره اړیکي لري . پخوانیو یونانیانو به د ختو یا ګچو یوه لیکلې لوحه ټوټې ټوټې کړه او پخپلو منځونو کې به یې وویشله چې بیا روسته یو بل سره د همدغو ټوټو د بېرته سره یو ځای کولو له لار وپېژندلای شي او یا هم د خپل ګډون د نښې په توګه به یې له ځانه سره ساتله یونانیانو همدغې لوحی ته سوم بولون (Sumbolon) ویل. او د سېمبول (Symbol) اوسمهالي نوم هم له همدغې یوناني ریښې څخه اخېستل شوی دی. په دې توګه وینو چې دغه اصطلاح لا له جوړښت او پیدایښت څخه ټولیز ارزښت لري، په یوه بل روایت کې داسې هم شته چې پخوانیو یونانیانو به خپلو مېلمنو ته د سوم بولون د لوحو ټوټې ور ویشلې او په دې توګه له هغو سره د مېلمه پالنې او مینې نښې شریکولې، له ځانګړتیا څخه عمومیت ته د ورتلو همدغه نښه د سېمبول په تاریخي پېژندنه کې مرسته کوي. خو د مهال په تېرېدو سره د سېمبول له کلېمې څخه د مانا اخیستل پیچلي شول او بېلا بېلې پېژندنې یې رامنځته شوې. په ادبیاتو کې د سېمبول ځانګړی اهمیت هغه وخت ډېر د پام وړ شو چې په نولسمه میلادي پېړۍ کې د سېمبولیزم ادبي مکتب رامنځته شو.

دغه مکتب د نولسمې پېړۍ د پای په لسیزو کې د درېیو سترو شاعرانو هر یو ه شارل بودلر Charles Baudelaire -۱۸۶۷ ۱۸۲۱، آرتور رمبو ۱۸۵۴ Arthur Rimbaud – ۱۸۸۹ او ستفان مالارمه Stephan Mallarme له خوا مطرح شو، دغو درېیوواړو شاعرانو د اروپا په معاصره شاعرۍ کې یو د پام وړ بدلون راوست. همدوی د) نوي

شعر) د پیلوونکو په توګه هم ګڼل کېږي، که څه هم تر دوی وړاندې نامتو امریکایي شاعر ادګار الن پو ۱۸۰۹ Edgar Allan Poe – ۱۸۴۹ په شعر کې د نویو سېمبولونو کارونه لوړې څوکې) اوج(ته رسولې وه، تردې بریده چې د اروپایي سېمبولیزم پلار شارل بودلر د هغه)پو (له اثارو سره د بې‌کچې مینې له امله د هغه یو شمېر شعرونه او کیسې فرانسوي ته وژباړلې.

د سېمبولیزم مخکښان په پېل کې په ابهام تورن وو، ځینو ویل : هغوی هغه څه چې غواړي ویې وایي نه یې شي ویلی او هغه څه چې نه یې غواړي ویې وایي داسې یې وایي چې نور پرې نه پوهېږي. خو د دوی د اثارو په اړه قضاوتونه ژر بدل شول ډېر ژر هغوی مینه وال وموندل او ډېرو هڅه وکړه چې د هغوی شعرونه تفسیر او تعبیر کړي.

کټ مټ داسې یوڅه د غني‌خان د شعرونو په هکله هم ویل کېدل، خو روسته روسته د سېمبول له فرهنګي زمینې سره د خلکو د اشنا کېدو سره سم د هغه د شعرونو نوې ماناوې راڅرګندېدلې او مینه وال یې زیاتېدل. موږ به دا نه وایو، چې غني‌خان لومړنی پښتون سېمبولیست شاعر دی، خو ښایي دا وویلای شو، چې په نومهالي ادبي پېر کې دی له هغو لومړنیو سېمبولیستانو څخه دی، چې «سېمبول» پېژني او شعوري یې کاروي.

دغنيخان ګڼ سېمبولونه سنت ماتوونکي او نوي دي. دغه شاعر د خپلو افکارو د تمثيل لپاره په ځينو داسې سېمبولونو اتکا کوي چې ترده وړاندې نه دي کارول شوي. راځئ وګورو د غني په دې شعر کې ځينې نوي سېمبولونه کوم دي :

يو ښار يې روان کړی د نرو نرو کوڅو دی

يو خيال يې روان کړی د زړګي د تلوسو دی

يو سر يې روان کړی ټکی سوز او ټکی ساز

يو عشق د حقيقت جوړ د عشقونو د مجاز

يو کور يې روان کړی د خوبونو د رنګونو

د تورو تهترينو ګړنګبدونکو سرنګونو

او خاندي ليونی سترګې يې ډکې د مستونه

وحدت يې روان کړی د لکها بت پرستو نه

او کله ليونتوب فلسفه ګل او صنم وايي

او کله د مستۍ خبرې ډېرې په غم وايي

سرې پاڼې ګل غوړ يې مخ د شبنم پرې پټوي

اوربل مست خوروي د سترګو غم پرې پټوي د دې شعر پټ فاعل (د ټولو خوځښتو تر شا ورک فاعل) پخپله سېمبول دی غني څه غواړي ووايي دا هر څه چاروان کړي؟ معشوق؟ څه ډول معشوق؟ او بيا ښار، خيال، سر، عشق، کور، ليونی، وحدت، ګل، صنم، د ګل سرې پاڼې، شبنم او ... نور سېمبولونه د غنيخان د شاعرۍ ځانګړتيا همداسې ده، د ډېرو تعبيرونو او څو اړخيزو تفسيرونو شتون دسېمبوليک هنر يوه ځانګړتيا ده. شاعران ډېر ځله د اساطيرو له بيا را ژوندي کولو څخه د خپلو فکرونو د تمثيل لپاره کار اخلي، د اساطيرو دا ډول ګومارل هغوی په سېمبولونو بدلوي، دلته اسطورې خپل تاريخي روايتونه ساتي خو د شاعر په سېمبوليکه کارونه کې نه يوازې دا چې په خپله په سېمبولونو بدلېږي، بلکې خپل تاريخي روايتونه هم له ځانه سره کاروي، غنيخان له اسطورو سره دا ډول سېمبوليک چلند کوي:

څوک د عيسی په شان

مستي د دار اخلي

څوک د غرور کاله کې

د موسی لار اخلي

ځوک د رقیب په محل

نوم د دلدار اخلي

ځوک ټول جهان غورځوي

سترګې د یار اخلي

غماز لړ وپیژنه

ایاز لړ وپیژنه

اې د کنو وطنه

اې د ړندو وطنه

که ځوک وغواړي د غنيخان پر ټولو سپمبولونو، سپمبول جوړونو، او په شاعرۍ کې د سپمبولیکو موقعیتونو پر ایجاد کار وکړي، زه بارو لرم چې یوه ځانګړې رساله پرې کښلی شي.

د بلاغت او بیان پوهان فکر کوي، چې سپمبول هم د استعارې په شان پر تشبیه تکیه کوي، دلته هم مشبه‌به ذکر کیږي او اراده ورځخه مشبه وي. خو توپیر یې دا دی، چې سپمبول په صراحت پر یوې ځانګړې مشبه دلالت نه کوي، بلکې د سپمبول دلالت په څو سره نږدې مشبه [ګانو] دلالت کوي او د ماناګانو او سره اړوند او نږدې مفاهیم ښندي.

سپمبولونه دوه ډوله دي:

۱- قراردادي/ عمومي سپمبولونه/ Conventional / Public Symbols

۲- ځانګړي/ شخصي سپمبولونه / Private / Personal Symbols

قراردادي سپمبولونه هغه دي، چې د زمانو په اوږدو کې د ګنو شاعرانو له خوا کارول شوي وي، خو د یوه شاعر هنري کمال دا وي، چې په نویو هنري موقعیتونو کې یې بیا استخدام کړای شي.

حال دا، چې ځانګړي یا شخصي سپمبولونه هغه دي، چې د یوه شاعر له خوا د لومړي ځل لپاره وکارول شي او د ده د ماهرانه کاروني له برکته ورو ورو عام شي.

غنيخان دواړه ډوله سپمبولونه ښه ډېر کارولي دي:

تا پتنګ له مستي راوړه	د نورونو د زهرا
تا د سرو ګلو باغ جوړ کړ	په ځیګر کې د صحرا

«پتنګ» د مينې او په مينه کې د قرباني (ځان سيزلو) يو قراردادي سېمبول دی، چې په ختيزه شاعرۍ کې د يوه ډېر تکرارېدونکي سېمبول په توګه کارول کېږي. غنيخان په دغه بيت کې پتنګ له دوو نوښتونو سره بيا تکرار کړی دی. لومړی، پتنګ ته مستي راوړل شوې ده، پر ډيوه د پتنګ د الوتلو «نڅا» د عشق مستي تمثيل شوې ده، چې نوښت لري، بل د هغه معشوق ډيوه يا شمع نه ده، دلته د لوستونکي د تمې پر عکس وايي: د زهرا (ستوري) له رڼا ګانو يې مستي اخيستې ده. يو تکراري/ قراردادي/ عمومي سېمبول په يوه بيخي نوي شاعرانه موقعيت کې، مخاطب له زهرا څخه رڼاوې راوړي او پتنګ ته يې مستي وربښلې ده.

همدا د پتنګ سېمبول بل ځای وګورئ:

زه پتنګ ستا په رڼا يم ~~~~~~~~~~ ميين ستا په تورو نه يم

که کافر که مسلمان يم ~~~~~~~~~~ يمه ستا د نورو نه يم

بلاغتپوهنه وايي: که د معشوق/ معشوقې مخ له شمعې سره د سپين والي يا رڼا و ښايست په اعتبار يا وجهه شبه تشبيه شي، نو رابطه يې د تشبيه ده.

که ډيوه يا شمع داسې ياده شي، چې مشبه (د يار مخ) په کې ذکر شوی نه وي، نو وايو چې شمع / ډيوه استعاره ده. غنيخان عجيبه کار کړی دی، تر تشبيه او استعارې دواړو وړاندې تللی دی، وايي: « ستا رڼا» دا په زړه پورې سېمبوليک موقعيت دی، « زه پتنګ ستا په رڼا يم» ايا معشوق/ معبود/ مخاطب خپله رڼا لري؟ دلته د «پتنګ» ذکر قرينه ده او موږ پوهوي چې درې پړاوه بلاغي اړيکي بايد وپېژنو، ۱- د مخاطب مخ، ۲- ښکلی او روڼ دی لکه ډيوه يا شمع، ۳- دغه شمعه يا ډيوه رڼا لري او ۴- شاعر د دغې رڼا پتنګ دی. کيسه هلته لا نوره هنري شي، چې په دويم بيت کې مخاطب پېژنو چې معبود دی. غنيخان اشراقي شاعر دی او باور لري، چې: «الله نور السموات والأرض» دلته نو زموږ تشبيهي فرضيه بېرته ځان راټولوي او رابطه يوازې سېمبوليکه ده. ځکه په دې منځ کې نه ډيوه شته او نه شمع. پخپله نور مطلق مخاطب دی. او د «پتنګ» قراردادي / عمومي سېمبول په يوه متفاوت شاعرانه موقعيت کې کارېدلی دی.

اوس به راشو د غنيخان دويم ډول ځانګړي/ شخصي سېمبولونو ته. زموږ شاعر ګڼشمېر نوي، نادر او ځانګړي سېمبولونه لري. ټول ژوي، چې ده په خپلو شعرونو کې د سېمبولونو په توګه استخدام کړي، نوي او په ځانګړې بڼه د غنيخان سېمبولونه دي. «لنډی چرګ» همداسې يو سېمبول دی:

نن چرګ د انقلاب وهي نعرې «ققو» ~~~~~~~~~~ جوړ وخت شو د سبا

خو نه ځي د جومات نه انګازې د الله هو ~~~~~~~~~~ ويده پروت دی ملا ...

... لنډيه چرګه زورکړه دا نعرې د قوقو ~~~~~~~~~~ راويښ به شي ملا

دا ښکلی شعر سر ترپايه سېمبوليک شعر دی، ملا، طالب، چڼی، بادرنګ، بيديا، ټېپر، حلوا، مصلا، رڼا، دجمعې شپه، تالی، ويښ، ويده... ټول سېمبولونه يا سېمبوليک حالتونه دي. ملا (د ټولنې ايډيولوژيک پوړ) ويده او له انساني تکامل څخه روسته پاتې دی. شاعر لنډی چرګ رابولي، چې راويښ يې کړي. په ختيزه

شاعري کې دود و، چې د سبا له چرګ څخه به شکايت کېده، چې ولې يې وخته اذان وکړ او د عاشق و معشوقې ليدنه يې لنډه کړه، دراني شاه شجاع وايي:

صبح دميد و روز شد، يار بدين بهانه رفت

مرغ سحر تو ګم شوی، يار بدين بهانه رفت

روی سحر شوی سياه، يار بدين بهانه رفت

مګر غني‌خان چرګ ته مکلفيت سپاري، چې ويده راويښ کړي.

زموږ شاعر دوه ترکيبونه په زړه‌پورې ټاکلي دي: اضافي ترکيب«چرګ د انقلاب» او توصيفي ترکيب «لنډی چرګ» .

ولې «لنډی چرګ» ؟

دا توصيفي ترکيب تصادفي نه دی. شاعر کوم ځانګړی مخاطب لري. لنډی چرګ خامخا د کوم انقلابي پرسوناژ لپاره سېمبول ټاکل شوی دی، هغه څوک، چې شاعر غواړي ټولنيزه ويښتيا رامنځ ته کړي او ټولنه له ارتجاعي خوب څخه راويښه کړي.

غني‌خان کارولي سېمبولونه دومره ګڼ، هراړخيز، په زړه پورې او ځانګړي دي، چې که څوک پرې کار وکړي، يوه بشپړه خپلواکه څېړنيزه رساله پرې کښل کېدلای شي.

مسعود: ښاغلی لېوال صاحب ستاسو پر اند، غني‌خان په خپلو شعرونو کې تر تشبيهاتو، استعارو، سېمبولونو رادېخوا تمثيل ته په کومه سترګه ګوري؟

لېوال: د تمثيل (Allegory) هنري ښکارنده په شعر کې د نويو بلاغتپوهانو له خوا مطرح شوې ده. په قرآن کې لولو:

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَاةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا ۚ

سورة الجمعه، پينځم آية

ترجمه: لکه هغوی چې تورات ورسره دی، خو پرې نه پوهيږي، مثال يې داسې دی، لکه پر خره چې کتابونه بارشوي وي.

بلاغتپوهان په قرآن کې ګڼ تشبيهي تمثيلونه څېړي، چې يو يې دغه دی. په شعر کې هم تمثيلونه د مشبه او مشبه‌به ترمنځ د دوه اړخيزې اړيکې يو ډول دی، چې د فعالو شعري کرېکټرونو له خوا تمثيليږي. تمثيل په حقيقت کې د يوه حکايت يا روايت بشپړه شاعرانه ارايه ده، چې په هغه کې کرېکټرونه (سېمبولونه) د فکر، څيز يا حالت څرګندوی وي. په شعر کې د داسې حکايتونو يا روايتونو ظاهري مانا نه، بلکې ثانوي مانا، چې د سېمبوليکو اړيکو ترشا پرته ده، موخه وي.

لویدیزوال تمثیل ته Extended metaphor یا پراخه شوې/ پرانیستې استعاره وایي.

د خان دغه بشپړ تمثیلي شعر وګورئ:

چرګ

خوراک کوې د سپي او مسئلې د ملایانو
بانګونه د بلال او لنګوټې د چنګړیانو
پرتوګ دې یاره نشته او شمله نېغه د خان
شل ښځې د ساتلي خو سحر وایې اذان
په جنګ کې بهادر او مستانه لکه چنګېز
په مینه کې بې شرمه بې پروا لکه انګرېز
اوربوز دې د قاضي دی طبیعت دې د هټلر
اواز دې د پخنو دی او انداز د منسټر
انجام دې تبخی دی اې مجنونه د ډېران
یوه ورځ به روستی بانګ وکړې، ډوډۍ به وکړي خان

د غني‌خان دا شعر یو بشپړ تمثیلي شعر دی، چې ګڼ سېمبولیک پیغامونه لري. هر کرکټر د یوه فکر، حالت، څیز یا شخص سېمبول دی. پخپله چرګ د سیاسي، انتقادي، ټولنیز او دیني ریاکارۍ لپاره په بېلابېلو نقشونو کې لوبېږي.

د غني‌خان په شاعرۍ کې دا ډول تمثیلونه بیخي زیات وینو. په تمثیل کې د ژویو او انسانانو کرېکټرونه وینو. دا د کلاسیکو ادبیاتو یوه ځانګړنه ده. د بلخي مولانا مثنوی د دواړه ډوله تمثیلونو یوه بشپړه ممتازه مجموعه ده. تر هغه پخوانۍ هیندوستاني کرتکا /کرینکا و دمنکا یا پنچاتنترا/ پنجه تنتره د فیلوسوف بېدپا کتاب دی، چې زموږ په فرهنګي حوزه کې د «کلیله و دمنه» په نوم پېژندل کېږي. د ساسانیانو پرمهال برزویه پهلوي ته راوژباړه او روسته یې پارسي او پښتو ژباړې هم وشوې. دا ټول کتاب د ژویو په وسیله تمثیلېږي، ټول کرېکټرونه یې ژوي دي، خو هر یو یې په انساني ټولنه کې د یوه پرسوناژ لپاره سېمبول ګڼلای شو.

لویدیزوال هغو کیسو ته، چې کرېکټرونه یې ژوي وي، فابل Fable وایي. خو هغو تمثیلونو ته، چې کرېکټرونه یې ژوي نه انسانان وي بیا پارابل Parable وایي.

د غنيخان په شاعري کې فابل او پارابل دواړه تمثيلونه بنه پرېمانه دي. غنيخان د معاصرې تمثيلي شاعرۍ له سرلارو څخه دی.

مسعود: غنيخان وايي:

اې زما وطنه د لالونو خزانې زما

ستا هره دره کې دي د تورو نښانې زما

سترگې مې لوگی شه ستا د خاورو د کورونو نه

عقل مې ايرې شه ستا د پاره د فکرونو نه

ځار شمه، قربان شم ستا د غرونو د سيندونو نه

ستا هره دره کې دي د تورو نښانې زما

اې زما وطنه د لعلونو خزانې زما

***

د وطن په اړه د غنيخان فکر و عاطفي تړون په دغه ترانه کې څپې وهي، ستاسو له نظره د غنيخان لپاره وطن څه مانا؟

او همداسې تاسو د غنيخان انقلابي، حماسي او رزمي شعرونه او ترانې د خپل وخت د نسلونو او د راتلونکو نسلونو په راپارولو، ويښولو، روزلو او روښانولو کې څه ډول ارزوئ؟

لېوال: زه نه پوهېږم، چې د دغې مشهورې ترانې موتيفونه به تصادفي داسې راغلي وي، که غنيخان به شعوري همداسې راوستي وي، چې زموږ د معاصر ژوند اړتياو ته گوته نيسي. د خان په دې ترانه کې تر حماسې هغه عقلاني رنگ زيات پاموړ دی. په دې شعر کې يو ځای لولو: «ستا هره دره کې دي د تورو نښانې زما». دا مېسره ډېره تاريخي ده. شاعر غواړي ووايي، چې نيکونو او پلرونو مو تورې وهلي او دا وطن يې موږ ته راپرېښی دی. تر دې ورهاخوا د شاعر ټينگار پر دې دی، چې وطن يوه لويه خزانه ده او په فکرونو ښايي وساتل شي. په دغې ترانې کې د غني مهم پيغام دا دی:

ته چې خوار و زار يې زه به خوب و راحت څه کړمه

ستا سر چې وي ټيټ، نو زه به شان و شوکت څه کړمه

د غنيخان او هر بل شاعر و ليکوال په اړه د کره کتنې يو اصل بايد دا وي، چې د هغه د فکر نوښت د هغه له زمانې سره سم وارزوو. غنيخان په کومه ادبي زمانه کې ژوند کوي؟ په داسې يوه زمانه کې چې د وطنپالنيPatriotism موتيف، د هغه په نومهالي مانا، لا ډېر نوی دی. هغه زمانه، چې له ديواني شاعرۍ څخه د خط و خال ستاينه په ميراث راپاتې وه او د نوې زمانې له عرفاني اړخ ور هاخوا لا د نورو

موتيفونو بيان لومړنۍ تجربې وې. دغې زماني ته په کتو خان په دې ترانه کې عجيبو افکارو ته پام رااړوي. غنيخان وايي: که وطن او ملت خوار و زار وي، د يوه وګړي (زه = ټولنيز موړ) نېکمرغي ريښتيني نه ده. «زه» هغه و خت هوسا ژوند لرلای شم، چې «موږ» يا ټولنه هوسا شي. «يا به دې زه سيال کړمه وطنه د جهان!» په دې پيغام کې شاعر د هغې زماني اړتيا – ښايي په لومړي ځل - راپورته کړې ده. وطن بايد د نړۍ سيال شي! هغه څه چې تر نن پورې موږ پرې جدي فکر کړی نه دی.

زه به درې ورې شم، خو تا به کړم ودان

نر يمه پښتون يم تا ته يادې افساني زما

اې زما وطنه د لالونو خزانې زما ...

په دې درېيو کرښو کې د وطنپالني له يوه نوي فکر سره [دهغې زماني په تناسب بيخي نوی] مخامخ يو. د درېواړه کرښو منځټکی (ودان افغانستان = ودان وطن) دی. د پښتنو په ټوليز ذهنيت کې د «نر» مفهوم خورا منفي پيغام له ځانه سره لري. «نر» توب او «غيرت» دواړه مفاهيم موږ له «قتال» او وژنو سره تړلي دي. منم، چې دا مفاهيم به ځيني مثبت اړخونه هم ولري، لکه مېلمه پالنه، ريښتينولي، ژمنتيا او په سخته کې په کار راتلل. ولې«نر»؟ ولې «ښځه» نه؟ راځئ نه له فيمينيستي اړخه، بلکې له انساني اړخه يې وسنجوو، چې ولې موږ په خپلو ورځنيو خبرو اترو کې «نارينتوب، مېړانه، نارينه، سړيتوب، نرغوندې...) چې له اره بيولوژيکي توپير دی، له «انسانيت» لوړ ګڼو؟ زه دا منم، چې دا ټول استعاري مفاهيم موږ د هغو تر شا پرتو يو شمېر انساني صفتونو ته هم کاروو، خو ماشومان او د نورو ټولنو خلک په دې نه پوهيږي. موږ د تربورګلوۍ ټولنه يو او نارينتوب د خپل ترېور په وړاندې حماسي مېړانه ګڼو. دا ذهنيت زموږ له ترېورګلويز ټولنيز ژوند څخه رازېږېدلی دی او بار يې منفي دی، هسې که خواري کوو او په لوی لاس يې په استعاري – کنايي کاروني پېوو، هغه نو بېله خبره ده. او که نه موږ اړ يو، چې له نارينتوب څخه واوړو او «انسان+توب» ته ورسيږو. غنيخان هم د همدغه استعاري – کنايي دود (سنت) ښکار شوی دی، وياړي چې : «نريمه پښتون يم...» مګر لږ ترلږه د هغه د وياړ معيار يو څه انساني دی. دود خو دا دی، چې د نرتوب او پښتونولۍ په معيار د ترېور او دوښمن د سر پرېکولو، وژلو، ويني بهولو او سترګو راايستلو يادونه شوې وای، خو غنيخان دغه وياړ په يو بل څه پورې تړلی دی: « زه به درې ورې شم خو تا به کړم ودان!» دا مېړانه تر وژنو او خونړيتوبه يو څه انساني ده. کاشکې لږ ترلږه موږ ټولو خپله مېړانه په همدې محک تللې وای.

مسعود: ويل کېږي چې غنيخان سنت ماتوونکی شاعر او ليکوال وه. ده د خپل چاپېريال د ستونزو، ناخوالو او ناوړو دودونو پر ضد چې په ټولنه کې وو، په پوره زړورتيا سپيڅلې مبارزه کړېده. له خوشاله خان خټک روسته د غنيخان په شعرونو کې حماسه په يوه نوې بڼه ځان ښرګندوي، او هغه د «هرڅه سپين ويلو اتلواله» ده. ده په ډېر بې باکه ډول د خپل زړه خبرې او فکر د خپل ولس په ژبه ښرګند کړی وو. تاسو په دې تړاو څه ليد لرئ.

لېوال: د خوشال خان او غنيخان دوه ځانګړني سره ورته دي، لومړی؛ دواړه خانان دي او په ختيزه - په تبره پښتني - ټولنه کې «خان» له چا ځنې نه ويرېږي، « په ښکاره نارې وهي، چې خوله يې راکړه!».

دا نهوېرېدل هم سیاسي دي هم دیني. نه سرکار ورته څه ویلای شي او نه دینچاري. خوشالخان د توري سړی هم و او غنيخان له خپل ټول عاطفي و شاعرانه شخصیت سره سره، د خپلې سیاسي مفکورې لپاره د عدم تشدد سیاست کامیاب نه بولي. دی انګریز او بیا روسته پاکیستاني ښکېلاک و استبداد د ولس په عملي پاڅون او تر پایه درېدا کې ویني:

خښتګ د پښتون شلېږي باچاخان ورته ګیندې وهي

ګاندي لیونی شوی دی سنډا ته سریندې وهي

د دواړو خانانو ترمنځ دویم ورته والی دا دی، چې د دود ټولنیزو تابو ګانو او قراردادي بندیزونو پروا نهساتي او شعر ته هغه خبرې وررننهباسي، چې نورو شاعرانو ته یې څرګندول د دود دستور خلاف ښکاري. د ښځو او جنسي غریزې په اړه د خوشالخان او د زاهد و ملا په اړه د غني سپیني سپیني ریښتیاوې تر دوی وړاندې مخینه او تر دوی روسته بیاځلې تکرار نه لري.

له دې ورته والیو سره سره غنيخان تر خوشالخان ځتک ډېر زړور او (رند) شاعر دی. خوشال له مذهبي پوړ سره یوڅه احتیاط کوي، خو غنيخان مخامخ د تذویر، ریا، تکفیر او په دین د سیاست و تجارت عاملانو شیخانو او دینپلوریو په سترګو کې ګوتې وررننباسي. له دې اړخه غنيخان له پیله تر نن پورې په پښتو ادبیاتو او پښتنو کې لومړنۍ او روستنۍ استثنأ ده. د سنت ماتوونې په برخه کې ښایي ووایو، چې غنيخان له دوو اړخونو دود ماتوونکی شاعر دی:

۱- شکلي – قالبي دودماتوونه

۲- منځپانګیزه (محتوایي) دودماتوونه

په پښتونخوا کې تر سید رسول رسا او غنيخان پورې غزلبوله شاعري او په ټولیزه توګه کلاسیک فورمونه دود وو. رسا او غني یو تر بله وړاندې روسته قالبونه مات کړل. دوی دواړه په انګریزي ژبه پوهېدل او انګلیسي شاعري یې لوستې وه.

غنيخان په پښتونخوا کې د ازادې شاعرۍ (چې دوی یې په ناسمه بڼه نظم بولي) له راپیلوونکیو څخه و.

غرمه د اوړي

لکه شپه د ژمي

یو خاموشي

او قلاري خور دی

د کور کوړکو ګو ګو

او چوپ چاپ عالم هو

وخت خپه نیولی

په رکاب سور دی

دونیا د خپل زړګي ته غوږ نیولی

د مرګ او ژوند حساب کتاب اوري

فضا کې ګډ یو مسکی توب شان دی

لکه په خوب کې څوک رباب اوري

او زه یوازې

په خیالونو کې ډوب

د خپل ارمان

تلاش کې ګرځمه

یو ورک

مجبوره

مساپر

یم روان

په مزکه پروت

په اسمان ګرځمه ...

[ترپایه]

موږ کله، چې وایو غنيخان شکلي قالبونه مات کړي، موخه مو یوازې قراردادي قالبونه او ازادي یا سپیني شاعرۍ ته مخه کول نه دي، بلکې له شکلي پلوه د قراردادي وزنونو، بحرونو ترڅنګ د بېقالبه شاعرۍ کول دي. غني منځپانګې ته اهمیت ورکوي، د شکل پروا ډېره نه ساتي، غواړي خپل فکر بشپړ ولېږدوي. د ده په هغو شعرونو کې، چې ظاهراً په کلاسیکو قالبونو کې لیکل شوي، هم د هغو قالبونو بشپړ مراعات شوی نه دی:

پېښ په لیوني باندې شو پېښ لیونی یو
وې روره په یورپ کې سړی کئ د سړولو

بانګ کې د سبا مې پرون نوی ټپه واورېده
تلی وم خالصې ته راته یې اووې «تهکی ناو»

پر بېرده باچاخانه دا د جبل قصي د خوشی دي — دال مې نه هضمیږي نه عادت يم په پولاو

د دغه شعر هندسي جوړښت داسې انځورېږي:

XY____________________	XA_____________________
AB ____________________	XC _____________________
DE____________________	XC _____________________

د غنيخان د خوښې وړ قالب ترکيب بندونه دي، چې پکې له څو همقافيې بيتونو روسته پيليز بند بيا تکرارېږي، يا يې قافيه بيا تکرارېږي. که څه هم دوه دوه بيته روسته د پيليزې قافيې تکرار يې په ډېرو شعرونو کې ليدل کيږي، خو د پيليزې قافيې تکرار تر متفاوتو بندونو روسته [کله درې، کله څلور يا ان پينځه] بيته روسته هم ليدل کيږي.

په زړه پورې خو دا ده، چې غنيخان ترکيب‌بندونو يا ترجيع‌بندونو ته ورته ځينې قالبونه پخپله جوړ کړي، يا راپيل کړي دي، چې زما له کتنې سره سم يوازې د غنيخان منحصر په فرد قالبونو يې ګڼلای شو. د هغه د کابل‌چاپ کلياتو په ۲۴۹ مخ کې يو همداسې شعر لوستلای شئ، دا شعر «شان او شرنګ» نوميږي او د فلسفي و شاعر تر منځ خبرې اترې دي:

دا سوز او ساز، دا شان او شرنګ
يو سوری د وخت او خيال او رنګ
دا اوښ کاروان، دا سحر ماښام
دا ګوټې او شونډې او مې او جام
اميد او خندا، او ژړا او خيام

داګل، دا ساز، داشان او شرنګ
يو سوری د وخت، دخيال او رنګ

دا زور، دا زر، د تورو پړق
دعا او جزا او د حورو پړق
دا پړق د سرو شونډو مغرورو پړق

دا چال او جمال دا خیال او رنګ

اړنګ دوړنګ سپاري ټنګ

دا ښکلي کاته، په نیاز کاته

دا ورو نازک، په انداز کاته

دا لړو کې تا، دسپوږمۍ دمخ

نرګس کې نیازبین د ایاز کاته

دامینه رنګینه ، دا شان او شرنګ

یوسوری د وخت ، دخیال او رنګ

ترپایه

داسې نور ګڼ قالبونه هم شته، چې تر غني مخکې چا نه دي تجربه کړي او که تر ده روسته تکرار شوي وي، خامخا به یې له غنيخانه اخیستي وي.

د غنيخان بله بېدودي د تلفظونو ده. ښایست (خیشت)، ورو (رو)، ژوندون (جمدون)، سپېرل (سپېردل)، بیړي (بهیړي)، کوهنېدل، لمغړو، بیلات (بایلل) او داسې لسګونه نور ګړدودیز تلفظونه، چې یوځه خو یې د غنيخان د سبک په توکیو بدل شوي او ځیني یې ځرګنده ده، چې تر هغه وخته د معیار په ژبه کې لا دود شوي نه وو او ښایي زموږ شاعر به په لومړي ځل په لیکنۍ ژبه کې کارولي وي.

تر دې ورهاخوا راځو منځپانګیزې دودماتوونې ته.

غنيخان بې پروا ګڼئ که زړور، رند یې بولئ که بغاوتګر، خو له ګڼو «ځیزونو» سره ریښتینی چلند کوي. د غنيخان په شاعرۍ کې جام، ساقي، شراب، بزم و معشوق هرڅه ریښتیني وجود لري او د زاهد پېښه شاعرانو په شان مجازي او استعاري نه دي. که څه هم چې غنيخان عارف شاعر دی، د هغه پر عرفاني باورونو او افکارو به بېلې خبرې وشي، خو د «خوند»، «رنګ» او «شرنګ» په اړه د هغه ګڼې شاعرانه تجربې د هغه فردي – عملي تجربې دي.

د خان د شاعري کلونه له ۱۳۰۸ لمریز څخه راپیلیږي، تاسو فکر وکړئ، چې د ده د شاعرۍ د اوج او پخوالي کلونه ۱۳۲۰-۱۳۳۰- ۱۳۴۰ لسیزې دي.

د غنيخان د خپلې دعوې پربنسټ د هغه شاعري الهامي – شهودي سرچينه لري. ده ته، چې شعر راشي يا پرېووريږي، هله نو قلم راواخلي او هغسې يې وليکي، لکه راغلی چې دی او بنايي له همدې امله يې د شکلي جوړښت، وزن او قالب پروا ډېره نه ساتي. بلخي مولانا جلال الدين هم داسې و، په يو غزل کې هغه هم له شکلياتو او وزن څخه بې‌پروايي څرګنده کړې ده:

رستم از اين بيت و غزل ای شه و سلطان ازل

مفتعلن مفتعلن مفتعلن کشت مرا

قافيه و مغلطه را ګو همه سيلاب ببر

پوست بود پوست بود درخور مغز شعرا

مرد سخن را چه خبر از خمشی همچو شکر

خشک چه داند چه بود ترللا ترللا

غنيخان د خپلې شاعرۍ الهامي چينې ته داسې اشاره کوي:

د سګرټو بېخ مې وښکه		سر مې خوړ که په ګرولو

ډېر سرونه مې راياد کړه		يو هم نه دی د يادولو

نه ټپه شوه نه چاربيته		نه غزل نه نيمکۍ شوه

نه قصه شوه نه بدله		نه ساقي شوه نه کوکۍ شوه

شاعري هم يارانه ده		نه په زور نه په زارۍ شي

نه په چل نه په هنر شي		نه په مال نه په خوارۍ شي

شاعري لکه باران دی		کله تندر ګړ زهر شي

ناګهانه داسې شړق شي		چې صحرا هم سمندر شي

ترپايه...

مخکې مو وويل، چې هر هنري – ادبي اثر بايد د خپلې زمانې له تجربې چاپېريال سره وارزول شي. په هغو کلونو کې د ژوند چاپېريال او ورځنۍ پېښې شاعرانه کول، يوازې نوښت نه، چې لا ادبي بدعت ګڼل کېده. د غني يوه ځانګړنه همدغه بغاوتګرانه بدعتونه دي. دی په زندان کې له مچ سره خبرې کوي، له يوه سپي سره ديالوګ، يوه چونګښه (چيندخه) خپله شاعرانه پرسوناژ ټاکل، خپلې مېرمن ته عاشقانه خطاب، خپل پلار ته سياسي کره کتنه، د جناح او ګانديجي نقد، له ملا سره ګپ شپ او په سلګونو داسې پرهغه مهال ناشاعرانه موتيفونه شاعرانه کول دا ټول د غنيخان منځپانګيزه دودماتوونه ګڼلای شو:

کارغه

تور دې مخ دی غلچکیه تور دې زړه تور دې آواز دی

سپی یې خپته ډکول بس ستا انجام او ستا آغاز دی

چاټوری که د ماستو وي که دیکچی د کچالانو

که پولاو د خان لاله وي وظیفه د ملیانو

ستا په هرڅه کې حصه ده ټول جایداد دی ستا د پلار

یا ټونګې وهي یا ټغیږې نه آرام کړې نه قرار....

ترپایه

په بېلابېلو څېلونوکي د ادبي – متني تجربې له نظره د پښتو په شان په یوه ځوانه ژبه کې شاوخوا اویا اتیا کاله پخوا داسي پرولوګـکښنه، سېمبول ټاکنه، تمثیل او انځوریزه شاعري یوازې د غني‌خان ځانګړنه ده. غني په دې پسې نه دی ګرځېدلی، چې څوک یې د شاعرۍ په ژبه، خیال، ظرافت او ښکلا څه ډول قضاوت کوي؟ داسي شاعران په ټولو ژبو کې تر مړیني روسته کشفیږي، لسیزې روسته پېژندل کیږي او بیا بیا لوستل کیږي.

مسعود: غني‌خان وایي:

اې شهیده، اې عاشقه، اې بچیه د منصور

په خنداجانان له لاړې، ډوب دریاب کې شوې د نور

منصور د غني‌خان د سپېڅلي بغاوت اتل دی، غني‌خان د ازادۍ د لارې شهید ته د منصور د بچي خطاب کوي. تاسو د غني‌خان فکر او تخیل په دې شعر کې څه ډول څیرئ؟

لېوال: په اسلامي عرفان کې منصور د ریښتیا ویلو اسطوره دی. خورا ګواښمنه ریښتیا « زه حق یم!» د وجودي وحدت پرپلونو روانو مبصرانو د منصور خبرې استعاري ګڼلي او توجیه کړې یې دي، خو راځئ لومړی منصور وپېژنو:

حسین بن منصور مشهور عارف و، چې اناالحق یې وویل او د ځواکمن عباسي وزیر حامد بن عباس په حکم په ۳۰۹ هجري کې په بغداد کې په دار وخېژول شو.

خبر پرې ملایان شو، وې منصور ځان ته الله وایي

دا کفر دا غرور چې یې هر چاته برملا وایي

وې کافر دې شي، سنګسار دې چې پلیت نه شي جهان

بادشاه د لیونیو زولنو کې دی روان

د منصورحلاج په اړه ګڼ روایتونه راغلي، وایي: پر دار یې خېژولی و، خو: «حق حق حق انالحق» یې نارې وهلې. بیا وایي: لاس و پښې یې ورپرې کړې، ویې سیزه او ایرې یې دجله کې واچولې، خو ده لاهم د «اناالحق» نارې وهلې.

منصور چېرته لیدلی د مخ نور وه د جانان

دا مست چې پرې منصور شو دا سرور وه د جانان

وې د حسن ارماني نه یم زه د حسن سمندر یم

زه مست لیونی نه یم زه مستي د بحر و بر یم

شیخ عطار په خپله تذکرةالاولیاء لیکي: حلاج پنبه‌وهونکي ته وایي او هغه ته ځکه حلاج وایي، چې یوځل یې د پنبې یوه انبار ته اشاره وکړه، په یوه شېبه کې دانې له پنبو څخه راووتلې او خلک حیران شول. عطار له حلاج څخه دا روایت هم راخیستی، چې ویل یې: « رکعتان فی العشق لایصح وضوءهما الا بالدم» په عشق کې دوه رکعتونه دي او بس، خو اودس یې ښایي په وینو وشي...

عطار هم هغه د عشق استازی یادوي او لیکي: « آن فی الله فی سبیل الله آن شیر بیشهء تحقیق آن شجاع صفدر صدیق آن غرقهء دریای مواج حسین منصور حلاج رحمةالله علیه کار او کاری عجب بود و واقعات غرایب که خاص او را بود که هم در غایت سوز و اشتیاق بود و در شدت لهب و فراق مست و بی‌قرار و شوریدهء روزگار بود و عاشق صادق و پاکباز و جد و جهدی عظیم داشت و ریاضتی و کرامتی عجب و عالی همت و رفیع قدر بود او را تصانیف بسیار است.»

حقیقت دا دی چې د مسلمانو پوهانو اختلاف او د نظرونو راټولول یوازې د حلاج پر شخصیت نه راګرځي، بلکې د هغه د نظریاتو او افکارو په ځانګړې توګه د حل (حلول) او د وجود د وحدت شاوخوا راګرځي.

منصور خو پخوا ډوب شو دا تش نور دی د جانان

دا نه دی منـــــصور نه دی دا سرور دی د جانان

یا:

منصور وې خلقو واورئ چې زه نور او زه رڼا یم

زه ګل یم زه بلبل یـــم، زه وصـــــال زه محبوبا یم

په شرقي شاعري کې د منصور او دار ته د ختلو تلمیح یوه له ډېرو تکرارېدونکیو تلمیحاتو څخه ده، چې ښایي هر ادب لوستي ته څرګنده وي.

شیرازي حافظ څومره ښکلی یاد کړی:

ګفت آن یار کزو ګشت سرِ دار بلند

جرمش این بود که اسرار هویدا می کرد

او بلخي مولانا وایي:

منصور بُد آن خواجه که در راه خدا

از پنبهٔ تن جامهٔ جان کرد جدا

منصور کجا ګفت اناالحق می ګفت

منصور کجا بود خدا بود خدا

رحمان بابا ویل:

هر وګړی چې منصور غوندې په دار شي

دار یې پس له مرګه نخلِ میوه دار شي

یا

که مې سر لکه منصور غوندې په دار شي

دغه دار دی و رحمان و ته معراج

خوشال بابا فرمایيلي:

منصور چې مست وو له هغه جامه

جرعه یې راغله زما تر کامــــه

منصور په دار شه زه به لا نور څه شم

کـه رازمې ورسي تر خاص و عامـه

شمس‌الدین کاکړ ویل:

که دې راز د اناالحق په زړه کې پټ کړ

څوک به تا څکوي و دار ته د منصور

د غنيخان په شاعرۍ کې منصورحلاج له ډېرو اړخونو ډېر تلميحي حضور لري:

۱ـ غنيخان وحدةالوجودي او وحدةالشهودي دواړو عرفاني مکتبونو ته نظر لري، چې روسته به ورته اشارې وشي.

۲ـ منصور د غني لپاره د مينې يو ژوندی سېمبول دی، مست دی او دومره مست، چې په ځان نه پوهيږي. غني، ډېر ځله منصور د ځان لپاره سېمبول ټاکلی. ښه به وي ووايم، چې د غني په شعر کې ګڼ ځله منصور پخپله د شاعر پرسوناژ دی.

۳ـ د غنيخان له نظره منصور د «تکفير» په وړاندې د ودرېدلو، قيام او پاڅون اتل هم دی. شاعر د تذوير د لښکر په وړاندې له منصور سره ځنګ ترځنګ جنګيږي او باور لري، چې دی او منصور په حقه دي.

غني کله کله هغې پايلې ته رسيږي، چې شيرازي حافظ وررسېدلی و: «جرمش آن بود که اسرار هويدا می گفت»

منصور يو لېونی و د معشوق اداب يې هېر کړه

منصور يو لېونی و د مستۍ شراب يې ډېر کړه

وې مستي دا زما نه ده د جانان د سترګو نور دی

زما د خولې خبرې هم تورات او هم زبور دی

دا رنګ زما د سترګو نه دی رنګ دی د جانان

دا شرنګ زما سينه کې د پښو شرنګ دی د جانان

منصور چرته ليدلی د مخ نور و د جانان

دا مست چې پرې منصور شو دا سرور و د جانان

عالمه راشئ واورئ چې زه نور او زه رڼا يم

زه ګل يم، زه بلبل يم، زه وصال، زه محبوبا يم

منصور خو پخوا ډوب شو دا تش نور دی د جانان

دا نه دی منصور نه دی دا سرور دی د جانان

يا

نه و لېونی منصور خپله چې په دار وخوت

څه خو يې ليدلي و، ځکه په تلوار وخوت

غني ډېرځله خپلې خبرې د منصور له خولې کوي:

خدای مکه کې نشته د منصور د خولې مې واورېده

لاړ شه لیونیه، شه د ځان په تماشه

زموږ شاعر له منصور سره داسې اړیکه لري، لکه جرمن شاعر و فیلوسوف فرېدریش نیچه چې له زرتشت سره لرله، نیچه په «داسې وغږېد زرتشت» کې خپلې خبرې د زرتشت له خولې کوي.

خوب وینم چې پورته لکه چغه د منصور شومه

یا یوموټی خاوره وم یا لوی دریاب د نور شومه

خو بانګ د سحر وشو زه راویښ شوم کر و کور شومه

خوب یوړه خوبونه را ژوندی شوه زمانه

وې پرېوځه لېونیه تیروه دې زمانه

له وحدةالوجودي او وحدةالشهودي عرفاني – کلامي بحثونو سره د غني‌خان پر اړیکو به روسته خبرې وکړو، هله به یې له منصور سره د روحاني اړیکیو د باریکیو په رمز و راز پوهېدنه هم اسانه شي.

مسعود: غني‌خان مینې ته څنګه ګوري؟ مینه د هغه له نظره څه ده؟ او په شعرونو کې یې څنګه انځور شوې ده؟

زه چې ګورم، د غني‌خان په خیال او افکارو کې د یو روښانه او ځلېدونکي لمر په توګه مینه خپل ځای، پوړی او مقام لري . لکه چې وایي:

سترګو د جانان کې زما ښکلي جهانونه دي

وادیخله دنیا زه وړی ستا د دنیا نه یم

ګوره د فقیر کچکول کې تاج د سکندر پروت دی

زه یم د سخیانو د شومانو ګدا نه یم

زه یې په غرور درته د مینې په نوم غواړمه

زه ملنګ بې نیازه ستا د ویرواویلا نه یم

یو د سپوږمۍ څاڅکی درنه ټیك له د جانان غواړم

زه یم د خوبونو د لعلونو ګدا نه یم

هغه مستي غواړم چې يې مرګ نشي وژلی

زه دې د غمونو د بيګا او سبا نه يم

تشه دنياګی که دې ببني نو اې اميره

ستا شوه ستا دنيا زه ورې ستا د دنيا نه يم

لېوال: مينه د بشريت په تاريخ کې يو داسې حس او غريزه ده، چې د بشريت نيمايي خپلمنځي خبرې اترې (تکلم) پرهمدې حس راڅرخي. که ټوله مادي هستي نه وي، نو د ژوند هستي خامخا له مينې سرچينه اخلي. په اسماني اديانو کې هم په خورا سېمبوليکه بڼه دې پايلې ته رسېږو، چې ادم د حوا او حوا د ادم د مينې لپاره (هست) شول او بيا نوره بشري هستي ترې راوزېږېده.

ستوري ته اسمان يوه ورځ ووې هلال

خدای ادم له مينه ورکړه موږ له تش جمال

زه به په خندا ورکړم دا خپل ښايست د کمال

ما له که يو ځاڅکی مينه راکړې څوک په سوال

نړدې ده ووايم، چې هغه ممنوعه ميوه (خواږه) چې څوک يې غنم، څوک يې مڼه او څوک يې بل څه بولي، په حقيقت کې د ادم اوحوا تر منځ مينه ده، چې دا نور توکي يې سېمبولونه دي.

لنګه تياره شوه، رڼا يې راوړه

ادم چې مست شو حوا يې راوړه

او:

د ادم د نوم بس يو دا ســـبب
د بهار سبب د رڼا ســـــبب
د حوا د ژوند او ارمان قيصـــه
د ســــرود رقص او د ژړا سبب

عشق يا مينه د بشريت له ټولي هڅو سره سره ناپېژانده ده، تعريف يې ستونزمن او دځينو له نظره ناشونی دی. اروپوهان يې يوډول، طب و بيولوژي يې بل ډول، عارفان يې بيخي په بېله مانا او فيلوسوفان يې په متفاوته بڼه تعريفوي. ښايي د يوه عادي زلمي شپون تعريف تر ټولو دقيق تعريف وي، چې پخپله مېين وي او مينه يې تجربه کړې وي. خو بيا هم راځئ وګورو، چې د مينې لپاره کوم پېژندونه موندلای شو:

مینه یو شدید احساس دی، چې یو «هستشوی» موجود د بل هستشوي موجود خواته ورکاږي. مینه له ځانمیینتیا (نارسیسیزم) څخه راپیلیږي، ځکه انسان محبوب یوازې ځان ته غواړي. پر محبوب د راخپلولو افراطي ورکاږنه د عشق ریښې په (زه) کې خښې ویني.

زه یم زه یم رنګ سرور اور او شرنګار زه یم

د جانان سترګو کې مړاوې خمار زه یم

دا خو زه د ځیګر سوز په هوا سور کړم

روح، مطلب، مانا، اواز د ستار زه یم

چې زه نه یم بې مانا جنت اسمان دی

د جهان د سوز او مینې مختار زه یم

فرانسوي فیلوسوف رنه دکارت فکر کوي، چې مینه یو نفساني شور او عاطفه ده، چې حیوانی روح له خپل مطلوب سره د یوځای کېدو خواته وربولي. دکارت لږ وړاندې فکر کوي، چې د مینې دواړه خواوې د یوه کُل توکي دي او دا توکي غواړي سره یوځای شي او نیمګړی شوی کُل بشپړ کړي.

په یوناني ژبه کې د مینې لپاره درې مفاهیم کارېدلي: اېروس، (Eros)، فیلیا (Philia) او اګاپې (Agape) . اېروس د مینې غریزي (نوږیز=جنسي) اړخ مانا کوي. فیلیا یې ټولنیز اړخ او اګاپې یې اخلاقي – دیني اړخ راپېژني.

اپلاتون مینه له ښکلا سره تړلې ګڼله. ده فکر کاوه، چې د ښکلا ورکاږنه (جاذبه) مینه ده. هغه مفهوم، چې روسته بیا په عرفان کې هم ډېر تکرار شوی دی، یعنې له مجازي مینې څخه حقیقي مینې ته سیرو سفر هم د اپلاتون په افکارو کې ریښه لري. اپلاتون ویل: حسکېدونې ښکلا د معقولې او حقیقي مینې کاپي یا مخلیک دی.

مینه حقیقت حسن سایه د حقیقت ده

حسن له زوال شته، مینه نه لري زوال

یا:

وه تپوس د حســن مــکوه
ســــمندر شـــي څوک تللی
څوک ســپوږمۍ شـــــــي را نیولی
څوک زهرا شـــي ښکلولی

حسن پلار د مینې او مور د عشــــق
پکې پټ ټول سپین او تور د عشق

د ده د خیال، نظر همه زور د عشـــــق
په سرو شونډو بلوي ښکلی اور د عشق

دا بابا د ســـــر او ســـــرور دی
دا تعبیر د جـلال او نور دی
دا مکه د ســـترګو خندا کې
دا په هره کوڅـه کې طور دی

دا جواب د لکونو ســوالونو دی

نشته هیڅ د ژوندون بل ځواب

اپلاتون په خپلو درېګونو رسالو (مېلمستیا، لوسیس او فایدروس) کې د حقیقي مینې او ښکلا تر منځ پر معقولو اومحسوسو اړیکو تم شوی دی.

حسن دی بس حسن چې هم خدای دی هم جانان دی

دې فاني مکان کې بل مثال د لامکان دی

له خدای سره مینه د عرفان منځټکی دی. عارفان له خدای سره د «ذات» مینه کوي، نه د «تمې».

په جنت او په دوزخ مې څه کار نشته

د دې دواړو بره ما لیدلې لار

د جزا او د سزا نه بې پروا یم

خو پوهېږم په فراق او په دیدار

عارفان وايي: د جنت په شوق یا د دوزخ له ویرې څخه نه، بلکې پخپله د خدای د طلب د اشتیاق لپاره ښايي مینه وکړو.

عشق یو وجد د رب دی په وجدونو د انسان کې

روح د ړوکي ګل د سپرلي، سترګو د خزان کې

نومیالی عارفه رابعه عدویه (بصري) چې په عرفاني ادب کې د اُم‌الخیر او تاج‌الرجال په القابو یاده شوې ده، یوه ورځ په بازار کې په داسې حال کې په منډو سر وه، چې په یوه لاس کې یې د بل اور مشال او په بل لاس کې یې د اوبو کوزړۍ وه، دا په دې مانا، چې غوښتل یې جنت ته اور واچوي او د دوزخ اور په اوبو مړ کړي، پیغام یې دا و، چې خدای غواړم، له خدای سره مینه کوم، خو نه د دوزخ له ویرې یا د جنت له شوقه.

دا دماغ زما چرې نه مني

چې د ګل خالق به سقر کړي جوړ

څنګ خوړې به پرې زما کړیکې لرې؟

چا چې ما له نرګس او دلبر کړ جوړ

غنيخان له ملا سره یو اختلاف په همدې لري، چې د ملا ټول هل وهول د جنت مادي شهوت او د خوند اخیستنې لپاره دی، نه د خدای د مینې او حقیقي محبوب ته د رسېدلو د «جنون» لپاره:

ستا جنت د جنون بې خبره ژوند

ستا جنت یو هوښیار شان تصویر د ځان

ستا جنت د شهوت او د تندې ډک

ستا جنت ستا د لوږې د تاوان مکان

له محبوب سره مینه یعني پخپله محبوب او بس. له محبوب سره د بل «هیڅ» څه لپاره مینه کېدلای نه شي. ځکه خو په عرفان او ادبیاتو کې مینه او میینه (عشق او معشوق) سره مترادف شوي دي.

سوکرات هم مینه له ښکلا سره تړله، خو موږ وړاندې هم ویلي وو، چې د یوناني فیلوسوفانو له نظره ښکلا او خیر هممانیز دي. ښکلا یعني خیرمطلق، یعنې ټول (ښه).

یو د ګلاب مخ کې چې پراته کوم ځوابونه دي

نشته دی یو نشته د منطق په کتابونو کې

یا:

ژوندون څه دی یو باغ دی لویړي

ورکېدل دي د ښایست زیاتېدو له

خپل ژوندون خپل سینګار ورکول دي

سوزېدل دي ژوندون خورېدو له

د لرغوني یونان نامتو ډرامه لیکونکی او د یونان د لرغونیو کومېډیو هستوونکی اریستوفان د مینې په اړه یو په زړه پورې تمثیل لري، چې تر ډېره بریده له نومهالي اروابوهنې سره د مینې پر مفهوم په راڅرګندونوکې مرسته کوي: اریستوفان په یوه اسطورهیي کیسه کې مینه داسې تمثیلوي: په لومړي سرکې انسانان بشپړ هست شوي وو او لکه غونډاري داسې بڼې یې وې. په یوه سر کې یې دوه مخونه لرل. د سر

دوو خواووته یې مخونه ول، دوه جنسي غړي یې لرل یو مخته او بل یې شاته. دې بشپړ انسان د خدایګوتیو له احکامو څخه سرغړونه وکړه او خدایګوتیو یې د جزایي کولو پرېکړه وکړه. لومړی یې وغوښتل، چې بیخي یې نیست کړي، خو بیا له دې پرېکړې تېر شول، ځکه بیا به د دوی پرښتنه(عبادت) چا کاوه؟ نو دویمه جزا یې ورته وټاکله. هو، بشپړ انسان یې له منځه سم نیم کړ. خدایګوتیو انسانان داسې سره بېل کړل، چې له هر غونډاري انسان څخه یې دوه انسانان جوړ کړل. له هغې ورځې تر نن پورې هره نیمایي په خپلې بېلېکړای شوې نیمایي پسې لیونی دی او ګرځي، چې ویې مومي. هر انسان په خپلې نیمې ورکې پسې ګرځي او همدا تلوسه، همدا لیونتوب، همدا اشتیاق و لیوالتیا «مینه» ده.

دا تعبیر زما د مست زړه د تالاش دی

یار زما د زړه ارمان دی دلدار زه یم

دا زما زړه چې د ښایست او رنګ شي وړی

سپرلي سره ګلونه راشي بهار زه یم

دا چې زه شم د مسکو شونډو لېواله

لیلی جوړه کړم د حسن معمار زه یم

دومره پوه شوم په دې ړوکي غونډې ژوند کې

یار زما کمال، کمال د دلدار زه یم

غنيخان وايي: زه د یار او دلدار زما د کمال (بشپړتیا = تکمیل) لپاره یو. هماغه نیمه ورکه ده، چې ښایي یو بل ته په رسېدو یو بل کامل کړي او دواړه کمال ته ورسیږي.

د بلخي مولانا په قول:

هرکسی کو دور ماند از اصل خویش

باز جوید روزګاری وصل خویش

په نومهالي ارواپوهنه کې د «انیما او انیموس» مفاهیم له همدې فکر څخه سرچینه اخلي. انیما او انیموس (Anima and Animus) د کارل ګوستاو یونګ د تحلیلي اروپوهنې په ښوونځي کې، د هر شخص غیر شعوري برخې یا ریښتیني باطن ته اشاره کوي، کوم چې د یوې څېرې (ماسک) یا د شخصیت بهرنی بڼه څرګندوي. انیما د نارینه په غیر شعوري ذهن کې د ښځینه داخلي شخصیت په توګه او انیموس د یوې ښځې په غیر شعوري ذهن کې د نارینه داخلي شخصیت په توګه څرګندیږي.

د نومهالي اروپوهنې له نظره په هرنارینه کې د ښځینه ځانګړنو او په هره ښځینه کې د نارینه ځانګړنو یوه برخه خامخا شته، چې یو پر بل مبین دي. د دغو لاشعوري ځانګړنو جاذبه هغه وخت په بل (ډېر ځل

مقابل نوري = جنس) کې موندل کېږي، چې لومړنی انسان ورکاړي، د مینې لومړنی ورکاړنه له همدې ځایه پیلیږي.

د مینې داسې عجیب پېژاند په پښتو شاعرانو کې تر هربل شاعره د غنيخان په شعرونو کې څرګند موندلای شو:

زما پټ کله شغله کې د سپوږمی شي جانان

کله لاله شي کله بیا ښایست اولی شي جانان

کله رامبېل کله د سور ګلاب غوټی شي جانان

ورته به وایم چې بیا ماسره یوځای شي جانان

ښکلا، د ښکلا ټول مظاهر او بیا د خپل ورک شوي نیمایي وجود (جانان) د بېرته له (ما) سره د یوځای کېدو تلوسه یعني مینه.

مسعود: د غنيخان په افکارو او شعرونو کې مستي، بغاوت، سرکشي او عصیان، یاغي توب، ازاد او سرشار طبعیت او فلسفي زړورتیا له ورایه ښکاري. تاسو د ده په شعرونو کې دا لاملونه او فکتورونه څه ډول ارزوئ ؟

لېوال: شعر، بلکې هنر پخپله د طبیعت په وړاندې د بشریت ذوقي بغاوت دی. د ښکلا پنځولو یو پېژاند دا دی، چې موږ له هغه څه سره مخامخیږو، چې ورسره عادي نه یو. انځور ګر د تکسره ګلاب په منځ کې د اور یوه شنه لمبه انځوروي موږ حیرانیږو. هنر هغه ځواک دی، چې زموږ حیرت راپاروي.

یو ګلاب ځان له روان دی، تک تور سوي بیابان کې

یوه سپینه شمع خاندي، د یو قهر په توپان کې

هنر موږ ته دا زباتوي، چې هستي زموږ له عادته برخلاف نور رنګونه هم لري، دا رنګونه او ترنګونه چې زموږ ذوقي حیرت راپاروي د طبعیت له عادي وضعیت څخه بغاوت دی.

سترګو د جانان کې زما ښکلي جهانونه دي

وادې خله دنیا زه وړی ستا د دنیا نه یم

غنيخان چې ځان لیونی بولي، هم یو دلیل یې دا دی، چې له معمول عادت سره خپل توپیرونه پېژني:

یا زه جوړ یم دا کل خلك لیوني دي

یا دوی جوړ دي، بس یو زه یم لیونی

حقیقت تل زموږ له تمي سره سم نه وي. هغه څه چې موږ پرې باور لرو، که بل یې مات کړي، موږ ته بغاوت ښکاري، دا بغاوت له (غلط معمول) سره سرچپه خوځښت دی، لکه څوک چې د سیند د اوبو د روان بهیر په مخامخ تګلوري کې لامبي.

ځنګه ځنګه په یو ګوټ کې دا جهان او اسمان واچوم

د شنبم څاڅکو کې ځنګه د سیندونو دوران واچوم

که له هنري بغاوت څخه یو پوړ ورپورته شو، نو له ټولنیزو قرادادونو (متعارفو اخلاقو، ادابو، قوانینو، تابوګانو، دودونو او ان دین و مذهب) څخه هنري بغاوت د غنيخان د شاعرانه سبک یوه لویه ځانګړنه بللی شو:

شرم دستور، رواج اسلام او پښتو

ټول ستا له شونډو مې ځار کړي دي

یا:

ښکلې چې شي ورانه لا مزه په کې پیدا شي

شیخې داړه ورې نه ښایسته کاسیره ښه ده

د «دود پېژند، شناخت متعارف» په وړاندې هنري یا فکري بغاوت هغه مهال پېژاندلی شو، چې د پېژند تیوري Cognition وپېژنو.

موږ سطحي یا عمومي پېژند لرو، علمي پېژند، فیلوسوفیک، عرفاني، مخامخ، نامخامخ یا «د هینداري»، فطري یا لاشعوري، وهمي او څېړنیز پېژندونه لرو. حقیقت کېدلای شي، تر دا ټولو بېل وي. هر ډول پېژند زموږ په ذهن کې د حقیقت انعکاس دی.

تر کوپرنیک او بیا روسته ګالیلو پورې دود یا متعارف پېژند دا و، چې زمکه ولاړه ده او لمر پرې راڅرخي. کوپرنیک له دې متعارف پېژند څخه ووت او په علمي استدلال یې زبات کړه، چې نه زمکه هم پرځان او هم پر لمر راڅرخي، چې په پایله کې یې شپه و ورځ او میاشتې وکال رابرېږي. ګالیلو د کوپرنیک دا نظریه اعلان کړه او هڅه یې وکړه، چې دفاع ترې وکړي. کشیشانو او کلیسا تکفیر او توبې ایستلو ته یې اړ کړ.

حقیقت ته د رسېدو یوه لاره دا ده، چې له دود یا متعارف پېژند څخه ووځي، هستي ته له پاسه وګورې او هڅه وکړې د حقیقت هغه ښه اعلان کړې، چې ورته رسېدلی یې. کټ مټ لکه د کوپرنیک و ګالیلو تجربه.

هله یار وته نږدې شوم چې د یاره شومه لرې

هلی پوی شوم په خبرو چې یې ناورمه خبرې

غني‌خان په پښتنو شاعرانو کې همدا کار کوي، له معمول او متعارف پېژاند څخه وځي، نوي حقيقت ته رسيږي او د ويلو جرئت يې لري. موږ همدې کار ته بغاوت وايو.

خلق وايي راته چې شته دی

زړه مې هم وايي چې يې!

خو جهان دې داسې ښکاري

لکه بې مالکه کور

ستا د خپلې خولې دښمن له

خوشحالي، مينه، ارام دی

ستا اشنا له تنهايي ده

تهمتونه او پېغور

يا:

دا چې زه ځان ليونی کړم، دا زه تنګ شمه د ځانه

شيخ بابا راته لګيا دی، مسئلې کړي د عذاب

زه خو دلته په عذاب يم، د دې خپل خود او احساس

ځکه کله په سجده شم، کله وڅښمه شراب

چې بې حسه شم، ورکيږم، چې احساس لرم سوزيږم

نه طاقت شته د سکون او نه همت د اضطراب

چې چاپېره نظر وکړم، همه پټ او ښکاره زه يم

دا شراب دي ما جوړ کړي، ما جوړ کړی دی محراب

مذهب څه دی، څو رسمونه، مسئلې او منطقونه

او د هغې سوال جواب دی، چې يې نشته دی جواب

ترپايه

د غني‌خان د باغي فطرت بله ځانګړنه «پوښتل» دي. په پښتنو شاعرانو کې هيچا دومره پوښتنې کړې نه دي ، لکه غني‌خان . دا چې د ده پوښتنې ولې مهمې دي، په بل ځای کې پرې غږيږو.

مسعود: د ډیرو لیکوالو او څېړونکو په لیکنو کې غني‌خان ته فلسفي او یا لیوني فلسفي او همداسې نور اصطلاحات کارول شوي دي. تاسو د دې القابو دک و دلیل او بنسټیز لاملونه او فکتورونه په څه کې وینئ، او دا راته وویاست چې دی په رښتیا سره د فلسفي تخیل او تفکر شاعر دی او که نه؟

لېوال: مهمه پوښتنه ده. له ډېرې مودې مې پام دی، چې مبصران پر دې بحث و شور لګیا دي، چې غني‌خان یو فیلوسوفیک (فلسفي) شاعر وګڼي که نه؟ هغه یو عارف شاعر دی، که یوازې یو رند دی؟ ځینې خو دومره وړاندې ځي، چې نه یوازې یې فیلوسوفیک شاعر پېژني، بلکې لا فیلوسوف یې ګڼي، پرته له دې چې وواېي: څه ډول فیلوسوف؟ او د کومې فیلوسوفیکې نظریې خاوند یا د کوم مکتب پلوي فیلوسوف؟

دا اختلافات او بحثونه ځکه روان دي، چې موږ د فیلوسوفي او فیلوسوف په اړه هم خورا دودیز او سرسري پېژاند لرو.

هر انسان فیلوسوفیک فکر لري او له هرچا سره فیلوسوفیکي «پوښتنې» پیدا کیږي، خو فیلوسوفان هغه کسان دي، چې کړلای شي دغو پوښتنو ته په سیستماتیکه بڼه د ځواب پلټلو لارې چارې ومومي.

زه ولې په ختیزو ژبو کې دود (فلسفه) فیلوسوفي لیکم؟ دا ځکه، چې د هغې یوناني (φιλοσοφία philosophia "فیلوسوفیا) ته ورنږدې ده. په پښتو کې یې که ټکی پرټکې راوژباړو مانا یې ده « پوهنپالنه» ، خو لومړی راځئ فیلوسوفي وپېژنو.

په لومړي سر کې فیلوسوفي داسې یوه فکري کړنه (فعالیت) دی، چې د څیزونو د پېژاند پلټنه کوي. له دین سره یې څرګند توپیر دا دی، چې د ایمان له مخې څیزونه له نورو نړیو څخه د راغلیو پیغامونو له مخې نه، بلکې د شته حقیقت پر بنسټ د پېژندلو وړ ګڼي. غني‌خان دا حقیقت (عشق) نوموي:

د مُلا خبرې خوشې، معامله زما او ستا ده

دا داستان د لوړې نه دی، دا قصه د عشق او ساه ده

له اپلاتون څخه را په دېخوا فیلوسوفي د دوو پوهنپالو ارزښتونو پر بنسټ راڅرخي: «حقیقت»، چې د تیوریکې څېړنې ټاکونکی دی او «ښېګالی = خیر» چې د عملي یا پراتیکې څېړنې ټاکونکی دی. دغه پوهنپاله کړنه نه د څیزونو بڼې و ظاهر ته پام ساتي او نه هم وارله مخه ګروهیزو وړاندوینو ته.

کانت ویل: فیلوسوفي درې پوښتنو ته د ځواب موندلو هڅه ده؛ په څه پوهېدلای شم؟ څه وکړم؟ او په څه پورې د هیلو تړلو واک لرم؟ د دې درېواړو پوښتنو نچوړ دا پوښتنه ده، چې انسان څه دی؟ له پوهنې یا ساینس سره د فیلوسوفي یو توپیر همدا دی، چې تر څیزونو زیات پر «انسانپېژندنه» تم کیږي. ویل کیږي، لومړنی فیلوسوف سوکرات و، چې انسان یې د څېړنې په محور کې راوست او د نړۍ پېژندنه یې پوهنې یا ساینس ته ورپرېښوده، سوکرات ویل: «نړۍ پرېږده، ځان وپېژنه!»

زما دانشمند ملګری ښاغلی امین دریځ په دې اړه په زړه پورې نظر لري:

« فیلوسوفي د دې پوښتنې د ځواب په لټه کې ده، چې نړۍ او ژوند او په هغوی کې واکمن قوانین ولې منځته راغلي دي؟ سره له دې چې هـر فلیوسوفیک سیستم هڅه کوي دغه ډول پوښتنو ته ریښتینی ځواب ومومي، خـو کله داسې هم پیښېدای شي، چې ځینې ځوابونه هیڅډول پوهنیز Scientific بنسټ ونلري. نن ورځ د ټولو فیلوسوفیکو سیستمونو د نظریو ریښتینواله او ناریښتینواله د ساینس و منطق په تله تلل کېږي او همدا د معیار په توګه ګڼل شوي دي. کله چې یوه فیلوسوفیکه نظریــه پــه همدغه تله و تلل شوه او پوره وخته نوره نو د فیلوسوفي له کړۍ راوځي او د پوهې په یوه ځانګه پورې ونښلي نوره نو بیاد پوهې دنده ده، چې د دغې نوې پېښې څرنګوالی او د هغې اړوند قوانین وڅېړي. لنډه دا چې فیلوسوفي ولې؟ او ساینس څنګه؟" ته په ځواب موندلو پسې لالهانده دي.

ویلای شو چې د فیلوسوفي په مرسته ولې؟ تـه ځواب لټول کېږي او هر هغه انسان چې په ویښه او هوښیارۍ کې دا ډول پوښتنې ورته پیدا کېږي او مینه لري چې ســم او ریښتینی ځواب ورته ومومي په یوه ټاکلي پړاو کې فیلوسوفیک دی او دا هڅه یې یوه فیلوسوفیکه بوختیا ګڼل کېږي.

هر انسان د زړه له کومې غواړي په هغه څه وپوهېږي چې لـه ده نه پټ وي د رازونو د سپړلو مانا په(حقیقت = ریښتیا) پوهېدل دي، په تېره بیا د ژوندانه او نړۍ په اړه په حقیقت پوهېدل هر چاته پر زړه پورې دي ځکه چې د ژوندانه برخلیك ورسره تړلی او هر څوک غواړي چې په هرځای کې ښه ژوند وکړي اوښه برخلیك ولري. له دې نه ښکاري چې فیلوسوفي کـوم ځانګړی امتیاز نه دی چې یوازې د ارسطو، سوکرات، افلاتون، هګل، کانت یـا بـل و بـل پـه بـرخـه رسېدلی وي، بلکې ټول انسانان ځانګړې فیلوسوفیکې وړتیا او افکار لري چې د خپلو امکاناتو تر پولې وده ورکولای شي او ټاکلي پایلې لاس تـــه تـــرې راوړلای شي. دلته پوښتنه را ولاړېږي چې کـــه داســـې وي نـــو بـــیا ولـې د هر چا له نامه سره د (فیلوسوف) کلمه نه لیکو او د افکارو په تاریخ کې یوازې د ګوتو په شمېر څو فیلوسوفان پېژنو اوبس؟ د دې پوښتنې لنډ ځواب دا دی چې: «هر چاچې څه وغوښتل هماغه ته به ورسېږي» موږ ځکه هر چاته په علمي توګه فیلوسوف نه وایو چې ټولو دا نه دي غوښتي اونــه هم دې ته وزګار دي چې د فیلوسوفیکو پوښتنو په اړه خپل افکار بشپړ راټول او د ټاکلیو آرونو په رڼا کې ژوره وده ورکړي. خو هغه چا چې د ژوندانه په نورو چارو کې ډېر نه دی بوخت شوی او حقیقت موندلو ته یې کار ویلی او د دغه کار له پاره یې یو سیستم غوره کړی، موږ هماغه ته فیلوسوف وایــو.»

دا یوازې د فیلوسوفي ځانګړتیا اولوښه نه ده، ټولې پوهې، او ورځنۍ چارې همداسې وګڼه. د بېلګې په توګه موږ ټول څه ناڅــه پــه شــمــېـر پوهېږو، په ژبو غږېږو، ناروغۍ پېژنو، په یوه یـا بـل دیــن ګروهمن یو او داسې نور، خو ټول شمېر پوهان، ژبپوهان، ډاکتران، دینپوهان یا داسې نور نه یو. ځکه چې دا هره یوه بېلابېله ځانګه ده او ځانګړې زده کړې او هڅې غواړي.

موږ وویل، چې فیلوسوفي له پوښتنو سره نږدې اړیکې لري. سوکرات به پوښتنې کولې، د سوکرات فیلوسوفیک مکتب پر پوښتنو ولاړ و. د هغه یوه برتري دا وه، چې په ناپوهې یې اعتراف کاوه: «پوهېږم، چې نه پوهېږم!»

خدایه! وکړم د غنچې سره خندا؟ که د خوار غریب بلبل سره ګریان

خدایه وګورم د خپل یار ښکلي مخ ته　　　　که د خپل سوي زړګي شم تماشان

خدایه وویرېږم ستا د لوی دوزخه؟　　　　یا که تمه کړم شروع د حور غلمان

ته مې پوه کړه، ته مې پوه کړه نه پوهېږم

چې زه تا کړمه خوشاله او که ځان؟

د سوکرات میتود د فیلوسوفي په تاریخ کې په (سوکراتي پوښتنې) مشهور دی. سوکرات به خبرې په سوال او ځواب پیلولې.

او په پیل کې به یې خپل ځان د هغه څه سره همغاړی وښوده، څه چې به یې مخاطب ویل. دا خبرې به اوږدې شوې، خو دا بحث به داسې ځای ته ورسېد، چې مخاطب به یې په خپله ناپوهی یا بېخبری وپوهاوه او هغه به ومنله چې نه پوهیږي. سوکرات په مخاطب کې دا زړورتیا روزله، چې خپله ناپوهي کشف کړي، اعتراف پرې وکړي او دا ور وښيي، چې پر ناپوهۍ اعتراف تر ټولو ستر علم دی.

غنيخان ځکه ګڼو مینه‌والو ته فیلوسوف یا فیلوسوفیک شاعر ښکاري، چې پوښتنې کوي.

دا زه څه له؟ ولې جوړ شوم؟
خبر نه یم، نه پوهېږم

ولې سوز شم؟ ولې ساز شم؟
یو اواز یم چې غرېږم

یا:

خدایه! عقل چې و زړه دې ولې راکړ؟

په یو ملك کې دوه خود سره بادشاهان

بادشاهي او فقیري دې ولې یو کړه!

د ژوندون په هره سا کې مرګ پنهان

ولې غم لکه آسمان په جهان خور دی!

خدایه ولې خوشحالي دې کړه نایابه؟!

ولې جوړ دې کړه اننګي د ګل د پانو؟

خدای ولې نشه بیایي له شرابه؟

ولې ښايست او رنګ دې دواړه خور او وروړ کړه

ولې ولې دې جهان کړ ډك په رنګ!؟

ولې کوڼ دې زه پيدا په جهان نه کړم

خدايه! ولې دې آواز پوست کړ د چنګ؟!

ولې ما ته دې عطا کړ فکر و خيال؟

ولې ولې په رڼا ورځې خوبونه؟

خدايه! ولې دې ځواني هر چا له ورکړه؟

خدايه!ولې دې پيدا کړل اميدونه؟!

ولې جوړ دې د يار سترګو کې جنت کړ؟

ولې تريخ دې کړ بېلتون او خوږ وصال؟

خدايه ولې دې سپوږمۍ له رڼا ورکړه؟!

چې زنګوي مې د مستۍ په مهين تال؟

ولې جوړ دې کړ ازغی د ګل په خوا کې؟

ولې زړه مې پاك خو جسم مې ناولی؟

ولې ما له دې د ولې طاقت راکړ؟

خدايه ولې، خدايه ولې، خدايه ولې؟!

او:

څوک دې ماته ووايي، چې څرنګه شيدا شي څوک

څوک چې چاته وخاندي، نو ولې په خندا شي څوک

غنيخان ته «ولې؟» او «څه دپاره؟» ترټولو مهمې شاعرانه پوښتنې دي. شاعر غواړي ووايي، چې د انسان يوه لويه ځانګړنه، چې په ټوله هستي کې يوازې او يوازې د ده په برخه ده د «ولې؟» پوښتلو توان دی:

ولې ما له دې د «ولې» طاقت راکړ؟

خدايه ولې، خدايه ولې، خدايه ولې؟!

د هرڅه په وړاندې پوښتل او د دې پوښتنې شاعرانه کول، د غنيخان ځانګړنه ده او په پښتنو شاعرانو کې لومړنی شاعر دی، چې جدي پوښتنې مطرح کوي.

چا د ځانه جهان جوړ کړه د عالمو

ډک د لوړو د ژورو ورانو سمو

زرغون شوی په امید ژوندی په تمو

شو پیدا د کومې موره د کوم پلاره

څه دپاره، څه د پاره ، څه د پاره

موږ بربنډ له کومې راشو په تش لاس

ولې واغوندو د ننګ شرم لباس

ولې جوړ کړو دین ایمان ویره وسواس

په تش لاس کوم خواته ځو چې ژوند شي خلاص

په کوم ملک په کوم وطن په کومه لاره

دا ویرونه دا غوغا دا شور د څه دی؟

اوه، دا سوزې چې عالم دا اور د څه دی؟

زندګي څه ده، مرګ څه دی کور د څه دی؟

چا پسې؟ څه پسې؟ څه بې قراره؟

عزت څه دی؟، طاقت ځومره؟ دولت څه دی؟

ولې ماته چې وي ښه بل ته ښه نه وي؟

څه وي څوک چې جهان نه وي عالم نه وي؟

کوم خوا تښتي مړه رڼا ګلونه سوي؟

یو وړوکی سر او دا قیصې بې‌شماره

څه دپاره؟ څه دپاره؟ څه دپاره؟

زموږ شاعر له هغو فیلوسوفیکو پوښتنو سره، چې د ده په ذهن کې ګرځي دوه ډوله چلند کوي:

لومړی: یوازې پوښتنې مطرح کوي، پوښتنې یې هم په خپل ځان کې د ځوابونو څه عناصر لري، ځینې یې عارفانه تجاهل ته ورته دي، ځینې یې د طنز مالګه لري، خو ډېرې یې جدي پوښتنې دي، چې شاعر یې په نه پوهېدو کې رېښتینی دی.

دویم: د سوال و ځواب په توګه. ډېر ځله شاعر د دوو داسې پرسوناژونو ترمنځ پوښتنې طرح کوي، چې هم یې پوښتنه او هم یې ځواب خپل دي. په داسې شاعرانه دیالوګونو کې ډېر زور پر پوښتنو دی او پوښتونکی لوری تل تر ځواب ویونکي هغه غوره او مهم دی. د پوښتنو ځوابونو دوه اړخیز (او کله ګڼ اړخیز) پرسوناژونه یا «لیونی» وي یا «ملا» یا « فلسفي» یا (ان کوم ژوی». کله داسې پېښیږي، چې د شاعر (لیوني) پوښتنې بېځوابه پاتې شي:

د سپرلي شپه وه مسته مستانه

ستوري کېدل ډېر روښان روښانه

سپوږمۍ ولاړه وه ښکلې حیرانه

لیوني سوال وکه د خپل جانانه

رڼا مې پوهې له د لامکانه را

مستي مې سترګو له د خپله ځانه را

د خپله ځانه یاره خپله ځانه

لیوني سوال وکه د خپل جانانه

ناګاه برق شو دریاب د نور راغی

څه په مستۍ راغی څه په سرور راغی

هستي شوه ګونګه مستي ګویانه

لېوني سوال وکه د خپل جانانه

او لیوني ورته زړګی که لرې

ډېر په خوارۍ په کې ځای شو یو بڅری

نور ډک د ځانه و ډک د جهانه

لېوني سوال وکه د خپل جانانه

دریاب د نور لاړه ښېست او رڼا لاړه

او د جانان مستي جانان له بیا لاړه

لېونی پاتې شو ځېرې ګریوانه

د سپرلي شپه وه مسته مستانه

کله کله دا سوالونه د مخاطبې په بڼه وي، مخاطب هم یا معشوقه وي یا خدای، یا کله کله دواړه. پوښتنې جدي او فیلوسوفیکې وي، خو ځوابونه هیڅلکه ژور او فیلوسوفیک نه دي، ان پر عقل لا تکیه نه کوي. جدي پوښتنو ته د غنيخان ځوابونه عارفانه دي. ځکه خو غنيخان د فیلوسوفیکې پوهې دعوا نه کوي او هیڅکله ځان فیلوسوف نه ګڼي. د ګڼو نورو عارف‌مشربه شاعرانو په شان غنيخان له عقل سره ښه اړیکي نه ساتي، نه غواړي ځوابونه یې عقلاني وي. غني عقل نابینا ګڼي:

نابینا عقل مې مست زړګي ته پرېښود

اوس تیاره کې د غم شو رهبر زما

یا:

عقل له سرور کې سر له عقل کې کور نشته دی

دا خبرې ماته مې رو رو کړي ابی دي

موږ ورو ورو دې پایلې ته نږدې کیږو، چې ووایو: غني نه فیلوسوف دی او نه فیلوسوفیک شاعر، بلکې داسې یو شاعر دی، چې په هنري ژبه فیلوسوفیکې پوښتنې کوي، پرته له دې، چې پخپله ورته ځواب ووایي. غنيخان غواړي خپل لوستونکي (موږ) ځواب موندلو او فکر کولو ته اړکړي.

دې پوښتنې ته د ځواب په لټه، چې: غني فیلوسوفیک شاعر و؟ که نه؟ داسې رڼې پایلې ته رسېدلای شو، چې غنيخان د ګڼو نورو ختیزو شاعرانو او عارفانو په څېر د جدي فیلوسوفیکو پوښتنو ځواب د فیلوسوفیکو سیستمونو او مکتبونو په تیزسونو کې نه، بلکې د عرفان په دودیز سیرو سلوک کې لټولی دی. غنيخان تر دې چې فیلوسوف شاعر وبولو، غوره به وي، چې داسې عرفان مشربه شاعر یې وبولو، چې فیلوسوفیکې پوښتنې یې شاعرانه کړې دي:

په نیلي د خیال اوچت شوم له جهانه	و د عقل فانوس لاس کې مې روښانه
له وریځو چې شوم تېر فانوس مې مړ شو	په تیارو مې نیلی لاړ تر نیم اسمانه
د فلک شهزادګی ناست و باغچه کې	ما له یې راکړ بل فانوس ښکلی روښانه
د سپوږمۍ په رڼا تلم مخمور عاشق شوم	خو تیارې راغلې شو پټ مشال زما نه

چې د ستورو د رڼا نه هم اوچت شوم ماکړه قرض يوه شغله له خپل ايمانه

ما د دې په رڼا خپل غليظ ځان وليد

په ژړا مې سر کړ پورته له ګريوانه

مسعود: نو اوس به راشو، د غنيخان د شاعرانه شخصيت عرفاني اړخ ته، ځکه تاسو ووېل: غني عارف مشربه شاعر دی، چې فلسفي پوښتنو ته هم عرفاني ځوابونه پلټي. که تاسو د دې ترڅنګ چې د عرفان، تصوف د پېژندنې او له غربي فلسفې سره يې په اړيکو او توپيرونو بحث وکړئ، نو دا مسئله به نوره هم روښانه شي.

لېوال: عرفان له لغوي اړخه د عَرَفَ له مصدر څخه د پېژندلو په مانا دی. په اصطلاح کې هغه پېژند دی، چې له روحي تذکيې، الهام او له نفس سره د مبارزې او سيروسلوک له لارې ترلاسه کېږي.

عرفان (Mysticism) په عامه مانا؛ داسې ګروهيز (اعتقادي) چارچلند دی، چې موخه يې د شهود (Intuition)، دروني تجربې يا «حال» له لارې حقيقت ته رسېدل او يا له حقيقت سره يوکېدل وي. بېلابېلو ګروهيزو مکتبونو دغه لار په سره ورته يا لږ و ډېر توپير وهلې ده، د هيندوستان له برهمنانو رانيولې، تر اسلامي نړۍ و رواقيونو او ان د نړۍ د بېلابېلو بومي قبايلو تر ځانګړو عقيدو پورې. په عرفان کې حواس د دې وړ نه ګڼل کېږي، چې حقيقت ومومي، بلکې دا روح دی، چې ځان به حقيقت ته رسوي. په هغو اديانو کې چې پر وحدانيت ولاړ دي، کامل حقيقت خدای دی. د دغو اديانو عرفاني مکتبونه د هغه سيروسلوک پړاوونه راپېژني، چې انساني روح دغه کامل حقيقت (خدای) ته رسولای شي.

په جومات کې مې ونه مونده په مکه کې رانه ورک شو

خدای مې زړه کې را پيدا شو چې مې مخ ديار کړو ښکل

د عرفان او فيلوسوفي ترمنځ د بېلتانه او بېلتون په بريد کې خورا نازکې پردې شته. ځينې پوهان د «مشاء» او «اشراق» مکتبونه د تصوف، عرفان او فيلوسوفي له ګډون څخه رازېږېدلي ګڼي.

تصوف د عرفان اسلامي بڼه ده، چې له دويمې هجري پېړۍ څخه رادېخوا په اسلامي فرهنګ کې دود شوې ده، څوک يې له صوف = سوف (سوړې يا سمڅو) سره تړلې بولي، چې صوفيان به په کې مراقبه کېناستل او څوک يې هم له هغو وړينو جامو سره چې صوفيانو به اغوستې. ځينې بيا دا ګڼي، چې صوفيان اهل صُفه دي، يعنې پر وچ هوار ډاګ مراقبه کېناستونکي.

په هر صورت زموږ لپاره د غنيخان په اړه بحث کې عرفان مهم مفهوم دی.

د اتمې هجري پېړۍ دانشمند شرف الدين داوود بن محمود قيصري د پېژند (شناخت = Cognition) په اړه بحث کې عرفاني کشف مهم ګڼي:

«عرفاني کشف، تر پردو ورهاخوا د غیبي ماناوو او حقیقي چارو هغه پوهه ده، چې د وجود له مخې (حق‌الیقین) او د شهود له مخې (عین‌الیقین) وي.

هوش دې د علمونو نه جدا جدا روان شو

خدایږو لیونیه! جوړې سم لیونی کېږې

مرګ کې راښکاره راته ژوندون یو جاودان شو

زه ورپورې خاندم دنیا ته ورته ژړېږې

عرفان ټوله هستي یو کامل وجود ګڼي، چې خپل توکي (اجزاء) او ذرات ځان ته ورکاږي، دا توکي او ذرات د ځان معرفت نه لري، مګر دا چې کامل وجود یې ورته الهام کړي.

عارفان وایي: هغه څه چې د کشف و شهود له لارې موږ ته حق تعالی راپېژني، بشپړ حقیقت او رد یې ناشونی دی.

اې د ازلـــونـــو ابــدونـــو لــویـــه خــدایـه

مــاتــه یــې د مــاشي او مــیـږي پــه ژبـــه وایـــه

دا دریاب دَ حـسن چې پـه واړه دنـیا خور دی

څه خو لـږ اوایـــه چـــې راځـــې د کومه ځایه

څــاڅـکي د شبنـم کې حافظې دي د سینـدونو

پرښــې دي او غـــیــږه کې پرتې دي د ګلونو

ګرځم مـاښـامي کې د زهره هلال شغلې لټوم

زه د شـبنم څاڅکي لـه جلوې او سلسلې لټوم

کوم خوا ته کاروان د مینې خود مسته روان دی

دا په چا میین دی که خپل حسن یې جانان دی

داسې حقیقت د عقلي او نظري برهان په مرسته د پېژندلو نه دی، بلکې پېژندلو ته یې د (عشق) زور بویه:

سوز نه دی عشق،ساز نه دی عشق، اه او ګریان نه دی عشق
مسته رنګیني دا نه‌ده، غم دجانان نه دی عشق

عشق یو وجد د رب دی په وجدونو د انسان کې
یو د میني ساز د زړه په سوي قبرستان کې

مرګ عشق ته حیران دی خو مرګي ته حیران نه دی عشق
سوز نه دی عشق ، ساز نه دی عشق، اه اوګریان نه دی عشق

یا:

حسن پلار د مینې او مور د عشق

پکې پټ دي ټول سپین تور د عشق

معني د نور دا د عشق وجود

دا د میني راز دا د سوز خوند

دا مستي دا ساز

په عرفان کې د وحدت دواړه مفاهیم (وحدةالوجود) او (وحدةالشهود) د غنيخان په شعرونو کې موندلای شو:

حسن ښــکاریــدو لــه یــو وجـود یو شکل غواړي

حسن چې ښکاره شي مینه یې ویني ائینه شي

بــې وجــوده حــسن مــیــنه نــه شي جــوړولی

مینــه هــله جــوړه شي چــې حسن راښکاره شي

حســن ســره مــیــنــه د روح ژونــــد دی د آدم

حسن هــلــه ښــکاري چې رنــګونــه شــراره شي

خو راځئ، لومړی دغه دوه مفاهیم وپیژنو:

وحدت = یوون له واحد = یو څخه راځي. یو / واحد/ احد/ یګانه / یکتا/ Un او Unus له ماوراءالطبیعي (میتافیزیکي) لیدلوري هماغه د لومړني پنځوونکي یا مصدر په مانا ده (سرچینه، ار، اصل، منشاء، بنسټ) یې هم ګڼي. دا «یو» ټول عالَم په ځان کې رانغاړي. دا یو مانا هرڅه، مانا ټوله هستي.

هاتف اصفهاني ویلي وو:

که یکی هست و هیچ نیست جز او

وحده لااله الا هو

دا «یو» تر شمېر وتلی دی، مانا په شمېر کې نه راځي. فېثاګورسیانو/ فیثاغورس الساموسی Pythagoras دا «یو» د ټولو شمېرو سرچینه هم ګڼلې.

په دې باور کې دغه «یو» د زمان او مکان له پولو/ محدودیتونو څخه ډېر ورپورته دی، هلته، چې نه زمان شته و نه مکان، بس «یو» شته او هرڅه همدا «یو» دی:

وخت خو تا جوړ کړی دی نو وخت به تا ته څه ووايي

وخت خو زما ځان دی چې د نشت کور له مې بیایي

یا:

دا مکان او لامکان

دواړه جوړ زما د ځان

دا جانان او بت او رب

زما تنده او ایمان

اپلاتون دغه «یو» د ټولو صورتونو تومنه ګڼله او ځرګند ګڼون (ظاهری کثرت) يې مجازي باله، چې په پایله کې دا ټول ځرګند ګڼون په هماغه «یوه» کې ورټولیږي.

یو ټکي د نور کې دریاب رنګا رنګ

یو څاڅکي د ساز کې هم سوز او شړنګ

د ژوندون یوه لمحه کې سوونه عمرونه

یو چونګ کې د خاورو مستي او غمونه

د یوون یا وحدت د پوهنې بنسټ په عرفان کې (د یو وجود حقیقت) دی. همدا چې موږ وجودي یوون یا توحید منو، نو بنايي دغه وجودي یوون له ټولو ذاتي صفاتو او کړنواله/ فعلي/ یوون سره هممهاله ومنو. ورو ورو دې ته نږدې کیږو، چې ووایو هرڅه همدغه یوون ته ورګرځېدونکي دي. ټول مانا یو، له ګڼون/ کثرت څخه یوون/وحدت ته! همدغه ته وایو وحدةالوجود. وحدةالوجودیان د هستۍ د توکیو تلپاتې‌والی/ بقا په بشپړ وجود «یو» کې ورکېدل ګڼي. (په حق کې فناکېدل د بقا په مانا ده!).

وحدةالوجودي باور وایي: **(هرڅه «هغه» دی!)**

وحدةالوجودي سالک هغه پردې او پولې، چې د ده او کامل حقیقت یا «یو» ترمنځ شته ځېرول او په حق کې فنا کېدل و ورکېدل غواړي:

څومره مینه مستي درکړم، ادب څومره؟

څومره تا دلدار جانان کړمه، رب څومره؟

نه زه ستا په حد د ځان په حساب پوه شوم

ستار پوهیږي په خپل هنګ او طرب څومره؟

تورانی په ساز، سرود تر کومې رسي؟

ګلاب پوه دی د ښایست په مطلب څومره؟

دا سپوږمۍ چې کل جهان حیران حیران کړي

دا پوهیږي د خپل نور په سبب څومره؟

رنګ رڼا د خپل ځیګر پرې خورومه

دومره خښت وي چې زما وي طلب څومره

دا چې سرې شونډې يې اور، سرور روښان کړي

معشوق پوهیږي د عاشق په مطلب څومره؟

زما مینه د ادب د پنجرې ووځي

وایه څومره دې جانان کړمه، رب څومره؟

د وحدةالشهود پلویان بیا دا ګڼي، چې سالک د حق په پلټنه کې یو مهال داسې دریځ (مقام) ته رسیږي، چې د هر (غیر) او (اغیار) وجود له منځه ځي او یوازې د «یو» / احدیت له ذات څخه پرته به هېڅه نه ښکاري (یا هو یا من لیس الا هو!).

یو تصویر دی د جانان — چې نه کېږي بیان

د هر چا د سترګو پټ دی — خو ښکارېږي هر زمان

خوشال خټک بابا فرمایيلي وو:

په هر څه کې ننداره د هغه مخ کړم

چې له ډېرې پیدایېه نا پدید شو

او غني د داسې مخ لیدلو لپاره سترګې غواړي:

اول سترګې ستا د لیدو خو را

بیا کوه د مینېدو تمه

یا:

څه وو چې هېڅ نه وو

نه سبا و نه ماښام و

نه رب د چا رب و

نه بنده د چا غلام و

بس یو بې پایانه عشق

ورک په خپل خمار کې

خوب د خپل وصال و

په خښته شونډو دیار کې

دا دریځ ډېر لوړ دی، چې عارف په کې له ورایه حقیقت په سترګو ویني.

یو توپیر دا پاتیږي، چې په وحدةالوجود کې سالک په خپله په بشپړ حقیقت کې فنا کیږي، بیا نو د ده وجود کومه مانا نه لري. دی پخپله ځان «نشت» ګڼي، تیک همدا ځای دی، چې منصور چیغه کوي: «انا الحق!» ځکه نور نو دی نشته، چې له ځانه غیر څه ویني. خو وحدةالشهودیان د لیدلو پر وحدت ټینګ دي او تر دې یوون بهر د لیدونکي (سالک) وجود هم مني.

وحدةالشهودیان پایلې ته رسیږي، چې: **(هرڅه د «هغه» دي!)**

کله مخ زه په قبله کړم کله کړم مخ و جانان ته

هېڅ په فرق یې پوه نه شوم ربه! خیر مې کړې ایمان ته

هغه ورځ چې خلق پیدا شو دخالق په تجلا شو

زه وم پروت مخمور مشکوره په سجده مخ د جانان ته

اوس زما په بېکسۍ کې د مستۍ لمغړی وینې

زه د زمکې قابل نه وم ولې تا بوتلم اسمان ته

د خبرو یې ځوک نشته ځان سره غې ګو نیږې

لیو نی یې هله بولې چه یې وګورې جا نان ته

مسعود: د «حسن» او «ښایست» ترڅنګ غنيخان ځیني نور مفاهیم، لکه «ژوند»، «مرګ»، «رڼا»، «لیونی» او داسي نور ډېر او په تکرار کارولي دي، له دغو مفاهیمو څخه څه تعبیر او تفسیر لرلای شو؟

لېوال: مهمه پوښتنه ده، ژوند د غنيخان لپاره مهم دی. د ګڼو عارفانو پرخلاف، غنيخان پر «ژوند» میین دی او مهم یې ګڼي. سره له دې چې له مرګ څخه هم هېڅ وېره نه لري او ان هغه د یوه نوي ابدیت په لوري د ورلوړېدو لومړی منزل ګڼي.

غنيخان د ژوند په پېژندني او تعریف پسې ګرځي، په زړه پورې خو یې لا دا ده، چې پخپله یې ښه رنګین او ښکلي پېژندونه هم وړاندي کوي:

ژوند خو تله دي یو په مخه　　غورځېدل او پاڅېدل دي

تېکی سوز او تېکی ساز دی　　څه خندل دي، څه ژړل دي

ژوند په سترګو د عاشق کې　　پلوشه ده د خمار

په صحرا کي لټول دي　　د اشنا د کوڅې لار

یا:

ژوندون څه دی؟ یو باغ دی لوییږي　　ورکېدل دي د ښایست زیاتېدو له

خپل ژوندون له خپل سینګار ورکول دي　　سوزېدل دي ژوندون خورېدو له

ژوندون څه دی؟ یو خوب دی لیدی شي　　د خندا او ژړا واک د بل دی

ژوندون څه دی؟ یو ساز دی غږیږي　　کله پوست، کله زیر، کله بم

کله اور سوزېده شور غوغا شي　　کله غلی، قلار، شومه دم

کله شرنګ د ګونګرو شي خمار شي　　کله یخ اسویلی او ماتم

کله تال مستانه د خیام شي   کله سپور ماښامونه د غم

که وي تریخ، که وي خوږ تېرېدی شي   ژوندون څه دی؟ یو خوب دی لیدی شي

خو هممهاله «مرګ» هم د بشپړې نیستی په مانا نه بولي او ترې وېره بېځایه ګڼي. غنيخان نه د ژوند په ناستالژیک حسرت کې تم کیږي او نه هم د مرګ له موهومې ویرې څخه پښه نیسي، ښایست، عشق او مستي یې ملګري دي او پر مخ ځي:

چغې وهي اجل ملا ته اورې که نه اورې

تشه خاوره نه ده غنی څنګه به شې خاورې

غنيخان د ژوند په یوه عجیبه استمرار باوري دی. یوه اساسي پوښتنه یې هم دا ده، چې که کیسه روسته نه اوږدیږي، نو د دې لنډې مودې ژوند پای خو انجام د هستی نه شي کېدلای.

نه منم نه منم یاره مرګ انجام د هستی نه دی

خلاصیدل شراب په جام کې اختتام د مستی نه دی

چې ماښام د کومې شپې وي نو د هغې سبا هم وي

چې رڼا وي تیاره وي، چې تیاره وي رڼا هم وي

که یو نه وي نو بل هم نه وي، او چې وي نو وي به دواړه

دې دریاب له چېرته شته دی لرې بله یوه غاړه

زر سحره د بهار دي یو ماښام کې د خزان

شل خمونه ډک د عطرو یو دانه کې د ریحان

چې یوه غوټۍ شي خاورې تخم وکړي ټول ګلزار له

د خپل رنګ او بوټي پنډو نه شکرانه یوسي بهار له

بل ځای وایي:

مرګ لویه نیکي ده چې تا وکړه د انسان سره

مرګ ستا کور له یوړو ګڼې و به تل د ځان سره

مرګ هغه نېټه ده، چې جانان کېښوه جانان سره

مرګ پټه نکاح ده د مکان د لا مکان سره

د شاعر تمه هماغه د وحدةالوجودي عرفاني منطق پربنسټ دا ده، چې انسان له خپل اصل سره یوځای‌کېدونی دی او اصل ته د ورګرځېدو د اوږده سفر لومړی منزل و دروازه «مرګ» نومیږي.

او بالاخره:

مرګ کې راښکاره راته ژوندون یو جاودان شو

زه ورپورې خاندم دنیا ته ورته ژړیږې

او:

مرګ چې د خپل ژوندون تلاش کې ووت

ژوندون یې راوړ او ساه یې راوړه

د مرګ و ژوند په اړه د غني‌خان یو تمثیل ماته له دې اړخه ډېر په زړه پورې ده، چې د استاد مجروح د شهکار اثر په شان دا دواړه د یو دریاب د ساحلونو په شان ګوري:

مرګ کې د ژوندون د دریاب پټه کناره ده

مرګ مجبوره ځان له د خپل حسن ننداره ده

په ځانځاني ښامار کې هم د «حسن» شاه لیلا د ورک سمندر پرغاړه د ژوند و مرګ د مساپر په تمه ده:

تا به وې چې:

له کوم وخته چې عالم راپیدا شوی

دغه پېغله نازنینه هلته ناسته

د خپل ورک مساپر لاره یې څارله

د خپل ژوند او د هستۍ له ژور تل نه

تمه تمه منتظره وه دیدار ته د دې هسې سرګردانه مساپر خپل

لاروي ناڅاپه ولید

چې د ورک سمندر غاړې

د هغو آبي چشمانو په دریاب کې

نږدې هلته راښکاره شوې...

«رڼا» د غنيخان لپاره يوازې د هغې روښنايي په مانا نه ده، چې موږ يې د ژوند د ښېګڼو لپاره سېمبولوو او په شعر کې يې کاروو. په عادي خبرو کې وايو: ورځه په مخه دې رڼا!

«نور» او «رڼا» د غنيخان په شعرکې په بشپړ اشراقي مفهوم کې کارېدلې ده. انسان هلته په خپله هستي «پوه» شو، چې هرڅه يې د «رڼا» په مرسته وپېژندل، ښايي يو مهال يې پام شو، چې پخپله هستي رڼا ده او تياره د «هېڅ» يا بشپړې نيستى په مانا ده:

تياره شوه لنګه رڼا يې راوړه

ادم چې مست شو، حوا يې راوړه

ترهستي مخکې بشپړه تياره وه، لومړنۍ رڼا لومړنۍ هستي وه. له بشپړ «هېڅ» څخه هستېدل[تياره شوه لنګه رڼا يې راوړه] په زړه پورې تمثيل.

په عرفان کې «اشراق» د دروني رڼا خورېدو ته وايي. د روح رڼا. شيخِ اشراق شهاب الدين سهروردى د خپل نامتو کتاب حکمةالاشراق په سريزه کې ليکي: « اقل درجات قارى هذا الکتاب أن يکون قد ورد عليه البارق الهى و صار و روده ملکة و غيره لاينتفع به اصلاً»

ژباړه: هيڅوک د دې کتاب ريښتينى لوستونکى نه دى او ګټه نه شي ځنې اخيستلاى، مګر هغه چې د الهى رڼا وړانګې يې پر زړه ورخورې شوې وي.

دا چې څومره اخلي نور　　　　　　دا زما خاکي وجود

د مشائى پوهنې پرعکس اشراقيون په باطني پوهه « رڼا» ډېره تکيه کوي. هغه پوهه چې کسبي وي، له منځه ځي، خو باطني رڼا تلپاتې ده.

شيخِ اشراق سهروردى د قرآن کريم د الرعد سورة د ١٢ اية :

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا

په استناد ليکي:

« اول بريدى که از حضرت ربوبيت رسد بر ارواح طلاب، طوالع و لوايح باشد، و آن انوارى است که از عالم قدس بر روان سالک اشراق کند، و لذيذ باشد، و هجوم آن چنان ماند که برق ناګاه درآيد و زود برود. خوفاً من الزوال و طمعاً فى الثبات»

که څه هم چې شيخ سهروردي دا وينا د مشائىحکيم بلخي ابن سينا پر هغه مقوله ولاړه ده، چې په (الاشارات و التنبيهات) کې يې کړې ده.

په هرصورت، په پښتنو نومهاليو شاعرانو کې تر هر بل چا غنيخان په خپلو شعرونو کې له همدغه اشراقي منطق څخه رڼا اخيستې ده:

ما وې اې د هوش او عقل د رڼا بله مشاله

يو بې خوده ليونى دى، هر يو ساز يې د ماتم

ستا د پوهې د درياب نه يو قطره د رڼا غواړي

څه سوب د خندا غواړي، څه مطلب غواړي د غم

فلسفي کړې سترګې پورته، خوله مسکى سترګې روښانه

خړې خړې د غم لړې په کې راغلي ناګهانه

وې اې: زما غمګينه زويه! ښايست وجود لري نه سيورى

د ده نور به هله وينې، چې په پټو سترګو ګورې

علم سپين روښان مشال دى، خو پرې نه شي ليدى ستورى

د نور سترګې دي په زړه کې، د نورونو دنيا ګورې

زموږ د شاعر په ګڼو شعرونو کې «رڼا» او «نور» ان په استعاري توګه ستورى، سپوږمى او شمع هم د هغه دروني رڼا له اشراق سره تړلي دي، چې سرچينه يې نورالانوار او «نورعلى نور» دى:

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ ۖ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ ۖ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ ۚ نُّورٌ عَلَىٰ نُورٍ ۗ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاءُ ۚ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ ۗ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ)

نور: ۳۵

ژباړه: خداى د اسمانونو او زمکې نور دى. د هغه د نور مثال هغه ديوت (څراغدان) دى، چې په هغه کې څراغ وي، په ښيښه کې څراغ. هغه ښيښه ګواکې يو ځلانده ستورى دى، چې د زيتون له داسې مبارکې ونې ځليږي، چې نه ختيزه ده او نه لويديزه. نږدې ده، چې غوړ يې رڼا وکړي، په داسې حال کې، چې هېڅ اور نه دى وررسېدلى، رڼا پر رڼا. خداى له خپل نور څخه هرچا ته، چې وغواړي، لارښوونه (هدايت) ورکوي. او دا ټول مثالونه دي، چې خداى يې د خلکو [ديوهولو] لپاره يادوي. او خداى پر هرڅه پوه دى.

اوس نو راځئ، وګورو، چې د غني‌خان په شعر کې «ليونى» څوک دى. ليونى زموږ له نظره هغه څوک دى، چې زموږ (هوښيارو!!!) په شان نه دى. دا جدي پوښتنه ده، چې موږ په کوم حق او کوم استدلال ځانونه هوښيار ګڼو؟ چې بيا زموږ په نسبت «هغه» چې زموږ په شان نه وي، ليونى باله شي؟ څوک خبر که موږ ټول (اکثريت) ليوني يو او هغه هوښيار وي، چې موږ ته ليونى ښکاري؟ په دري ژبه کې يو عاميانه ګړنه ده، چې وايي: « دِه به ديوانه مى‌خندد، ديوانه به دِه»

هو شته، داسي ډېر ليوني، چې زموږ په هوښياري پورې خاندي. د غنيخان ليونی همداسې يو څوک دی. د غنيخان ليونی هماغه «فلسفي» دی، او په لوی سره کې پخپله غنيخان دی:

زه ليونی يم، ليونی يم ريښتيا

د مرګ په سترګو کې ژوندون ګورم

زه ليونی يم ليونی يم ريښتيا

په ميخانه کې افلاطون ګورم

يا:

لیونی زما په شان شه　　　　چې په راز د خودئ پوی شي

سر او زړه دې د ماشوم کړه　　　　ليونيه چې سړی شي

زموږ هوښيارو په منطق کې له عادي کړای شوي (يا عادت کړای شوي) ټولنيز قرارداد څخه بدل هر انسان ليونی ښکاري، د همدې لپاره هغوی چې زموږ د مصلحتي او قرارداد شويو دروغو پر خلاف څه وايي، ليونی يې بولو، ان که هغه ريښتيا خبره هم کړې وي. هغوی چې د تکفير له توري سره مخامخ وي، د دې لپاره چې ځان وژغوري، وايي ليونی دی. ځکه ماشومان او ليوني له شرعي معاف دي. غنيخان هرکله چې له دود ټولنيز قراردادونو څخه بغاوت و سرغړونه کوي، «ليونی» کيږي. هغه خپلې ټولې ستوغې خبرې د ليوني له خولې کوي. هغه ترخې ريښتياوې د ليوني له ژبې بيانوي:

په پښتني معاشره کې داسې ستوغه يوازې «ليونی» ويلی شي:

راشه راشه ساقي راشه　　　　درې درې ملا درې

په ما باندې بدې لګي　　　　ستا پخې پخې خبرې

غټه پګه دې شه خاورې　　　　عجيبه ته ځناور يې ...

... ماشوم نه يم چې جنت پرېږدم　　　　ستا د سور دوزخ د يرې...

د جومات په چارچوپې کې　　　　يادوه پردئ تورسرې

ډک ګلزار کې ته ولاړ　　　　په ډېران لکه د خر يې

راشه راشه ليوني له　　　　جام اوچت که مسلمان شه

د رندانو په مذهب شه　　　　جنتي په دې جهان شه

يا:

سپین گمبت کې د جومات   دي پراته لات او منات

دا په شکل ادم ذات   په هډ وینه اژدها

د ده دا شیرین گفتار   کفر کفر او انکار

پروت یې زړه ته دی زنار   د ده هوش توره لمبه

دغه علم د جهان   ورته ښوولی دی شیطان

د ده دا رنگین بیان   اړولي بسم الله

دغه ښکلی سپین صورت   مقبره ده د نفرت

دغه پند او نصیحت   دی د زهرو پتاسه

د دلال دی د تیارو   د سکروټو د سکارو

دغه سپینو منارو کې   ده بلا توره بلا

هم آفت دی هم وبا

غني خدای دې تې ساته

یا داسي اعتراف:

زوړ شومه زوړ شومه   مسلمان نه شومه

ارماني ډېر شومه   خو پښیمان نه شومه

د لیوني بله ځانگړنه د هغو «ارزښتونو» په وړاندې بې‌پروایي ده، چې زموږ ژوند یې بیخي راسخت کړی دی. بېدل ویلي وو: « ترک آرزو کردم، رنج هستي آسان شد»

د غنيخان لیوني هم ځان ته ژوند بیخي اسانه کړی دی، ځکه:

لیونی د ختو لوټو په ډېرئ کې

اکثر تویې کړي ملغلرې عجیبه

د غنيخان لیونی یو بل کمال هم لري، هغه څهویني، چې موږ هوښیاران یې لیدلای نه شو، حقیقت ویني. هغه حقیقت، چې موږ نه ورک دی:

مخ یې و قبلې ته، لیونی ترې خبر نه و

سترگې یې وې وازې د انسان په تماشا

عکس د سپوږمۍ یې د شبنم څاڅکي کې ولیده

ځکه په سجده شو د جانان په تماشا

څه پرتمین دی، د غنيخان «لیونی» څومره برمیال او هسک دی، دغه پخپله په غنيخان کې نغښتی بل غنيخان.

مسعود: د غني خان په شعرونو کې له خوبونو سره ډېر مخامخېږو، د نوې اروا پوهنې له نظره خوبونه مهم دي، ستاسې پر اند غني خان د خپلو خوبونو له شاعرانه کولو څخه څه موخه لري.

لېوال: کارل گوستاو یونگ وېل: غریزي کړنې او هڅې د انسان په ناخبري شعور کې نغښتې دي، ځانخبري هم له ځانناخبرۍ رازېږي. خوبلیدل (خوبونه) د انسان د ځانناخبري شعور له زېرمو راپېڅېږي. د یونگ په باور، هغه انسان چې لوی مسئولیتونه لري، خوبونه یې ټولیز او ټولنیز وي. هغه انسانان، چې یوازې د ځان په اړه فکر کوي، وگړني/ فردي خوبونه گوري. د یونگ په نظر په خوبونو کې ټول لیدل کېدونکي توکي سېمبولونه دي او دا سېمبولونه د انسان لپاره مهم دي. کله کله د انسان شخصیت، غوښتنې او تمایلات له همدغو سېمبولونو پېژندلی شو:

خوب وینم عالمه که یې څوک راکړي معنا

پروت یم سر مې اېښې د خپل یار په زنگانه

خوب وینم چې پورته په هوا لکه د باز شومه

کیناستم په بام د محمود سترگې د ایاز شومه

پورته د خاموش زړگي نه خوږ د مینې ساز شومه

خرڅه مې په حورو کړه د ډمو زمانه

خوب وینم چې ناست یم د جینډي په یخه غاړه

شا مې اسویلو کې لکه سره شمع ولاړه

سرې شونډې مسکۍ شوې راته یې وې چې ژاړه ژاړه

څکه دې د زړه وینې دا شراب دي مستانه

خوب وینم عالمه که یې څوک راکړي معنا

خوب وینم چې باغ دی د گلونو او ماښام دی

سرې سترگې ساقي د ساقي سرو گوتو کې جام دی

لاس په ستار پروت لیونی مست لکه خیام دی

اړي پرې نرۍ نرۍ د مینې افسانه

خوب وینم عالمه که یې ځوک راکړي معنا

خوب وینم چې سپینه سپوږمۍ پاس په خندا راغله

ما له محبوبه په شرم شرم خندا راغله

شونډو کې شراب او په کوکۍ کې قضا راغله

سُر خمار یې راکه پیمانه په پیمانه

خوب وینم عالمه که یې ځوک راکړي معنا

خوب وینم چې پټ شوم په نسیم کې بهر لاړمه

خوا له د جانان لکه د مینې نظر لاړمه

سترګو د دلدار له لکه خوب د صحرا لاړمه

یو شړنګ کې مې لوټ کړه د عمرونو خزانه

خوب وینم عالمه که یې ځوک راکړي معنا

خوب وینم چې زه لکه لولکه په سیل اووتم

پورته د نرګس نه شوم په خوا د رامبېل اووتم

تاو د سپینې غاړې د لیلا په امېل اووتم

پټ مې ورته ووې سلامونه جانانه

خوب وینم عالمه که یې ځوک راکړي معنا

خوب وینم چې پورته لکه چغه د منصور شومه

یا یو موتۍ خاوره وم یا لوی دریاب د نور شومه

خو بانګ د سحر اوشو زه راویښ شوم په رکوع شومه

خوب یوړه خوبونه را ژوندۍ شوه زمانه

وې پریوزه لیونیه تیراوه دې جېلخانه

په دغه شعر کې غني خان ګڼ سېمبولونه کارولي دي، چې په زړه پورې استعاري ماناوې لري او د شاعر د تولیزې ځان ناخبری ځخه عالمونه کیسې راته کوي.

د شعر الهامي دونیا او خوب لیدلو ترمنځ ډېر څه ګډ او مشترک دي، ښه شعر داسې دی، لکه رنګین خوب. په خوب او شاعرئ دواړو کې زمان و مکان خپل منطق له لاسه ورکوي. شاعر خپل لسم نیکه سره په اوسنۍ زمانه کې خبرې کوي. جرمني ګویته د زاړه یونان افسانوي ملکه (هېلن) راژوندۍ کوي او د خپل اتل فاوست په وړاندې یې د هغه د معشوقې په توګه لوبوي. شېرازي حافظ له سکندر او دارا سره خبرې کوي او د یار هیندي تور خال ته سمرقند و بخارا وربښي. کټ مټ په خوب کې هم تاسو یو سپین ږیری لیدلای شئ، چې څوک یې ستاسو د نیکه نیکه ګڼي، داسې یو څوک چې تاسو یې په ویښه هیڅکله فکر کړی نه دی. هم په خوب کې او هم په شعر کې ورځنۍ منطق ماتیږي او د شرابو په پیاله کې د معشوقې د شونډو اور سرې لمبې وهلای شي. په خوب کې هم کله کله تاسو له لوړ ځای ځخه راغورځیږي او یا د میږې په سترګه کې خپله څېره لیدلای شئ.

څوک لیونی شي

څوک لیونتوب شي

څوک شي په خوب ویده

څوک رنګین خوب شي

یو څو ساعته د رنګ

د خندا تیر شي

اخر تیاره راشي

او واړه هیرشي

پخوا به شاعرانو ځکه د خوب نړۍ ته پناه وړله، چې په ورځني منطق او عقلاني تسلسل به یې خپل لوستونکی قانع کولای نه شو.په خپل روح کې یې الهامي و اشراقي پېښې په خوبونو کې تمثیلولې.

د نوې ارواپوهنې تر تحلیلونو راروسته، په شعرونو کې د خوبونو تمثیل جدي شو. هغه شاعرانه سېمبولونه او د پېښو د تمثیل مکان او زمان، چې د شاعر له ځانناخبره ذهن ځخه راتلل، پخپله په هنري توکیو بدل شول، د شاعر خوب تر ټولو ښکلی خوب وي. غنيخان په ارادي توګه کله چې غواړي، د خپلې محبوبا ښکلا تمثیل کړي د شاعر د خوب غونډې یې ښکلې ګڼي:

یو خوب د شاعر په جامه انساني

یو ساز دور- دراز ښکلی خوړ اسماني

غنيخان د شکاکيونو په شان دا هم نه هېروي، چې که همدا دونيا او همدا ژوند په خپله يو «خوب» وي او روسته، چې کله روح راويښ شي، نو ګوري به چې حقيقت يو بل څه دی؟ دا نو څوک زباتولای شي، چې دا ژوند دې پخپله يو خوب نه وي؟

د ژندون دې رنګين خوب له

يو خېسته شانې تصوير را

چې ستا حُسن پرې بندي کړم

داسې لاس داسې زنځير را

که دا اوښکې ستا شراب وي

که دا چغې ستا رباب وي

که زما ژړا د عُمر

يو لمحه ستا د شباب وي

که زما همه مستي دا

يو حباب ستا د سرور وي

زۀ خوشحاله يم په هر څه

چې کوې زما په ځان تۀ

عجيبه زما جانان يې

عجيبه زما ارمان تۀ

هله زۀ د ځان مالک شم

چې خپل ځان درکړمه تاله

هله مست خوبونه راشي

چې ګوټ وکړم ستا د خياله

اے د کُل جهان مالکه

جواب را ستا د جماله

هغه څه چې ځوان شاعران يې له خوبونو سره د غنيخان په شان د يوه ستر شاعر له هنري اړيکو څخه زده کوي دا دي، چې د غنيخان لپاره له حقيقي نړۍ څخه خوبونو ته ورتلل له حقايقو څخه تېښته نه ده، بلکې پرعکس د حقايقو او ريښتياوو د بيان لپاره له خوبونو او په خوبونو کې له ليدل کېدونکيو سېمبولونو، رواني موقعيتونو او د زمان و مکان، ورځني منطق او عقلاني تسلسل څخه ورپورته د لرغوني زماني خاطرات بيا راژوندي کول او د هغو په مرسته خپل فکري تيسيسونه تمثيلول دي. غني خان په دې ډېر ښه پوهېږي، چې خوبونه چېرته او څرنګه استخدام کړي او په مرسته يې خپل شاعرانه انځورونه په مخاطبانو ووينې.

مسعود: ستاسې پر اند پارادوکسي چلند يا (د متناقض نمايي) شاعرانه شېوه و شګرد د غنيخان د شاعرۍ په هنري ځانګړنه کې څومره ونډه لري؟

لېوال: بډيال- بډياليز (پارادوکسيک = متناقض نما) بيان د غنيخان د شاعرانه سبک يوه ځانګړنه ده. تر دې وړاندې، چې د غنيخان په شعرونو کې پارادوکس وڅېړو اول يې بايد وپېژنو:

په ادبياتو کې د تضاد تر ټولو مهم ډول پارادوکس يا هماغه بډيال / متناقض نما دی. پارادوکس Paradox له دوو برخو جوړ ويې دی: پارا Para مانا لرې، هاغه بل پلو، له بل لوريDox د Dokein له ريښې څخه د اند په مانا ، چې ټرنګواله مانا يې کيږي، له عقل و اند څخه لرې يا هاپلو. د تمې پرعکس، پرخلاف.

مچ د زمري سترګې شکوي ماشې د اوښ وينه

خدايه! ستا دا عجيبه دنيا توره ده که سپينه

مړ لسو ګيدړو ببر شېر په بوندۍ چرګه کړ

سپور شغال په پړانګ دی د غرڅو و ښکار له ځينه

او يا:

جومات ته لار په ميخانه ګوره   په زيان کې سود دی شان جانانه ګوره

نېته ده لنده کارونه ډېر دي   پوره بې نه کړې ځان له بانه ګوره

بلځای:

خاورو کې هغه ده، چې يې زه د زړه هلال ومه

هغه لال شو خاورې، چې يې زه وړوکی لال ومه

يا:

موتی خاورې څنګه پټ د حسن يو جهان کړي

يو پوکی د باد دا چمن ښنګه بيابان کړي

او:

مرګ او زندګی يوه ده، غم او خوشالي يوه ده

ژوند چې چرته نه وي مرګی چا هلته ليدلی دی

په ادبياتو کې پارادوکس هغه تضاد ته وايو، چې د عجيبې و متناقضې مانا د رامنځته کېدو لامل شي. دا په تېره په عرفاني ادبياتو کې د سره بېلالو ماناوو د ترکيب په زړه پورې شاعرانه ګڼون جوړوي.

ولې دې ورانولو له جوړ کړی سور محل دی

اور کې دې بل کړی ولې حسن الوول دی

د بديع په علم کې، چې موږ د «تضاد» يا مطابقه، طباق، تطبيق او تکافو په نامه کوم صنعتونه وينو، له هغه سره د پارادوکس توپيرونه شته. تضاد تر ډېره بريده لفظي وي، خو پارادوکس د فکري و محتوايي تناقض لپاره کاريږي:

پريوځې په پړاو کړې بتخانه کې ډيوه بله

خپې سپينې پولی طمغې تاقتې د منزله

تا ته اور سرور دی يو ما ولې وژنې اور کې

اې د سپين او تور مالکه څه مزه ده تور کې

په پورتنيو دوو بيتونو کې (سپين او تور) سره متضاد مفاهيم دي، يوځای د تضاد يا طباق په بڼه راغلي (خپې سپينې پولی) او (څه مزه ده تور کې) دلته سپينې او تور سره لفظي تضاد لري، چې طباق جوړوي. خو کله چې شاعر د (سپين او تور) مالک يو ګڼي او يوځل اور د سرور و خوښۍ او بل ځای اور د سيزلو او وژلو وسيله بولي، دلته له يوه پارادوکس يا متناقض‌نما ټکر سره مخامخ يو.

غني‌خان د «ژوند» و «مرګ» ، «تياره» و «رڼا»، «غم» او «ښادي» او داسې نور متناقض نما مفاهيم بيخي زيات په پارادوکسيکو شاعرانه موقعيتونو کې کارولي، چې له خپلې ادبي زماني سره سم په تحليل او کره کتنه کې يې د سبک له محتوايي ځانګړنو څخه شمارل کېدلای شي.

مسعود: ګران ليوال صاحب تاسو د غني‌خان د طنزي شعرونو په تړاو څه ليد لرئ، مهرباني وکړئ د ده د طنزي شعرونو ځو بيلګې را ته په ګوته کړئ؟

لېوال: له زماني پلوه د نومهالې (معاصرې) پښتو شاعرۍ په تاريخ کې غني‌خان له لومړنيو لويو شاعرانو څخه دی، چې منظوم طنزونه يا د طنز په ذايقه مالګين شعرونه يې ليکلي دي.

منظوم طنز په رمز و کنایه هغه ټولنیزه کره کتنه ده، چې هنري او ښکلاییزې ځانګړنې یې ساتلي وي.

د غنيخان په کلیاتو کې له دې اړخه د غنيخان شعرونه په درېیو ډولونو ویشلای شو: ۱ـ هغه شعرونه چې بشپړ طنزي دي، ۲ـ هغه شعرونه چې جدي فضا لري، خو څه برخې په کې طنزي شوي دي، ۳ـ هغه شعرونه چې په خپل بافت کې نغښتی پټ شاعرانه طنز لري او داسې ښکاري، لکه په تراژیدي کې د کومېډۍ نښې.

د بېلګې په توګه (د مال وزیر ته خط) یو بشپړ طنزي شعر دی:

لویه اوږده ږیره وروره! اوږد آمدن لري

صیب ولګاه وه د هر وکیل په خوله میټر

دا هم یو مشین دی تیز رفتار لکه موټر

صیب ټیکس به اخلې د بکواس او د ټرټر

زیات به په هغو وي چې ډګري ځوک د لندن لري

لویه اوږده ږیره وروره! اوږد آمدن لري

صیبه! مالیه کېږده د چایو په چاینک

لوی به آمدن یې وي د ټیکس نه د ښانک

دا تپوس دې نه وي چې خانصیب دی که ملک

اخله ترېنه ټیکس ارزو د صیب لوګ د دیدن لري

لویه اوږده ږیره وروره اوږد آمدن لري

کېږده یو ټیکس صیبه! په لویو لویو ږیرو

ورنه کړې معافي که ځوک د سوات و یا د دیرو

ټول عالم به وایي یره ډېر هوښیار وزیر و

خیال د خزانې ډېر دی د دې غریب وطن لري

لویه اوږده ږیره وروره! اوږد آمدن لري

ما یې تحصیلدار کړه صیبه واوره سفارش

ستا به ډېر ثواب کیږي زما به لږ ورزش

ډک به له روپو کړم د سرکار خمونه تش

صیبه! تحصیلدار هرځای پولاو، پالنګ، بړستن لري

لویه اوړده ږیره وروره! اوړد آمدن لري

دغه منظوم طنز د شاعر د ژوند پر مهال د ټولنیز، سیاسي، اداري او دولتي چاپېریال یوه ترخه کره کتنه ده، چې د طنز په ژبه بیان شوې ده. ټول نظم طنزي دی، کنایي او اشارې، سېمبولونه یې ټول طنزي دي. شاعرانه سینګار او ښکلا یې کمه او پیغام یې پیاوړی دی. ژبه یې طنزي ده او له وزن و اهنګ څخه یې د پیغام لپاره ابزاري ګټنه کړې ده، دا ډول نظمونه په فورمالیستیکو هغو کې نه، بلکې په دیداکتیکو یا تعلیمي نظمونو کې راځي.

«مړه»، «چینډخ» او ځیني نور هغه طنزي نظمونه چې غنيخان په کې دغه او نور ژوي په کومیډي لحن هرو مرو د خپل مهال د ځینو سیاسي – ټولنیزو او ان روحاني و دیني کرکټرونو لپاره د سېمبولیک او تمثیلي پرسوناژونو په توګه کارولي د دې لپاره شاعرانه او هنري طنزونه ګڼل کېدلای شي، چې سېمبولیک او تمثیلي ارزښت لري:

اوسې په کندو کې یاره غل یې پلار دې غل و

مور دې غلچکۍ وه، ستا نیکه د بدو مل و

قوم دې حرامخور دی قبیله دې حرام خوره ده

مړ شوې په غوړو پسې لکۍ توره دې سپوره ده... ترپایه

د غنيخان بل شعر «ژوند» جدي پیلیږي:

چې خمار مستي ترې ووځي	شراب ښې ترخې اوبه وي
چې سرور غرور یې نه وي	دا ژوندون ژوندون د څه وي
چې د مینې زړه شي پاتې	لکه ګل وي رژیدلې
یا شغله یوه د نور وه	یا یو موتی د خزلې

شاعر همداسې شاعرانه او جدي روان وي، خو ناڅاپه د طنز په کرونده ورګډ شي:

ژوند که تش فیرني څټل وي	دا خو سپی هم شي څټلی
که تش نسل زیاتول وي	دا غوایي هم شي کولای

په داسې شعرونو کې طنز د استدلالي تلقین لپاره کارول کیږي. داسې ادبي شیوه په کلاسیکو او نومهالیو شاعرانو کې ډېره موندلای شو.

درییم ډول هغه ښکلي شعرونه دي، چې ځای ځای د طنز مالګه لري:

دی درد لړلی ژوند کې بې خودۍ کې دی ارام

د ظلم په دې اور کې یو ساقي دی مهربانه

دا مست بېخوده سر نشه ځواني او دلارام

راواخله په شکرونو یې قبول کړه غني خانه

جنت کې شرابونه، سپین غلمان حورې مستانه

سقراط وکړو آواز وې د دې ټولو دی سرسام

هیچرته رڼا نشته، بې د عقل د جهانه

په پوهه او په فکر کې دی حسن هم آرام

دا نور دی د رب نور د آدم خاوره کې روښانه

دا خره دي نه پوهیږي وایي وهم ته الهام

د غنيخان په ځینو طنزونو کې شاعرانه صمیمیت له ورایه ځېږي وهي. د هغه داسې ظریف طنزونه بېساري ګڼلای شو:

وګورئ دا بېلګه :

ما به شمع شمع کوله

تا که جوړ رانه پتنګ

تلمه ښکار له د کبوړو

تا وریپښ کړم په نهنګ

ما د قصده وې ملنګ یم

تا ریښتیا کړمه ملنګ

ما پېښې کړې د تورزنو

تا مې کور له راوړو جنګ

زه خو غږ کولی نه شم

په ګيلو ته خفه کيږې

خو

حقه دا ده لويه خدايه!

ته په ټوقو نه پوهېږې.

داسې ټوکه له صميميته ډک ايمان څرګندوي، چې د ملا تکفير يې زيانمنولای نه شي.

د غنيخان طنزي نظمونه د هغه د زړورتيا او بې‌پروايي نښه هم ده.

منمه د جناح کاکا چې پوخ ښانک له راغی

د ډبه، د کوتکه د ګولو نه خبر نه شو

يا:

ډېر نر زما لالا و خو چينی رانه خراب کړ	ملا پيټي ته ټينګ و، خو فيرنی رانه خراب کړ
صاحب هټلر کړ فتح خو يې خېټه فتح نه کړه	دی ترشي مسالي هيندوستانی رانه خراب کړ
او خان لالا مې ورک و په اسلام او په ملت	مريد ښه د جناح و، خو جينی رانه خراب کړ
ګوره ليوني ته به ډېر پخني او لوی قاضي و	قصې د آدم خان او درخانی رانه خراب کړ

بل ځای:

عقل ترېنه ړېره وخوړ	خېټې ترې ايمان وخوړ
ګوره په وربشو کې	خره لال د بدخشان وخوړ
ګوره يې نه خرڅيږي	خوار لاله د غمه ځان وخوړ
قبض شو د صيب	ډېر يې هندوستان وخوړ
ځار شم د ليډر د کولمو	خېټه يې د ښکلولو ده
چا مهار چا اوښ وخوړ	او ده واړه کاروان وخوړ
کوڼ ملا شهيد دی	په مزار يې ډيوه بله کړه
مړي وو کم شوي خوار	د لوږې نه قرآن وخوړ

ترپايه

خو په ځينو طنزي نظمونو کې د شاعر موخه يوازې د لوستونکي خندول وي، په داسې شعرونو کې د طنز خواږه تر سياسي – ټولنيز پيغام ډېر څرګند وي:

شوق کې د وصال چې د مېس خولې ته ورنږدې شومه

خوله کې يې سګرټ و زما خوله وسوځېدله

ټلی دی لندن ته مجنون اوس ډرايوري زده کړ

اوښه ليلی خرڅه کړه موټر کې ګرځېدله

ترپايه

مسعود: غني‌خان په خپلو شعرونو کې په تېره بيا د (جنت) په شعر کې د فلسفي تفکر په رڼا کې (ملا) د يوکاذب او دروغجن او ډارونکي مفسر په توګه او د ملا ريا او تظاهر په باب او د ناپوهه واعظانو په اړوند ډېر څه ويلي دي او د دين په ټيکه دارانو او دوکاندارنو ډېر په غصه دی. تاسو د غني‌خان افکار په دې برخه کې څه ډول ارزوئ، او د دې ليد دکه و دليل په څه کې وينئ؟

همدا راز غني‌خان د (اسلام) په نوم نظم کې ملا او هغه کسان چې له غلط او نا سم تعبير او تفسير څخه د اسلام د سپېڅلي نوم او احکامو څخه د خپلو دونيايي او سياسي ګټو په خاطر کار اخلي کلک اعتراض او نيوکه کوي. تاسو دا نظم او د ده افکار او پيغام خپلو خلکو ته څه ډول ارزوي؟

لېوال: د ملايانو په اړه د غني‌خان د اشعارو او افکارو په اړه ډېره څه ليکل شوي دي، زه به يې ډېره نه اوږدوم، لويه برخه ځواب پخپله ستاسو په پوښتنه کې نغښتی دی.

اصلي کيسه دا ده، چې غني‌خان يو معتقد انسان دی، د دې لويې نړۍ او هستي لپاره يو خالق پېژني او باور پرې لري.

راته ښکاري جوړ ناست په اسمان کې کيمياګر دی

کله سره زر کاندې خاورې کله خاورې زر کوي

ډېر ګلونه يې راغوند کړل د جانان شونډې کړي جوړې

چه د دې ګلابو خاورې په کوم ګل بهر کوي

هغه يو ښکلی او مهربانه ذات ورته ښکاري او فکر کوي، چې انسانان ورته ګران دي:

دا دماغ زما چرې نه مني چې د ګل خالق به سقر کړي جوړ

څنګ خوږې به پرې زما کړيکې لږې چا چې ما له نرګس او دلبر کړه جوړ

پر خدای د غني‌خان باور تر عقيدې وراوښتی او په مينه بدل شوی دی.

ز ه عاشق ځکه په رب یم　　　　چې انسان له دوام نشته

رب دی هرڅه او هغه چې زما هوش پرې نه پوهیږي

رب زما د ورکېدو نه بره، لرې، سپین مقام

رب زما د هوش صحرا له یو محل دی د کمال

رب زما دې سترې سر له د مستی بر پوره جام

تر دې مینې او باور راکښته د نورو ټولو مسایلو په اړه پوښتنې لري، دا پوښتنې یې هم د عقیدې رونوالی (شفافیت) نښه ده، غواړي هم پخپله پوه شي او هم د کړیو پوښتنو له لارې نور خلک وهڅوي، چې ځان وپوهوي. د غنيخان پوښتنې طبعاً چې د هغه د شعرونو مینه‌وال متوجه کوي، چې دا پوښتنې جدي دي او باید په اړه یې فکر وشي. غنيخان ړنده عقیده نه خوښوي، بلکې پر هغې مینې ولاړ باور ته ارزښت ورکوي، چې د تفکر او تعقل په مرسته ورځ تر بلې زیاتیږي. غني فکر کوي، چې موږ هرڅومره چې د خالق په پېژندلو کې وړاندې ځو هماغومره یې مینه زموږ په زړونو کې زیاتیږي.

د تقوی زر شپې کړي جمع　　　　د عشق یو ساعت ترې جوړ کړي

د دې مینې او پېژندنې لپاره باید فکر وکړو او فکر د شته پوښتنو د ځوابولو هڅه ده.

له ملایانو او شیخانو سره د غنيخان ستونزه له همدې ځایه پیلیږي، چې: اول له خدای سره یې اړیکه له هغه څخه ویره ده، نه له هغه سره مینه. غنيخان د ملا له خولې ځان ته داسې خطاب کوی:

دا د رب سره د مینې　　　　تا راخیستي څه قیصه ده

وېره وېره له قهار نه　　　　د ایمان اصلي حصه ده

د جنون او د جانان ستا　　　　څه مهمله فلسفه ده

دویمه دا چې ملا له خدای ج سره د مینې پرځای له خپلو نفسي غوښتنو سره زیاته مینه لري او عبادت هم د همدې لپاره کوي، چې ځان له دوزخه وژغوري او پر دې دنیا د عبادت پلورنې له لارې او په بله دونیا کې د عبادت په مقابل کې د مزدوری ترلاسه کولو له لارې په جنت کې عیش و نوش وکړي.

د ملا عبادت کسب　　　　پاڅېدل او کیناستل

د حلوا په ارمانونو　　　　تل الله الله کول

د ملا مینه عجیبه　　　　په پیتي مینېدل

او د حورو لمغړو ته　　　　د خچو کوهنېدل

د زاهد عبادت چړ دی　　　　سوال منت ژړا کول

په جنت او دې دنیا کې　　د فایدې سودا کول

د ریا سپي جوته کړې　　دلربا له ورکول

د غني عبادت مینه　　ځان جانان کې ورکول

چې بې ننګه شي پښتون په سر یې دانګه　　ټنټه ټنټه د سخاتي ملا د بانګه

چې په طمع د دنیا کوي وعظونه　　خدای دې وچه کړي د دې خبیث غړانګه

شاعر غنيخان د یوه دقیق ټولنپوه په توګه پوهیږي، چې د هغه د ټولنې یوه مهمه تاریخي ستونزه د اسلام سیاسي کېدل دي، داسې سیاسي کېدل، چې ګټه یې ملا او شیخ ته رسیږي، نه اسلام او مسلمان ته. د غنيخان په نظر اسلام هغه وخت زیان ویني چې ټیکه دار (ملا) یې د سیاسي ابزارو په توګه د خپل قدرت او عیش و نوش لپاره کاروي.

اې په اسلام میینه!　　اې سیاسي مؤمنه!

نن چې اسلام ستایې　　ستایه دې څوک پرون

دا هغه مخ د ټپوس　　خو نوې شنه پرون

اې په اسلام شیدا!　　اې سیاسي مؤمنه!

سترګې دې برګې بهر　　برګ دې ایمان دننه

پرون یې ځان نه ګاټه　　نن دی اسلام ګټي

په خرڅ د ننګ د پښتون　　خپل ننګ او نام ګټي

زما په وینو چا له　　ایران او شام ګټي

او د شرابو تاجر　　ساقي او جام ګټي

اې په اسلام مینه!　　اې سیاسي مؤمنه!

څه به وایې رب ته خپل　　چې یې د ګور دننه

تا د پښتون سترګوته　　د تیارې جال جوړ کړ

او د جناح د خره　　دې خردجال جوړ کړ

غلاف کعبې له دې　　د وایټ هال جوړ کړ

ما له لندن کې تا　　نوی هلال جوړ کړ

او د بلا نه دې ماته بلال جوړ کړ

اې په اسلام شیدا اې سیاسي مؤمنه !

ترپایه

غنيخان د سیاسي شوي ملا او سیاسي کړای شوي اسلام په لوبو خبر و، پایلي يې لیدلای شوې او د جناح او پاکستان لوبه ورمعلومه وه. د انګریز په ټوله لوبه يې سر خلاص و، چې د ملا او اسلام په نامه له افغان ولس سره څه کول غواړي؟ همدا د یوه نابغه شاعر الهامي وړاندوینه ده.

په زړه پورې دا ده، چې د غنيخان د ژوند پرمهال خلکو لا داسې یوتش په نامه اسلامي نظام تجربه کړی نه و، چې واک و ځواک ټول د ملا او شیخ په لاس کې وي، خو د داسې کېدو یو ډول نامخامخ وړاندوینه د غنيخان په شعرونو کې موندلای شئ، چې د حیراني وړ ده. غنيخان د ملا په بېحده اشتها پوهېږي، هغه اشتها چې له حلوا، فیرني او پولاو څخه پیلیږي:

ملا مخ زما نه واړاوه وې دا څه دي ستا تالي کې

نه پلاو دی نه فیرني ده نه حلوه نه فالوده ده

وی يې شرع ظاهر ګوري او ظاهره ته فاسق يې

او د ملا دغه اشتها بیا تر سیاسي واک و ځواک او د دین په نامه د خلکو او ټولني تر هراړخیز بنکېلاک او زبېښناک پورې رسیږي.

او د کافر نوکر کړي د اسلام پالنه

اې د کنو وطنه اې د ړندو وطنه

مسعود: تاسو د هیومانیزم د فکري او فلسفي ښوونځی په تړاو څه لید لرئ؟ د ختیځ په فرهنګونو او بیلابیلو فکري ښونځیو په تېره تصوف او عرفان کې انسان خپل ځانګړی ځای، پوړی او مقام لري. د غنيخان په ډیرو شعرونو کې انسان او انسانیت ته ځانګړې پاملرنه شوې ده. تاسو د غنيخان دا افکار څه ډول ارزوئ ؟

او همداسې د غنيخان په اشعارو کې په انسان او انساني ارزښتونو او فضایلو ډیر تمرکز شوی دی. تاسو د ده خیال او افکار د (نیچه) له افکارو سره د انسان پالني په اړوند څه ډول ارزوئ؟

لېوال: ما کلونه پخوا د «هیومانیست غني» تر سرلیک لاندې یوه مقاله کښلې وه. زما د دغې مقالې پربنسټ، زما له نظره د غني هیومانیستیک تفکر یو ځانګړی رنګ ځکه لري، چې هغه مهال انساپالنه په نومهالي نړۍ کې په موډېرن مفهوم د هغه په چاپېریال کې د افغانانو لپاره تقریباً یو ناپېژندلی مفهوم و. غنيخان باید د دغې نومهالي فیلوسوفیکي نظریې ارکان او جزئیات معرفي کړي هم وای، پاللي يې هم وای او پښتانه يې ورسره نږدې کړي هم وای.

کـــعبه جـوړه ابراهیـــــــــــــم کړه   زه جوړ کړی یم الله

وایه ځوک لوی شو اوچت شو؟   وایه وایه ای مُـلا !

رنسانس، چې د اروپا تورو منځنیو پېړیو ته یې د پای ټکی کېښود، بل څه نه و، مګر ددې تفکر رامنځته کېدل، چې د انساني هڅو په محراق او منځي کې دې د بشریت هوساینه، پرمختګ او نېکمرغي راوستل شي او پوهنه، تخنیک، هنر او تولید دې د ټولنې د وګړیو د انساني ژوند د شرایطو د ښه والي لپاره سره لاس ورکړي.

د کلیسا او کشیش ځای (انسان) ونیوه او د انسان د مادي او معنوي لوړتیا لپاره هڅه پیل شوه.

پښتو شاعري، چې دعرفاني افکارو یوه اوږده دوره تېره کړې وه، ناڅاپه د غنيخان او ده ته ورته نورو شاعرانو د تفکر او تخیل په زور یې له روان دودیز بهیر د پاللو ترځنګ یې (انسان) ته پام واوښت. زموږ ددغه مفکر شاعر له نورو ښېګو، چې روسته به یې یادې کړو، پرته همداپورته یاده شوې څلوریزه یې هم بس ده، چې د انسانمحوره فکر او خیال بېلګه شي او خپل شاعر د لومړنیو هیومانیستو پښتنو شاعرانو په کتار کې ودروي.

غنيخان (انسان) مهم ګڼي او غواړي ووایي، چې الله (ج) هرڅه د انسان لپاره هست کړي دي او انسان دومره مهم دی، چې ښایي له سره پرې فکر وشي.

هیومانیزم یوازې د انسان په نامه د شعارونو ننداره نه ده، یاد رضا براهني په ژبه یوازې د انسان په نامه د بربنډو او کلیشه یي خواخوږیو خبرې هم هیومانیزم نه شو ګڼلای. هیومانیزم د داسې یوې فکري - عملي منظومې نوم دی، چې (انسان) دیوه ارزښت په توګه خپل ټولنیز مقام ته ورسولای شي. داسې یو تفکر چې په پایله کې یې بشریت دې باورته ورسیږي، چې ارزښتونه د انسان د تعالي لپاره رامنځته کیږي او نه ښایي (انسان) د ارزښتونو قرباني شي.

د غنيخان له انده، دانسان اختیار او توانمندي هماغومره ده، چې دخپل همنوع لپاره د خیریاشر سرچینه شي او د طبیعت او ټولنې پر قانونمندۍ د پوهې تر بریده فکر وعمل وکړي. دی انسان ته سپارښتنه کوي، چې لرې دې نه ځي، ځان ته دې راستون شي، ځکه که انسان خامخا باید وژاړي، نو پوه دې شي، چې د ژړا وړ پخپله همدی دی :

راځه زما ګلابه ، ژوند او مرګ دواړو ته خانده

په دواړو کې یو هم نه دی لایق ستا د ژړا

که خامخا ژړا درځي: انسان ته، ځان ته ژاړه

چې دغه په ریښتیا او ګـُداګی دی د ژړا

یو حسن رب ورکړی دی، چې ژوند له معنی ورکړي

او دې غریب ترې ځان ته جوړه کړې ده بلا

خزان که نه و، نو یوګلاب ، یوه میوه به نه وه

که مرګ نه و، ژوندون به یو رګ خوب و په دنیا

انسان د ریدي ګل دی، د ده کور دی بیابان

بهار د ده ځواني ده، خو ژوندون یې دی خزان

زموږ شاعر ټینګار کوي، چې دا د انسان اختیار دی، چې خپل ژوند ته پخپله مانا ورکړي. غني د اګزستنسیالیستي اندود په څېر انسان د خپل ماهیت په ټاکلو محکوموي او د اختیار دایره یې د طبیعت او ټولنې پرقانونمندۍ د پوهېدو تر څنډو پورې پراخه ګڼي، زموږ شاعر د (اندره برتون) په څېر (انسان) د بوږبوکۍ منځی (محراق) ګڼي :

ملاجان وایي ازل کې تا لیکلی هر یو کار دی

یو له سترګو کې شفق دی بل له هسې ګلیخار دی

یو به ټول عمر نالان وي،وږی تږی پریشان وي

یو نیازبین به په بخملو بل به پروت په بیابان وي

وایا وایا ملاجانه که اختیار راځي قسمت ځي

د قسمت سره دواړه آرامونه او راحت ځي

د تندي لیکلی ورک شي، بس سړی د ځان مالک شي

که په باغ کې د آرام ځي، که په لار د مصیبت ځي

غني ټوله ښکلا او د هستۍ مانا په انسان کې بیا مومي او د خلقت هدف هم د ځان پېژندنې له پړاوه راپیل شوې داسې هڅه ګڼي، چې بالاخره خدای پېژندنې ته رسیږي، دا د شرقي عرفان یو داسې موتیف دی، چې له ځانه د خالق لوري ته د سالک د راپیل کړي مزله پړاونه او لیدلوري بیانوي، غني د هر لټون په پایله کې بېرته له انسان سره مخامخیږي :

مخ یې و ، قبلې ته لیونی ترې خبر نه و

سترګې یې وې وازې د انسان په تماشا

عکس د سپوږمۍ یې د شبنم څاڅکي کې ولیده

ځکه په سجده شو د جانان په تماشا

نشته دی د ژوند د خوب تعبیر کتاب کې نشته دی

سترګې دې کړه پورته د اسمان په تماشا

خدای مکه کې نشته د منصور د خولې مې واوریده

لاړ شه لیونیه ! شه د ځان په تماشا

د شرقي عرفان همدغه موتیف، لویدیز انسانمحوره عقلانیت ته لار هواروي، چې انسان د ټولو ارزښتونو په محراق کې خپل ځای بیا مومي.

د عقلاني انساپالنې (Rationalistic Humanism) توپیر له عاطفي او احساسي هغه سره همدا دی، چې له دې سره د انسان په ګټه پرېوهنه ولاړ فکر وعمل ملګری دی، غنيخان یو مهال د انساني لوړوالي دې پړاو ته د رسېدلو داسې دعا کړې وه:

اې خدایه ! عقل راکړه　　　　اې خدایه پویه را

زړګی مضبوط راکړه　　　　او سینه لویه را

سترګې د لمر راکړه　　　　رحم د ځان را

بیا ټول غمونه دې　　　　د دې جهان را

ماته یې په سرکړه　　　　ځار درنه شمه

زه به یې وړمه　　　　زه به یې وړمه

د انسانمحوریت لپاره یو استدلال دا دی، چې ژوند او دا دنیا مهمه ده. رحمان بابا څوپېړۍ وړاندې دا جدال راپیل کړی و:

ښه ده ښه ده دا دنیا　　　　چې توښه ده د عقبا

په دنیا کې بدي نه شته　　　　که بدي نه وي له تا

غني هم پر دې ټینګار کوي، چې دا دنیا مهمه ده:

د بیغمی لږ خوب　　　　لکه دنیا ښه ده

نیټه یې لږه ده　　　　ګني دنیا ښه ده

څوک وایي هغه ښه ده　　　　څوک وایي دا ښه ده

ماله زما ښه ده　　　　او تا له ستا ښه ده....

انساپلوی غني له دې څخه څورېږي، چې ګوري؛ انسان د انسان د وينو تږی دی. د ده په نظر کله چې د ټول حسن او ښايست سرچينه انسان ده او کله چې انسان ميني ته پيدا دی، هغه انسان چې ، دهمده په ژبه :

ستوري ته اسمان کې يوه ورځ ووېل هلال

خدای آدم له مينه ورکړه مونږ له تش جمال

نو بيا ولې د ميني په پار د پيدا کړای شوي ادم زامنو يو بل سره په وينو سره کړل، يو هابيل شو او بل قابيل؟ د څه لپاره؟

د انسانمحوريت پوښتنه له همدې ځايه راپيلېږي، چې ولې او د کوم ارزښت لپاره انسان د انسان په لاس وژل کيږي؟ دا پوښتنه ساده نه ده، دې پوښتنې له زرګونو کلونو راهيسې د بشريت فکر بوخت کړی دی؟ ښه ګوري، چې د (انسان) قتل تراژيدي ده، خو تردې لويه تراژيدي دا ده، چې دا غميزه په خپله د انسان په لاس پېښېږي، زموږ شاعر وايي :

نن انسان شو د انسان د وينو تږی

نن مجنون شو د جانان د وينو تږی

داسې ړوند په سترګو ړوند شولو د تندې

چې تر پورته شو حيوان د وينو تږی

دا محل د چا باچا د شان او شرنګ دی

که دا پروت دی بيابان د وينو تږی

دا قصه د يار د کور او استانې ده

که د ظلم يو داستان د وينو تږی

داسې زهر چې ښامار ورته پسخيږي

داسې تاو چې کړي جانان د وينو تږی

داسې قهر چې لمبه کړي خپلې سترګې

داسې ځان چې وي د ځان د وينو تږی

داسې رند چې د آدم په وينو مست وي

داسې شر چې کړي اسمان د وينو تږی

ليونيه ! د مستۍ باغ ته ترې تښته

نن د تندې مرې جهان د وینو تږی

د غنيخان (زه) د ټولني (موږ) او د ده (ته) موږ هر یو یوو . زموږ په ادبیاتوکي ، په تېره بیا د نومهالي شعر د فکري ـ فیلوسوفیکو مفاهیمو هنرمن راپیلوونکی له (زه) څخه سترې دی، له (زه) څخه سرټکوي، خو (ته) او (موږ) ته پناه راوړي او مخاطب یې تر ټولو ښکلی دی، ترټولو مهربان او د مینې وړ دی. غني پرخپل مخاطب انسان باور لري، له هغه سره مینه کوي او غواړي هغه پوه کړي، چې هرڅه دده لپاره پیدا شوي دي. غني زموږ د زماني غږ دی: چې یو بل سره ونه وژنو، بلکې د ټولني او طبیعت له قانونمندئ سره سم د انساني ټولني د سوکالۍ لپاره په مینه مینه ګډ کارو فکر وکړو.

موږ غني لولو، موږ د غني له هنره خوند اخلو، موږ د غني شعرونه سندرې کوو، موږ یې یادونه په لویو غونډو او لمانځنو کې یادوو، هغه فیلوسوفیک، لیونی، ښکلی هنرمن او څه وڅه بولو، خو پیغام ته یې پام نه ساتو، لاهم انسان وژنو او پرانسان ظلم کوو، د غني روح خپه دی، ځکه هغه ګوري، چې تر ټولو ډېر د هغه ولس وژل کیږي او تباه کیږي:

تاسو یې اورئ ؟ غني ژاړي:

ورو ورو ظالمه ! داچیغې ناورې؟

ورو ورو پرې پښې ږده دا نه دي خاورې

داخو سترګې دي ، دا خو ځواني دي

سپیني دې کوکې لکه د واورې

مسعود: غنيخان وایي:

ساز ژړا ده که مستي ده نه پوهیږم

هر اواز کله شي سوز کله چیغار شي

او یا وایي :

زه یو مست شان لېونتوب یم د هوا په آس سوریږم

که یو رنګ د یار د سترګو شل رنګونه شم ګډېږم

دا زه څه له ولې جوړ شوم خبر نه یم نه پوهیږم

ولې سوز شم ولې ساز شم یو آواز یم چې غږېږم

د زړه پټو تارخانو ته یو شغله یم چې کوزېږم

یو سرور یم چی شرنگېږم یو خمار یم چی مستېږم

چی په رگ رگ کی د اور شم یو لمبه یم چی رپېږم

دا زه نور یم چی پرقیږم که سرور یم چی سوزېږم

شعر او موسیقي د هر ثقافت په مانی کي بنسټيزي ستني دي، او یو له بل سره تړاو لري. غنيخان په خپلو شعرونو کي د ساز او ټنګ ټکور په تړاو خپل تصور، لید او فکر لري. تاسو د ده فکر او خیال او د کلام موسیقیت او آهنګیني برخي څه ډول ارزوئ؟

لېوال:

رباب څه دی مړ ګډوری او د توب وچه تنه ده

خو چي سوز د آدم راشي هله هنګ وکړي رباب

غنيخان موسیقي اورېده، خوښېده یې، سوز یې حس کاوه، ان چي یو ډول وجد و خلسه یې ورته پیدا کوله. دا د ده له کلامه پیدا ده. دی موسیقي یوه مثبته اینرژي بولي، داسي یوه مثبته اینرژي، چي د اورېدونکي سوز و حال یې راژوندۍ کوي لکه د برېښنا یو سیم چي له بل سره ملګرۍ شي او پېرق ناري کړي.

څوک په سازکي څوک په خوږ سوي رباب کي

څوک په مسته ترانه کي څوک تپه څوک افسانه کي

هر وخت هره زمانه کي په فراق په یارانه کي

بس د خپل جمدون قیصه ده په هر مخ د دي کتاب کي

څوک یې واي په مستو سترګو څوک په مست رنګین رباب کي

څوک د تال او حرکت نه کړي ژړا او خندا جوړه

ټول وجود یې یو ارمان شي چي د غم کړي ګډا جوړه

داسي خیشت داسي رنګونه نشته نشته په ګلاب کي

دغنيخان په خپلو شعرونو کي هم د غږونو یو اتڼ او نڅا ګورو، ډېره ځله یې له ګډ وتونځای(هممخرجه) غږونو څخه پخپله هم په شعر کي بلها موسیقي تولید کړې ده، دې ته د سړي هغه وخت پام وراوړي، چي د غنيخان شعرونه کوم لایق سندرغاړی سندره کړي.

په زړه پورې دا ده، چې نن سبا په تېره بیا په پښتونخوا کې د پښتو موسیقی لمن ورځ په ورځ د غنيخان له شاعرانه ګلونو څخه ډکیږي او ښکلي کیږي.

زه له علمي پلوه په موسیقي نه پوهېږم، خو د موسیقی یو مینه وال او اورېدونکی یم. شعر او موسیقي داسې سره تړلي لکه ګل او خوشبو، لکه انځورګري او رنګ او لکه نڅا او بدن.

خو هم هغه یو ارمان دی د دې تال او شرنګ درياب کې

هم هغه يوه قيصه ده په هر مخ د دې کتاب کې

څوک يې سا ټکي راواخلي په خپل اور يې سره لمبه کړي

يو مستي سرور ترې جوړکړي په جانان يې صدقه کړي

کله يې ډوب کړي خپل خمارکې دوی هم ځان سره نشه کړي

بس يو رنګ دی، چې ځلېږي هم جانان کې هم ګلاب کې

هم په سازکې هم په تال کې هم په خوږ سوي رباب کې

په يو سوال دې هم پوئ نه کړم د ژوندون په لوئ کتاب کې

دغه سوال بس دغه سوال دی هم په رقص هم په رباب کې

عاشق مينه کې سرور کې شاعر غم او اضطراب کې

هم هغه يوه قيصه ده په هر مخ د دې کتاب کې

د غنيخان ژوند څېړونکي دا مني، چې د خپلې زمانې له پياوړو او مشهور سندرغاړو او موسيقارانو سره يې ملګرتيا وه. غنيخان ته يوه په زړه پورې خبره منسوب ده، چې ويل يې: «د پښتنو موسيقي خوښه ده او ډمان يې بدي شي.» که دا ريښتيا د ده وينا وي، بيا نو څرګنده ده، چې غنيخان د موسيقارانو په درناوي او ارزښت پوهېده.

د غنيخان لاندنی شعر يوازې له ادبي پلوه نه، بلکې د موسيقيت له پلوه هم په زړه پورې شعر دی. لسګونه غږيز تناوبونه، د هم مخرجه غږونو مارش او د چټکو څپو وزني ريتم.

له مانيز پلوه، شاعر موسيقي په طبيعت کې نغښتې بولي. دی د طبيعت ارکان د موسيقيت اصلي زېرمې او سرچينې بولي، باران، اور، نسيم، باد، بربښنا، د روانو اوبو شور، د معشوقې خندا او د پايزېبونو شرنګهار او ان د ليکونکي قلم شغهار د ده لپاره موسيقي توليدوي او دی پرې مستيږي:

ټق ټق د اور ټپ ټپ د باران

آخ آخ د وصال اوف اوف د ارمان

وئ وئ د جنون وخ وخ د صنم

نا نا او او هر وخت د صنم

قټ قټ د خندا برق برق د مستئ

شرنګ شرنګ د پانزيب چڼ چڼ د لښتئ

شړ شړ د اوبو شغ شغ د نسيم

بس بس د دلبر بړ بړ د غليم

قړ قړ د چيلم پړ پړ د لولئ

دوم دوم د دوپړئ ټنګ ټنګ د رباب

غړ غړ د پيالئ سخ سخ د کباب

چپ چپ د کوکئ پس پس د دلبر

چړ چق د تارو ګو ګو د کمتر

بس بس دې غنی بد بد يې روان

ايش ايش د قلم هړ هړ د بيان

د بلخي ابن سينا لږ ترلږه درې رسالې د موسيقي په اړه څرګندونې لري. هم په «شفا» کې هم په «نجاة) او هم په «دانشنامهٔ علايي» کې. د شفا په دولسم فن کې ابن سينا موسيقي د رياضياتو د پوهنې برخه بولي او په دوو برخو يې ويشي: لومړی، د نغمو د ګډون او راغونډولو «تأليف» برخه او دويم: مهالنۍ غځېدا يا موسيقايي وزم، چې د ايقاع علم هم نوميږي. بنايي ابن سينا موږ ته معلوم لومړنی پوه وي، چې د موسيقي الات په درېيو ډلو ويشي:

۱ـ تاري، چې د ده په ژبه په «زخمه» يا ګوتمۍ غږول کيږي، لکه بربط و تنبور و رباب.

۲ـ بادي، چې د خولې يا مزمارالجراب په باد وهل کيږي، شپېلۍ، ننۍ هارمونيه، ارغن يا اغنون او سنج يې بېلګې دي.

۳ـ ضربي يا د ابن‌سينا په ژبه کوبشي، چې ډول و طبل يې بېلګې دي.

د الحان پېژندنې په برخه کې خبره هم پېچلې کيږي او هم ظرافت مومي. له کوم مهال سره څه ډول موسيقي، دا هغه څه دي، چې موږ د اورېدونکي له طبيعت سره د موسيقۍ له همغږۍ خبروي. د موسيقي له الحان څخه په بېلابېلو وختونو کې د خوند اخيستو څه بېلګې د غني‌خان په دې شعر کې وګورئ:

ورکړه شرنګ دې ستار له یاره
نوی د مني ماښام دی
نوې سپوږمۍ راختلې ده
نوی سرور کې خیام دی
اه د زړهٔ تارخانو ته دې
ګوتې د ساز ورښکته کړې
وئ، د محمود ځیګر ته نن
سترګې ایاز ورښکته کړې
سترګې میني په غم ډکې
ډکې د سُر او صنم ډکې
سترګې مستې د شبنم ډکې
څنګ په ناز ورښکته کړې
او دې د خاورو ستار کې تا
څنګ د ابد قصه جوړه کړه
او د یو شرنګ او ټنګ نه دې
ما له مستې نشه جوړه کړه
تا د ګلونو د رنګ نه
ما له د یار تصویر کړو جوړ
تا د تارونو د شرنګ نه
ما له یو خوب او تعبیر کړو جوړ
تا د سرور او غورځنګ نه
ما له بدرمنیر کړو جوړ
تا د غمونو د رنګ نه
ما له د غم اکسیر کړو جوړ
تا د غرور او ارمان نه
ما ته بهار او خزان کړو جوړ
تا د ژړا د اواز نه
ما له تصویر د جانان کړو جوړ
تا د نرګس د دوه پاڼو نه
ما له بهار او ګُل کړو جوړ
تا د نسیم د خبرو نه
ما له فریاد د بلبل کړو جوړ
ورکړه شرنګ دې ستار له یار
ورکړه رنګ دې خمار له یار
ورکړه سلام ګلونو له

ورکړه دعا دې يار له يار
ښائست او ارمان راوسپړه
ما له ترې ګُل او خزان کړه جوړ
او د نسيم د خبرو نه
ما له تصوير د جانان کړه جوړ

د موسيقي او غنيخان ترمنځ د اړيکو په اړه زه خپلې خبرې په يوه سپارښتنه پای ته رسوم او هغه دا چې د موسيقي يو مکتبي استاد او په پښتو ادبياتو پوه څېړونکی کړلای شي په درېيو برخو مشتمله يوه ښه څېړنيزه رساله تدوين کړي:

د غنيخان د شعرونو داخلي موسيقي.

د موسيقي په ظرافتونو د غنيخان پوهه د هغه د شعرونو د غږ او وزم پوهنې په رڼا کې.

او د موسقي په اړه د غنيخان خپل نظريات، بيا هم د هغه د شعرونو له متني شنني او ارزونې څخه.

کاشکې يوه ورځ داسې خوندوره څېړنه ولولو.

ان شاءالله

په ډېر درنښت او ادبي مينه: انجنيرعبدالقادرمسعود